

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIII

Св. 1–2 (2012)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О једном типу ергонима у српском језику (САЋА ЂУРОВИЋ – ЈЕЛЕНА ПЕТКОВИЋ)	3
Лексичко-семантичке и стилске одлике императивних сложеница у српском језику (ДРАГАНА РАТКОВИЋ)	15
О неким творбеним типовима променљивих придева који означавају боје (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ)	29
О глаголима чија семантика обухвата емоције из домена туге (ИВАНА МАРИНКОВИЋ)	45
Концептуализација појма САВЕСТ у српском језику (СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ)	63
О променљивости именица са значењем сродника у синтагматским везама са личним именима (АНЕТА СПАСОЈЕВИЋ)	77

И з п р а в о п и с н е п р а к с е

Примена правописа у неким београдским културним водичима (АНА РАНЂЕЛОВИЋ)	91
--	----

П р и к а з и

Софија Милорадовић, <i>Музички жаргон младих и младежњин музыкални сленг. Комјарашини њојлед</i> (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	103
Зборник <i>Творци српској књижевности језика</i> (АНА РАНЂЕЛОВИЋ)	109

Ново о директном објекту у српском језику. Нада Арсенијевић, <i>Падежи правої објекта у стандардном српском језику</i> (СРЕТО ТАНАСИЋ).....	113
Рајна Драгићевић, <i>Лексиколоија и граматиика у школи (методички оіледи)</i> (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ)	117
 In memoriam	
Гордана Вушовић Радивојевић (24. фебруар 1934 – 5. април 2012) (СРЕТО ТАНАСИЋ)	121

САЊА ЂУРОВИЋ – ЈЕЛЕНА ПЕТКОВИЋ
(Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац)

О ЈЕДНОМ ТИПУ ЕРГОНИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду је са лингвистичког аспекта анализиран један тип ергонима (имена фирми, предузећа, удружења и других привредних субјеката) у српском језику. Анализа је проведена на основу репрезентативног корпуса, који чини око 3000 имена фирми у Београду која у свом саставу имају префиксоид. Имена су анализирана са циљем да се утврде њихове структурне (творбене и синтаксичке) и лексичко-семантичке одлике, али и присуство словенских и несловенских елемената у њима. Посебан значај дат је испитивању социјалних и економских чинилаца који утичу на избор имена фирме.

Истраживање порекла имена фирми показало је да у грађи преовлађују несловенске или хибридне словенско-несловенске творенице (најчешће комбинације представљају словенске и англосаксонске лексеме). Семантика назива упућује на делатност, географску локацију, рекламну поруку или оригинални назив који привлачи пажњу.

Кључне речи: ономастика, ергоним, префиксоид, српски језик, творба речи, семантика.

1. Уводне напомене

У српској ономастичкој литератури у новије време није било обимније студије о постанку, семантици и структури ергонима¹. Осим појединачних радова о утицају стране лексике на давање назива фирмама², или радова који се баве појединим аспектима структуре и семантике ергонима, радова заснованих на истраживању обимнијег корпуса ергонима готово и да нема. Једина монографија посвећена овој проблематици јесте прерађена докторска дисертација Слободана Марјановића из 1995. године (уп. Марјановић 1995), у којој аутор са структурног аспекта анализира називе привредних организација на бившем српскохрватском језичком подручју.

* Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамичка структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ У раду смо се определили за термин ергоним јер је етимологија самог назива у најближој вези са категоријом имена на коју упућује, мада нам нису непознати ни други термини који се у литератури користе (нпр. микротопоним, фирмоним, ојкодоним, ктематоним, ерхоурбоним, парахохоним, коопоним, урбоним).

² Списак комплетне литературе коришћене за потребе овог истраживања дат је на крају рада.

Предмет нашег рада јесте анализа најпродуктивнијег модела творбе ергонима у српском језику³, модела са префиксоидима, разматрање порекла творбених елемената у саставу ергонима, анализа структуре самих ергонима, те утврђивање лексичко-семантичких особености ергонима и, на крају, осврт на друштвени и културни утицај при давању назива фирмама.

Истраживање је засновано на репрезентативном корпусу, који је сачињен ексерпцијом грађе из *Привредној именика Србије са водичем кроз делатности*⁴, који садржи 50000 назива привредних субјеката на територији Републике Србије. Из овако обимног корпуса ексерпирани смо само називе различитих привредних субјеката са територије Београда и у једном од наших претходних истраживања на тако оформљеном корпусу спровели смо анализу која је имала циљ да утврди најпродуктивније моделе творбе ергонима у српском језику⁵. Претходно сачињен корпус, у који су ушли сви ергоними са територије Града Београда, за потребе овог рада ограничили смо само на ергониме у чијем су се саставу јављали префиксоиди, било страног, било домаћег порекла.

Из ексерпираног корпуса од 5000 ергонима са територије Града Београда издвојено је око 3000 ергонима са префиксоидима. Корпус је представљен тако да смо ергониме анализирали вишекритеријално – према пореклу префиксоида, структури ергонима, као и према семантици самог назива, уз навођење бројних примера. Засебно поглавље рада представља анализа друштвеног утицаја на давање имена фирмама, као и поређење стања савремених ергонима са ергонимима из једног претходног друштвено-политичког периода, будући да се ванјезички утицај у постанку ергонима показао јако важним.

У најкраћем речено, ергоними⁶ као имена предузећа, институција, удружења, организација, авио и телевизијских компанија, представљају групу онима који за денотат имају неки материјални објекат (заједно са *хрематионимима* – именима ствари и предмета и *йорејонимима* – именима превозних средстава), док на другој страни стоје оними који за денотат имају нематеријалне објекте⁷. За ергониме је карактеристично и то да се денотат појављује као јединица вишег степена, а не као скуп запослених или као објекат, простор у коме се они налазе.

Ергоними као имена предузећа чији је главни циљ остваривање профита поред конститутивне идентификационо-диференцијалне функције, такође имају и функцију рекламирања (рекламну и промотивну). То је иначе и фактор који има неуобичајено велики утицај на избор ергонима, и уједно оно што ову групу онима разликује од осталих у којима главну улогу при именовању обично имају други фактори. Данас се у светској литератури посвећеној овој

³ Продуктивност овог типа ергонима потврђена је у ранијим истраживањима.

⁴ Интернет презентација *Привредној именика Србије са водичем кроз делатности* налази се на адреси: www.privredni-imenik.com.

⁵ Ђуровић, Петковић, *Новији њијови ерјонима у срјском језику* (у штампи).

⁶ У немачкој литератури за ергониме се користи и термин *Objektnamen*.

⁷ У ту групу онима спадају *хрононими* – имена временских одсека, *арјионими* – имена уметничких дела, *библионими* – имена писаних дела, *хемероними* – имена новинских кућа и медија, *идеоними* – имена планова, идеја, *документионими* – имена докумената, *фалероними* = *орденоними* – имена медаља, награда.

проблематици говори о 'номинационој експлозији', једној врсти 'ергонимског бума', који је условљен све бржим развојем економије у свету и наглим порастом броја предузећа, институција, компанија, организација.

2. Ергоними са префиксоидима

Према подацима до којих смо дошли у нашем истраживању, модел ергонима са префиксоидима је најпродуктивнији модел творбе ергонима у српском језику. Од укупног броја ексцерпираних примера око 65 процената чине ергоними са префиксоидима. Даље у раду биће представљена детаљна анализа овог типа ергонима, и то са аспекта порекла, структуре, творбе и семантике самих ергонима чији је префиксоид саставни део. Питања у вези са (не)поштовањем ортографске норме неће бити предмет овог рада, већ ће бити поменута само успутно тамо где то грађа буде захтевала. За искључивање проблема (не)поштовања ортографске норме из наших разматрања одлучили смо се полазећи од чињенице да називе фирмама најчешће дају људи који нису језички стручњаци или пак не познају довољно питања језичке норме, те с тим у вези нарушавање ортографске норме у таквим околностима уопште не би било језички релевантно.

У раду нећемо улазити ни у детаљнија разматрања теоријског статуса и терминолошког одређења префиксоида⁸, будући да и у литератури постоје различита мишљења и да то није предмет нашег рада, већ ћемо прихватити мишљење да су „префиксоиди творбени елементи који као први члан улазе у састав модерних сложеница научног и техничког карактера“ (Клајн 1978: 188). Префиксоиди су углавном страног порекла, и то најчешће латинског или грчког. Префиксоид⁹ има лексичко значење, гради низове речи и у свакој новој сложеници префиксоид задржава значење целе речи. Неки од префиксоида могу бити и самосталне именице типа *аудио*, *кино*, *радио*, док се други јављају само као делови сложеница *био-*, *психо-*, *електро-*. Префиксоиди представљају најефикасније средство за стварање нових термина, сложеница, помоћу којих се појмови означавају једноставније, сажетије, језгровитије, и то посебно у

⁸ „Тешкоће у утврђивању и дефинисању статуса препозитивних јединица показују и различити називи који се срећу у литератури: *унификси*, *унирадиксоиди*, *везане комјоненте*, *везане основе*, *радиксоиди*, *лексиморфеме*, *адјективне морфеме*, *полурефикси*, *квазирефикси*, *префиксоиди*, *прејозијивни блокови*, *аглутинајивни елементи*, *аналијички адјективи*, *преморфеме*, *терминоелементи*“ (Ћорић 2008: 123 према: Галаванова 1977: 149, Аврамова 2003: 35, Гутшмит 2003: 64–65 и 82–83). У сербокроатистици се за препозитивне компоненте које не долазе самостално, већ само у саставу сложенице, користио назив везана лексичка морфема (Ћорић 2008: 123 према: Барић 1980: 68). У новијим радовима препозитивни елемент у примерима типа *микроекономија*, *микроклима*, *монодрама* [...] назива се „префиксоидом, кореном који служи као прва основа речи, тј. морфемом која има лексичко, а не деривационо значење“ (Ћорић 2008: 123 према: Маројевић 2005: 134).

⁹ Насупрот префиксоидима, морфемама „које су блиске префиксима и близу су да то и постану (*анти-*, *вице-*, *екс-*, *квази-*, *контра-*, *макро-*, *мега-*, *микро-*, *мини-*, *нео-*, *поси-*, *псеудо-*, *сујер-*, *улира-*, *хипер-*, *шой-*)“ стоје „радиксоиди – јединице блиске правим коренским морфемама (*авио-*, *авио-*, *ајро-*, *видео-*, *диско-*, *еко-*, *електро-*, *енерго-*, *евро-*, *крими-*, *моно-*, *нарко-*, *профи-*, *психо-*, *рејро-*, *сферио-*, *шеле-*, *термо-*, *фот-*)“. Подела је условне природе, будући да границу није лако одредити, јер има компонената које могу бити у обе групе“ (Ћорић 2008: 122 према: Аврамова 2003: 34–37).

случајевима који би иначе захтевали гломазније синтагме. Клајн истиче да су „префиксоиди обично корени који су раније били присутни у мањем броју учених сложеница и њихових изведеница, али који сада постају продуктивни, почињу да ступају у спојеве с разним домаћим и страним основама, а понеки од њих употребљавају се и самостално. Готово увек такве промене се зачињу у енглеском и француском, из њих се шире по другим европским језицима, да би посредством штампе и телевизије допрле и до нас“ (Клајн 1978: 193).

Поред тога што носе значења целих речи и образују серије речи, префиксоиди су увек једнозначни. Најчешће су двосложни и тросложни. Неретко се почетна мотивација замагљује и добија се нов префиксоид хомониман с ранијим, који преузима ново значење (нпр. префиксоид *ауџо* у значењу само, данас је распрострањенији у значењу аутомобилски).

У ексцерпираном корпусу јавили су се следећи префиксоиди: *аеро-*, *ајро-*, *аиџи-*, *архе-*, *архи-*, *аудио-*, *ауџо-*, *бео-*, *био-*, *биро-*, *џија-*, *еко-*, *елекџиро-*, *еуро-/евро-*¹⁰, *феро-*, *фоџо-*, *јео-*, *хемо-*, *хидро-*, *инфо-*, *инџер-*, *изо-*, *ино-*, *јуџо-*, *моџо-*, *муџи-*, *мини-*, *микро-*, *махи-*, *меја-*, *ново-*, *џоџо-*, *радио-*, *србо-*, *суйер-*, *џехно-*, *џермо-*, *џеле-*, *џурбо-*, *уџира*¹¹.

2.1. Порекло префиксоида и другог творбеног елемента

Уопштено говорећи, од укупног броја префиксоида у српском језику четири петине је грчког порекла, а остали су латинског порекла (уп. Клајн 1978). Посведочено грчког порекла јесу префиксоиди *ауџо-* (у ергонимима само у значењу аутомобилски), *фоџо-* (у ергонимима само у значењу фотографија) и *микро-* (уп. Клајн 1978). Велики број грчких основа имало је облик на *-о* и та особина омогућила је да се у модерним језицима почну употребљавати као префиксоиди. Финално *-о* је типично обележје префиксоида, али има и оних типа *меја-*, *џеле-*, *муџи-*, *џоли-*, *мини-* и сл. Они префиксоиди који немају финално *-о* су малобројни, имају више апстрактно придевско или прилошко значење, а не „чисто“ лексичко значење (изузетак је *џеле-* у значењу телевизијски).

Домаћи префиксоиди грађени су по угледу на префиксоиде из класичних језика и у највећем броју случајева имају финални вокал *-о*, али се од њих разликују по ниској фреквенцији употребе. То су префиксоиди: *бео-* (М. Николић бележи 50 примера: *Беобанка*, *Беоџакси*, *Беовоз*, *Беојеџрол* ... уп. Николић 1995), *срб(о)-*, *јуџо-*, *џоџо-*, *ново-* (префиксоид је у значењу новосадски: *Новоџрай*, *Новоџак*, *Новоџранс* ...).

С обзиром на чињеницу да страни утицај снажно делује на творбу речи и да је такво дејство најочигледније при позајмљивању страних компонената које улазе у састав лексема, са аспекта порекла имаћемо четири могућности: домаћи префиксоид у комбинацији са домаћом/одомаћеном или страном речи,

¹⁰ Префиксоиди *еуро-* и *евро-* су у српском језику синоними са различитом фонетском адаптацијом енглеског назива *Europe*. Иако је према фонетској адаптацији назива континента *Европа*, очекивано да се и префиксоид адаптира у форми *евро-*, много је фреквентнији префиксоид *еуро-*, према оригиналном називу европске валуте.

¹¹ Будући да је у раду Марјановић 1995 истакнута семантика анализираних префиксоида, која је углавном преузета из Речника МС, ми се у овом раду питањима семантике префиксоида нећемо детаљније бавити.

или страни префиксоид у комбинацији са домаћом/одомаћеном или страном речи. На овај начин настали ергоними јесу хибридни облици, у којима долази до мешања домаћих и страних основа, домаћих и страних елемената или пак лексема у свом саставу садржи стране компоненте.

а) страни префиксоид + страна реч

Agroeksport, Birošped, Autopress, Elektrocit, Euroaqua, Eurocargo, Euroconsult, Eurofruit, Fotocommerce, Interpress, Izotrade, Termolux, Termoglass, Telelink, Teletrade, Eurorent и сл.

б) страни префиксоид + домаћа/одомаћена реч¹² (хибридне сложенице)

Аірокосово, Геоіуї, Аерокаріе, Аіроїлод, Аутіосрбија, Елекїродизалица, Еуроодом, Геокарїа, Хидромлаз, Інїйердом, Микромойор, Меїайод, Техноойрема и сл.

в) домаћи префиксоид + домаћа/одомаћена реч

Јуїоїрадња, Јуїокока, Беоїревоз, Беодушек, Беоклиника, Беолек, Јуїоклима, Јуїоконцерїй, Јуїосїан, Пољобанка, Пољоценїйар, Пољосеме, Пољоїлод, Пољоойрема, Србокока, Србоїревоз, Србодрво и сл.

г) домаћи префиксод + страна реч

Beobest, Beocity, Beoinox, Poljomix, Poljocoop, Srbocoop, Beotours, Beoinpex, Jugoexport, Jugotrade, Jugopot, Jugoscan и сл.

Анализа је показала изразиту продуктивност модела под а) и в), са страним префиксоидом и страном речи и са домаћим префиксоидом и домаћом речи, што је у доброј мери и очекивано. Експанзија хибридних сложеница такође није неочекивана, будући да су оне продуктивне и у осталим семантичким пољима, што је код ергонима подржано и чињеницом да назив има и ванјезичку функцију, рекламну. Са аспекта порекла префиксоида и другог творбеног елемента, јављају се све четири могуће комбинације и испитивање фреквенције ових модела било би свакако релевантније на ширем корпусу (наш корпус је ограничен на ергониме у Београду), мада смо слободни да претпоставимо да се тенденције у образовању ергонима крећу у истом смеру, у смеру ка интернационализацији и позајмљивању страних творбених елемената и модела.

2.2. Структурна и творбена анализа ергонима с префиксоидима

Анализа структуре ергонима са префиксоидима показала је доста неједнакости, наиме 64,72 процената чине ергоними у којима је префиксоид у саставу сложенице¹³ (дакле, модел који је и предмет нашег истраживања), 25,27 процената отпада на модел ергонима у којима префиксоид функционише и као самостална лексема, а најмањи део, 10 процената, чине полусложенички ергоними са префиксоидом у првом делу.

Модел ергонима у којима префиксоид функционише и као самостална лексема, као и полусложенички модели ергонима нису ушли у корпус за

¹² Под одомаћеном речју подразумевамо позајмљеницу која је дуго у стандардном језику и прилагођена је граматичкој структури српског језика.

¹³ Међу истраживачима нема ни јединственог става око тога којим творбеним начином настају формације са страним препозитивним компонентама. У сербокроатистици се овакве формације називају сложеницама.

наше истраживање. За искључење првог модела из корпуса одлучили смо се због чињенице да не могу сви префиксоиди функционисати као самосталне лексеме, већ само неки, типа: *ауџо*, *радио*, *фоџо*, *моџо* и сл., и тада се најчешће јављају двочлани, а каткад и трочлани називи (пр. *Ауџо савез*, *Ауџо Бркић*, *Аеро клуб Београд*, *Микро гаџинари* и сл.) и у таквим случајевима више и не можемо говорити о префиксоиду, већ о самосталној лексеми у највећем броју случајева са једнозначном семантиком (*ауџо* се јавља само у значењу аутомобилски, а не и у значењу само). Искључење полусложеничких назива условљено је чињеницом да је то више ортографско питање, него питање структуре самих ергонима, тј. граматичко питање.

Творбену анализу спровели смо тако што смо издвојили префиксоид и други творбени елемент у сложеници. У лингвистичкој литератури посвећеној овом питању има опречних тумачења у вези са тим да ли је префиксоид двосложни творбени формант или једносложни (нпр. поставља се питање да ли је у префиксоиду *ауџо* вокал *-о* део основе или спојни вокал). У даљем излагању ми смо прихватили мишљење да је префиксоид једносложни творбени елемент, с обзиром на чињеницу да су спојни вокали у српском језику само *-о-* и *-е-*, а да финални вокал префиксоида може бити и *-и* и *-а*, а да изузетно долази и до редукције финалног вокала (префиксоид *хемо-* јавља се и у облику *хем-*, нпр. *Хемјро*, *Хемџек*), те се префиксоид завршава на сугласник, што само у сложњава творбену анализу. У сваком случају, пракса показује да се префиксоиди као први творбени елементи у овим образовањима некада јављају у пуном фонетском склопу, а некада са окрњеном основом.

Као други творбени елемент у саставу ергонима у највећем броју случајева – 58 процената, може се јавити именица, док се са знатно мањом фреквенцијом јављају редуковане лексеме – 14 процената, а по изузетку други префиксоид или, чак суфиксоид (укупно мање од 5 процената):

а) префиксоид + именица:

Елекџироализација, *Елекџиројивреда*, *Технозавод*, *Микромоџор*, *Геосонда*, *Хидројројекај*, *Бироојрема*, *Беофармација*, *Аироојрема*...

б) префиксоид + редукована лексема:

Ајрожив (живина), *Ајримес* (месо), *Ајровеј* (ветерина), *Беофарм* (фармација), *Беоџиранс* (транспорт), *Биомес* (месо), *Бироџиед* (шпедиција), *Ценџироџиранс* (транспорт), *Елекџировод* (водити), *Еуроџеј* (тепих), *Еуројлак* (плакар), *Еуројак* (папир картон или, можда, папир за паковање)...

в) префиксоид + префиксоид:

Ауџоеуро, *Беоауџо*, *Беохидро*, *Радиоелекџиро*, *Термоелекџиро*, *Пољоауџо*, *Термоџехн(а)*, *Ауџоџехн(а)*, *Бироџехн(а)*...

г) префиксоид + суфиксоид:

Техноманија, *Киноџека*, *Беобус*

Један број назива, око 23 процента целокупног корпуса, настао је по непродуктивном моделу творбе, где се у другом делу творенице јављају непрозирни или делимично прозирни елементи, чији је морфолошки, творбени и семантички статус замагљен, тако да те примере наводимо само као илустрацију. То су примери типа: *Колорал*, *Ајројрем*, *Ајроси*, *Audiovox*, *Ауџопис*, *Autosabbg*, *Беофай*, *Evrolex*, *Геобек*, *Poljops*, *Europos*, *Euroicc* и сл.

2.3. Семантика ергонима и мотивација за њихов настанак

Семантичка анализа ергонима са префиксоидом показала је да префиксоид, будући да сам има лексичко значење, то значење и реализује, а други творбени елемент ергонима најчешће упућује на конкретну делатност привредног субјекта (*Ауџоџревоз* (друмски саобраћај), *Ауџоџромет* (трговина деловима за аутомобиле), *Ауџоџоџрема* (продаја резервних делова за аутомобиле), *Ауџоџтехника* (сервис за поправку аутомобила) и сл.). У том смислу у новодобијеној сложеници префиксоид готово увек има одредбену функцију и најчешће ближе одређује поље делатности самог привредног субјекта, док прецизну детерминацију те делатности врши други део сложеннице (*Ауџоџромет*, *Авиоџромет*, *Аџроџромет*, *Биоџромет*, *Техноџромет*, *Фероџромет*, *Хемоџромет* и сл.).

Питање мотивације савремених ергонима данас се налази у центру пажње када је њихово проучавање у питању. На мотивацију ергонима утичу лингвистички и пре свега екстралингвистички фактори. Екстралингвистички фактори утичу на избор категорије за мотивацију, веома су разноврсни и зависе од интересовања друштва, индивидуалног укуса и склоности, моде, локације објекта, унутрашњости и др. Лингвистички фактори утичу на усклађивање ергонима са тренутним језичким тенденцијама (неологизација, могућност иновације структурних и семантичких модела, позајмљивање јединица из страних језика...). Мотивисаност савремених ергонима зависи и од општег културног нивоа друштва, затим од оријентације друштва ка глобализацији или ка оживљавању националних вредности и регионалног идентитета.

Будући да ергоним представља први сусрет клијента са изабраном фирмом и да ергоним у том смислу мора да делује привлачно, подстицајно, убедљиво и пре свега препознатљиво, пошли смо од претпоставке да ће највећи број ергонима бити мотивисан делатношћу саме фирме¹⁴. Нашу претпоставку потврдили су и ергоними типа: *Србокока* (производња и прерада живине), *Термоелектро* (постављање и уградња система за грејање), *Аерокарџе* (продаја авионских карата), *Ауџоџромет* (продаја ауто делова), *Моџоџијед* (превоз робе у унутрашњем саобраћају), *Хидробеџон* (хидроградња), *Беофармација* (производња лекова), *Бироџрема* (продаја канцеларијске опреме), *Техномаркеџ* (продаја техничких уређаја), *Ауџоџремонџ* (поправка аутомобила), *Јуџокоџерџ* (концертна агенција) и сл.

Пажњу су нам привукли ергоними потпуно различите мотивације, који на први поглед немају готово никаквих додирних тачака између самог ергонима и делатности фирме. У ту бројну категорију улазе ергоними типа: *Беокоџ* (графичка делатност), *Биромаџ* (кожна галантерија), *Евролеџ* (некретнине), *Telephant* (производња канцеларијског намештаја), *Маџипан* (продаја прехранбених производа), *Маџнова* (агенција за маркетинг), *Евроленд* (трговина на велико), *Еуроtime* (трговина производима за домаћинство), *Eurosleep* (општа медицинска пракса), *Еуроџорџ* (производња зачина и додатака храни),

¹⁴ У највећем броју назива са префиксоидима у којима је други део назива апелатив најчешће је сам тај апелатив индикативнији за опис и суштину делатности привредног субјекта, док префиксоид својим значењем упућује на привредну област у којој се дати привредни субјект остварује. Марјановић (уп. Марјановић 1995), на пример, наводи да се префиксоидом *аџро-* „на један општи начин упућује на РО пољопривредно-индустријског типа“ (Марјановић 1995: 275).

Eurolux (молерски радови), *Euroginel* (консултантске активности) и сл. После детаљног истраживања испоставило се да од укупног броја ексцерпираних ергонима, 75 процената отпада на ергониме јасне и прозирне мотивације и чврстих семантичких веза између ергонима и делатности саме фирме, док чак 25 процената чине ергоними који имају сасвим непрозирну семантику. Поставља се питање шта у таквим случајевима утиче на избор ергонима, да ли је то само случајно одабрано име које не подлеже никаквим законитостима при избору, или су пак друштвени и културни утицаји од пресудног значаја при избору назива фирме. О овоме последњем више ћемо говорити у наредном поглављу рада.

3. Друштвени утицај на избор ергонима

Сасвим је очекивано да ванјезички утицај у постанку ергонима има велики значај јер се ради о посебном и специфичном слоју лексике. Сам назив фирме нема за циљ само именовање, већ често назив садржи и рекламну поруку. Именовање предузећа јесте питање интерсубјективне комуникације и људских одлука, те су стога ергоними индикативни као знакови културе друштва. Основни циљ ергонима јесте да привуче пажњу клијената, тај циљ они постижу захваљујући информацији коју садрже и начину њеног преноса. Информација притом може бити рационална (ако упућује на предмет продаје, субјект продаје или корисника производа) или рекламна. Управо рекламна функција чини језгро ергонимског семиотичког поља јер укључује елементе издвајања и вредновања (Шакаја 2003: 27 према: Романова 1998). Назив мора бити препознатљив, он мора изазвати одређене конотације или емоције. У такав назив предузеће не уграђује толико свој поглед на свет колико своје мишљење о вредностима средине у којој делује. „Даваоци имена, свесно или не, бирају имена с којима се њихови клијенти поистовећују и која ће помоћи у постизању успеха предузећа јер одражавају унутрашње осећаје и тежње локалног становништва“ (Шакаја 2003: 27 према: Зјелински 1980: 7).

У називима фирми у српском језику, као што смо то већ показали, јавља се и домаћа и страна лексика, често и комбинација домаћих и страних основа, а огромна фреквентност стране лексике резултат је помодарства и потребе власника да буду модерни и популарни и у давању имена фирми. Друштвено-историјска кретања крајем XX и почетком XXI века, прецизније процес глобализације, захватајући све сфере човековог живота, није заобишао ни језик. Активирање тенденције ка интернационализацији најдинамичније је било у језицима земаља које су биле захваћене тзв. транзицијом (бивше социјалистичке земље). У њима је, поред осталог, дошло до убрзане приватизације у економској сфери, што је произвело велики замах у развоју тзв. мале привреде: многи су исказали свој предузетнички дух отварањем трговинских и занатских радњи, угоститељских објеката и сл. Ти нови објекти тражили су своју етикету, тј. име које ће бити атрактивно, модерно, примамљиво, уочљиво, оригинално и необично. „Овакве квалитете, судећи по пракси коју спроводе власници објеката, домаћа реч ретко поседује, па се посеже за страним речима. А та страна реч, која ће послужити као име предузећа, и са којом се, изгледа, домаћа не може по степену атрактивности мерити, узима се не само из репертоара апелатива, већ и топонима, па и антропонима. При томе није битно хоће ли страна реч задржати изворни граfiјски лик, или ће се појавити у адаптираној

форми“ (Ћорић 2008: 117). Оно о чему се данас приликом избора ергонима не води довољно рачуна јесте чињеница да тренутно модерна и популарна имена после извесног времена могу да престану да се перцепирају као таква.

Од укупног броја ексцерпираних ергонима чак 70 процената у себи садржи лексему или основу страног порекла. Оваква ситуација последица је општег друштвеног стања и тежње друштва да се приближи развијенијем, модернијем, „пожељнијем“ свету, каква је, из наше перспективе гледано развијенија Западна Европа. За разлику од претходног друштвено-политичког раздобља, тј. од периода после Другог светског рата па све негде до 90-их година прошлог века, када је у ергонимима преовлађавала лексика домаћег порекла и када се тежило што мањем упливу стране лексике, данас је ситуација потпуно измењена. Назив фирме је „бољи и подеснији“ уколико садржи што више лексема страног порекла, најчешће или потпуно неадаптираних у српском језику или потпуно погрешно адаптираних. Највећи број лексема страног порекла очекивано је из енглеског језика, али немали број потиче из италијанског, шпанског, француског језика.

Процес европских интеграција снажно је утицао на све сегменте нашег друштвеног и културног живота, те је његов утицај очигледан и у избору имена фирме. Из балканске перспективе Европа симболизује престиж, високи квалитет (нуђених роба и услуга), према Европи тежимо, према њој се оријентишемо, дакле, за предузећа то је доста сигурно име. Ергоними који садрже имена локација из страних земаља или уопште са лексемама из страних језика најчешћи су у називима угоститељских објеката и предузећа која остварују контакт са иностраним привредним субјектима, а затим у називима трговина, салона за улепшавање, те у називима туристичких агенција, видеотека, фризерских салона и сл.

На давање имена фирмама утиче и једна општесловенска тенденција у творби речи, приметна свакако и у српском језику, а то је интернационализација. Интернационализација се испољава „1) кроз укључивање интернационализама у основни лексички фонд и њихову употребу у виду мотивних речи за даље творбене процесе“; 2) кроз активизацију интернационалних афiksa при образовању деривата од домаћих и страних мотивних речи“ (Драгићевић 2009: 466). Још једна приметна тенденција у творби речи су и прагматичко-стилске тенденције, које се „огледају кроз тежњу ка интелектуализацији, демократизацији, али и колоквијализацији лексичког фонда“ (Драгићевић 2009: 467).

Оно на шта се такође морамо осврнути, а што је последица друштвеног утицаја на избор ергонима, јесте чињеница да је услед друштвених и политичких промена број ергонима са префиксоидом *јујо-* (од Југославија, југословенски) готово преполовљен (*Јујоштон*, *Јујограђња*, *Јујохемија*, *Јујоклима*, *Јујоконцерџ*, *Јујостан*, *Јујошћед...*)¹⁵, док је забележен пораст броја ергонима са префиксоидом *србо-*¹⁶ (*Србојревоз*, *Србоаушо*, *Срболек*, *Србодрво*, *Srbocoop*, *Србофлора*, *Србошћехна*, *Србоексиорџ*...).

¹⁵ Марјановић у својој књизи из 1995. године наводи да је „овај префиксоид врло продуктиван у образовању сложеница као назива различитих значења“ (Марјановић 1995: 279).

¹⁶ У *Привредном адресару* из 2002. године постоји 65 ергонима са префиксоидом *јујо-* и само неколико са префиксоидом *србо-*. У *Привредном именуку* из 2011. године 33 ергонима је са префиксоидом *јујо-* и 13 са префиксоидом *србо-*.

Занимљива је чињеница да у исто време са тенденцијом ка интернационализацији ергонима делује као противтежа и тенденција ка етнизацији (национализацији), тј. тенденција пораста броја ергонима са називима локалног карактера, који се односе пре свега на име града (у нашем случају то су: *бео-*, *Београд-*, *београдски-* и скраћеница *БГ*), нпр. *Беохемија*, *Беохидро*, *Беоласер*, *Беолек*, *Беојревоз*, *Београделектхро*, *Београдмонџажа*, а онда и на остале оне ме са локалног подручја.

4. Закључак

Називи фирми с префиксоидима најпродуктивнији су модел творбе ергонима у српском језику и карактеристични су низови ергонима са истим префиксоидом за фирме сличних или сродних делатности.

Продуктивност овог модела творбе ергонима потврђује и појава све већег броја домаћих префиксоида, а разлоге треба тражити у принципу језичке економије, будући да се употребом префиксоида гломазни вишечлани изрази могу свести на једночлане.

Анализа корпуса је показала да је убедљиво најфреквентнији префиксоид *евро-/еуро-*, што говори у прилог чињеници о великом друштвеном утицају на избор ергонима, који је мотивисан тежњом ка европским интеграцијама. С друге стране, делује и тенденција ка очувању и истицању националног идентитета и локалних обележја, те су префиксоиди *србо-* и *бео-* изузетно чести. Увидом у корпус, број ергонима са префиксоидом *јуџо-* учинио се великим, али упоређивањем садашњег стања са стањем из 2002. године дошли смо до закључка да творбени модел са овим префиксоидом више није продуктиван, тј. да су сви ергоними са префиксоидом *јуџо-* наслеђени из претходног друштвено-политичког периода, а да нових ергонима са овим префиксоидом нема. Очекивано је да са престанком рада фирми са оваквим називом и префиксоид *јуџо-* нестане. Забележен је и велики број ергонима са префиксоидом *ајро-*, што је и очекивано с обзиром на оријентацију Србије ка пољопривреди, као и велики број ергонима са префиксоидом *техно-* и *шеле-*, што је резултат ширења нових технологија.

У србистичкој литератури је већ уочено (уп. Николић 1995) да је модел сложеница са префиксоидом вероватно најпродуктивнији модел творбе нових речи и да је уз позајмљивање, односно преузимање речи из страних језика, то један од најраширенијих видова богаћења нашег лексикона. Та тенденција се показала и на нашем анализираном корпусу ергонима и даље као врло динамична.

КОРПУС

Привредни именик Србије са водичем кроз делатности, издање за 2011. годину, Издавачка кућа Телком, Београд. Интернет презентација на адреси: www.privredniimenik.com

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003: Цветанка Аврамова, *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*, София.
- Барић 1980: Eugenija Barić, *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksarne tvorbe*, Zagreb.
- Вуковић 1996: Гордана Вуковић, Лексеме страног порекла у називима фирми, *О лексичким њезајмјеницама*, Суботица–Београд, 234–240.
- Галаванова 1977: Галина Петровна Галаванова, Словообразовательные модели с авиа-, авто-, езеро-, био- и др. в словаре русского языка, *Современная русская лексикография* 1976, Ленинград, 144–159.
- Гутшмит 2003: Karl Gutschmidt, Словообразовательни иновации (преморфемные дериваты) в славянских языках с точки зрения когнитивной лингвистики, *Procesy inowacyjne w językach słowiańskich*, Prace Slawistyczne 114, SOW, Warszawa.
- Драгићевић 2009: Рајна Драгићевић, Иновације у творби речи у словенским језицима, *Јужнословенски филолоџ* LXV, 461–468.
- Зјелински 1980: Wilbur Zelinsky, North American's Vernacular Regions, *Annals of the Association of American Geographers* 70/1, 1–16.
- Камјанец 2000: Wolodymyr Kamianets, Zur Einteilung der deutschen Eigennamen, *Grazer Linguistische Studien* 54, 41–58.
- Клајн 1978: Иван Клајн, О префиксоидима у српскохрватском језику, *Наш језик* XXV/5, 187–198.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слањање и ѡпрефиксација*, Београд.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Београд.
- Марјановић 1995: Слободан Марјановић, *Сѣрукѣура назива ѡривредних ѡрѣанизација и њѣхова уѣѣѣреба*, Ниш.
- Марѡјевић 2005: Радмило Марѡјевић, Творбена и морфолошка анализа у граматичком систему савременог српског језика (I), *Наука и образовање*, Бања Лука, 123–151.
- Николић 1995: Мирослав Николић, Један експанзивни тип нових именичких сложеница (*Беобанка* и сл.), *Наш језик* XXX, 82–87.
- Романова 1998: T. P. Romanova, Problemy sovremennoj ergonimiji, *Vestnik samarskogo universiteta*, Istorija 1.
- Ћорић 2008: Божѡ Ћорић, *Творба именица у српском језику (ѡдабране ѣеме)*, Београд.
- Шакаја 2003: Laura Šakaja, Imaginativna geografija u hrvatskim ergonimima, *Hrvatski geografski glasnik* XLVI/1, Zagreb, 25–46.

S u m m a r y

*Sanja Đurović – Jelena Petković*REFLECTION ON ONE TYPE OF ERGONIMS
IN THE SERBIAN LANGUAGE

The study analyzed one type of ergonims in the Serbian language from the linguistic perspective – names of firms, corporations, and other business organizations. The analysis was conducted on the basis of a vast corpus of 5000 names of firms in the city of Belgrade, the capital of the Republic of Serbia. The names were analyzed with the aim to determine their structural (word-formation and syntactic) and lexical-semantic traits, but also the presence of Slavic and non-Slavic elements in the names, especially the hybrid forms (Slavic and non-Slavic). The received results were statistically analyzed to illustrate the frequency of occurrence of the most eminent structural and semantic types. There was a special reflection on the social and economic factors that affect the choice of names. Also, special attention was drawn to the fact that in the era of the consumer society the choice of ergonims mostly depends on the names the consumers can identify with and on the positive emotions they evoke in them. The study reveals how the socio-political situation affects the choice of names and to what extent the newly pro-European orientation of Serbia affects the change in names to comply to the contemporary situation.

The research of the origins of the firms illuminated that the non-Slavic or hybrid form Slavic names dominate (the most frequent being the combinations of Slavic and Anglosaxon lexemes). The analysis of their structure revealed that the dominant are the multicomponent names. The semantics of the names insinuates professional orientation, geographical location, the advertisement message or an original name that is an attention grabber. The presence of special function of humor that affects the choice of names was additional contribution of the study.

ДРАГАНА РАТКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ И СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ ИМПЕРАТИВНИХ СЛОЖЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се анализирају двотематске речи са интерфиксом *-и-* и нултим интерфиксом као његовом варијантом („императивне сложенице“) у српском језику са лексичко-семантичког и стилског аспекта. Аутор лексику дели најпре према стилском критеријуму (на речи са негативним, позитивним и неутралним значењем), а у оквиру сваке групе — према појмовном критеријуму (на називе за: људе, биљке, животиње, предмете и остале реалије). Циљ анализе је да утврди на основу којих особености су дате живе и неживе појаве окарактерисане као позитивне односно негативне, којим лексичким и граматичким средствима је то постигнуто и који стилски поступци учествују у њиховој номиницији.

Кључне речи: императивне сложенице; позитивно, негативно, неутрално значење; називи за: људе, биљке, животиње, предмете и друге реалије; метафора, метонимија, хипербола, гротеска, персонификација.

1. Речи грађене према творбеном моделу са интерфиксом *-и-* (*вр̑иир̑ѣика*) и нултим интерфиксом као његовом варијантом (*й̑дй̑вода*), у литератури познатије као „императивне сложенице“, са становишта употребне вредности представљају углавном пасивну лексику: колоквијализме, покрајинизме, дијалектизме, али и неологизме, кованице, хапаксе, околионализме, творенице неких писаца које нису заживеле у језику.

Грађа, ексцерпирана из неколико речника српско(хрватско)г језика (Речник САНУ, Рјечник JAZU, Речник Матице српске, *Речник ср̑јскоја језика* – Николић 2007, и *Обра̑ири речник ср̑јскоја језика* – Николић 2000), показује око 700 речи датог творбено-семантичког типа. Посебну, и то велику групу (чија већина, ипак, није ушла у наведене речнике) представљају: надимци прерасли у презимена, али и (микро)топоними, хидроними, ороними итд., којима је посвећена студија В. Михајловића *Име ђо зай̑овес̑ији. Им̑еративни онома̑ишкон ср̑јскохр̑вайској језика* (Михајловић 1992).

На основу тога можемо рећи да је творбени модел са интерфиксом *-и-* и његовом нултом варијантом као творбеним формантима продуктиван

* Овај рад је настао као резултат рада на пројекту 178009 *Лин̑вистичка ис̑тражива̑а савременој ср̑јској књижевној језика и израда Речника ср̑јскохр̑вайској књижевној и народној језика САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

у српском језику. Речи које се граде по овом моделу представљају углавном именице (придева, прилога и глагола има свега неколико). Са становишта творбених начина, то су чисте сложенице и сложено-изведене речи, које ћемо у даљем тексту објединити термином „сложенице“¹.

1.1. Императивним сложеницама бавили су се скоро сви проучаваоци двотематских речи у српском језику. Истраживане су са различитих становишта: творбено-семантичког, акцентолошког, лексиколошког, контрастивног, стилистичког, а у складу са различитим појмовно-терминолошким апаратима — као сложенице, сраслице, речи са интерфиксима или без икаквог интерфикса. Притом, разматране су углавном у оквиру монографских дериватолошких и граматичких истраживања уџбеничког карактера — исп.: Караџић 1964 [1828]: 300; Miklosich 1875: 350, 365–375; Даничић 1876: 6; Maretić ³1963: 386–387, 392–393; Новаковић ²1902: 142; Живановић 1904: 178, 183, 197–199; Leskien 1914: 329; Белић 1949: 36, 38; Brabec–Hraste–Živković ³1958: 174–175; Стевановић ²1970: 408, 412–415; Raspor 1976; Barić 1980: 26, 29–30, 85; Babić 1986: 326–327; Клајн 2002: 83–88; Станојчић–Поповић ¹²2008: 163–164.

Посебно овим речима, у србистици су посвећене само две студије: чланак М. Стевановића *Императивне сложенице* (Стевановић 1956) и поменута монографска студија В. Михајловића *Име по зайовесити. Императивни ономастичкон српскохрватској језика* (Михајловић 1992).

1.2. Сви који су о императивним сложеницама говорили са семантичког и стилистичког становишта — почев од Вука, преко Ф. Миклошича, Ј. Живановића, па до З. Распор, С. Бабића и И. Клајна, наглашавали су њихов експресивни карактер: да су то углавном именице субјективне оцене, и то шаливог или пејоративног значења.

Речи са стилски неутралним значењем поменули су само неки. По З. Распор, у ту групу спадају *nomina agentis* (*јазукућа, сеџикеса*), као и називи за предмете (*јалидџе, вадичеј*), док су фитоними и зооними (*вџисбаба, скџичмиш*) ретки (Raspor 1976: 26). С. Бабић наводи само именицу *јазукућа* (Babić 1986: 327), што понавља И. Клајн (Клајн 2002: 85).

Од речи којима се изражава позитиван однос говорника према именованој појави, наклоност и симпатија, само Клајн помиње именице *развиџор* и *развиџорац*, као „поетске називе за пролећни ветар“ (Клајн 2002: 85).

2. У овом раду ћемо разматрати императивне сложенице у савременом српском језику са лексичко-семантичког и стилског становишта. Повод да преиспитамо њихове одлике посматране из тог угла налази се у чињеници да грађа на којој су претходни проучаваоци обављали истраживања није потпуна.

Лексику ћемо поделити најпре према стилском критеријуму (на речи са негативним, позитивним и неутралним значењем), а у оквиру сваке групе — према појмовном критеријуму (на називе за: људе, биљке, животиње, предмете и остале реалије). Циљ анализе је да утврди на основу којих особености су дате живе и неживе појаве окарактерисане као позитивне односно негативне,

¹ О њиховој творбено-семантичкој структури в. у: Ратковић 2010: 613–614 и Ратковић 2012.

којим лексичким и граматичким средствима је то постигнуто и који стилски поступци учествују у њиховој номинацији.

2.1. Императивним сложеницама именују се: људи, животиње, биљке, предмети и разне појаве из природе и човековог духовног света.

Називи који одражавају негативан однос говорника према именованој појави имају широк дијапазон значења: од шаљивог, преко ироничног, подругљивог до погрдног.

2.1.1. Људи су именовани на основу бројних негативних карактеристика — како физичких, тако и духовних.

Посебну групу чине називи који се односе на неугледан физички изглед у смислу неугледне физиономије, физичке појаве, али и непожељних особина које доводе до таквих појава (претерана гиздавост, с једне, и недовољна брига о изгледу — неуредност, алкавост, с друге стране).

У експресиве који се односе на неугледан физички изглед спадају: *буљуок* 'који има буљаве очи, буљав', *врчијубица* (погрд. покр.) 'надимак за особу која има развраћене, отромбољене усне', *врчиноса* (покр.) 'особа прђастог носа', *кесизуб* и *кичизуб* (покр. презр.) 'онај који се радо и често кеси, смеје, цера, смешљиво'.

Од именица пејоративног значења које се односе на претерану гиздавост издвајамо: *кићикайа* (погрд.) 'она која се много кити, помодарка, каћиперка', *іладібрк* 'шаљ.) онај који глади бркове, који се много дотерује, гиздавац, кицош', *іладикоса* (покр. шаљ.) 'особа која се стално зачешљава, која се много дотерује'.

С друге стране, у називе за неуредне, алкаве особе спадају следеће именице: *іазибара* (покр.) 'нечиста, прљава, неуредна жена', *висикоса* 'жена неуредне косе, којој висе косе', *сјаниклаиња* (покр. погрд.) 'жена којој спадају клашње (чарапе) или нешто друго од одеће', *сјанићур* (покр. погрд.) 'мушкарац коме спадају панталоне'.

Велику групу чине називи за људе које карактеришу особине чија је негативност заснована на одступању од стандарда — било у већој било у мањој мери. Те особине су следеће:

- неумереност у јелу и пићу, с једне, и неухрањеност, с друге стране: *изједийојача*, *ждєриџк* (покр.), *набидрџб* (покр.), *набијузица* (погрд.), *надријур* (покр.); *исјичујура* и *исјичујура*, *надєријуша* (покр.); *ліишииіле* (покр.) 'веома мршава, болешљиво, слабуњаво дете';

- неумереност у вербалној комуникацији често праћена огрешењем о неке друштвене, културне норме (употреба погрдних речи, оговарање, сплеткарење) и сл.: *(х)лајимуха* 'блебетало, брбљало', *лајникачмак* (покр.) 'особа која има обичај да говори не бирајући речи', *кажјирда* (вулг. покр.) 'особа која не чува тајну, која много прича и брзо преноси све што чује', *іуцикљун* (покр.) 'човек који досађује запиткивањима', *біишійіаћа* (покр.) 'онај који се бави ситницама, препричавањем', *біишійіуз* (покр.) 'лукав човек, који преноси речи са намером да завади људе, биштер', *ірачибаба* 'особа која радо преноси трачеве, трачара', *лєишібосна* (покр. погрд.) 'особа која одмах прено-

из користољубља, прирепак', *ма̋жичизма* (ков. пеј.) 'понизна, покорна особа'; *дра̋живашка* (покр. погрд.) и *дра̋жикуја* (покр. погрд.) 'страна особа (обично орган власти) која залази у куће, а чији је долазак непријатан, непожељан';

- **обављање послова који се сматрају нижеразредним или су лошег квалитета:** *дѐривашка* (покр. погрд.) 'стрводер, шинтер', *кòљикоњевић* (нераспр.), *кра̋дикучка* (пеј.), *к̋риикòи́ле* (покр.), *к̋риилòнција* (покр.), *к̋уиивòјска* (заст.) 'онај који купи војску; онај који спроводи регрутацију или који врбује за војску', *ѣ̀уликожа* 'онај који дере, гули угинуле или убијене животиње, стрводер; (фиг.) онај који друге немилосрдно материјално искоришћава; зеленаш, лихвар', *дѐрикожа* '(фиг.) онај који плачка, глоби, безобзирно искоришћава кога, гуликожа, зеленаш'; *ѣ̀навимачка* 'човек који лоше свира гајде', *м̋рчик̋ни́а* (нераспр. пеј.) 'онај који лоше пише, пискарало, шкрабало', *м̋уи́имас̋ти́ло* и *м̋уи́имас̋ти́ло* (пеј.) 'онај који пише лоше саставе, пискарало; писарчић';

- **склоност ка манипулацији од стране других, обављање туђих послова:** *дри̋икоњ* (покр.) 'онај који издире, диринчи за друге';

- **тврдоглавост, лењост, уображеност, себичност, прецењивање сопствене личности:** *за̋дри́лав* (нераспр.) 'својеглав, задрт', *дѐриклу́а* (покр. погрд.) и *вòзи́ил̋а́ња* (погрд.) 'ленштина, нерадник', *ѣ̀азбла́ио* (погрд. заст.) 'ленштина, беспосличар; назив за нижег чиновника који се прави важан', *на̋йнинòс* (шаљ.) и *ди̋жинòс* (индив. ков.) 'онај који је неприступачан, уображен, који се горди', *нехра̋ним̋а́јка* (ков.) и *нехра̋ним̋а́јковац* (ков.) 'саможива, себична особа (која никоме не би помогла)', *ѣ̀ресисаб̋љи́ца* (погрд.) 'онај који се прави важан и има сабљу као обележје да је официр', *св̋рзи́аћа* (покр.) 'онај који се прави младићем, а још то није, деран';

- **глупост, површност, неозбиљност, немарност, лакомисленост:** *ѣ̀рди́звѣк* и *ѣ̀рди́звѣка* (покр.) 'глупа, неозбиљна, сулуда особа', *шум̋и́лавић* (пеј.) 'сметењак; будала', *ѣ̀уби́аћа* (покр.) 'лакомислен и сметен човек', *лѣ́ишви́еѣ̋ар* '(погрд.) лакомислен, неозбиљан, несталан човек, ветропир, ветрогоња', *в̋р̋ѣ́ишму́ва* (покр.), *лѣ́ишѣ́ас*, *в̋р̋ѣ́ишѣ́аћа* (покр.), *в̋р̋ѣ́ишѣ́р̋ах* (покр.), *ѣ̀уи́шма́ла*, *јѣ́би́ви́еѣ̋ар* (вулг. погрд.), *св̋ѣ́риѣ́у́з* (покр. пеј.), *в̋р̋ѣ́ишѣ́р̋ѣ́ка* 'ветропираста, нестална жена'; *недѐрб̋у́нда* и *недѐриб̋у́нда* (покр.) 'небрижљива, немарна особа';

- **нерад, избегавање послова, скитња и сл.:** *в̋у́циба́ишина* и *ву́циба́ишина* (погрд.) 'пропалица, протува', *ѣ̀рòбисвѣ́и*, *лѣ́ишѣ́ас*, *(з)ѣ̀убид̋а́н* 'беспосличар, дангуба', *ѣ̀убиврѣ́ме*, *ѣ̀убиврѣ́мѣ́нка*, *дѐрику́чка* (покр. погрд.) 'скитница, нерадник';

- **лаж, превара, неискреност и крађа:** *к̋и́ишла́жа* (погрд.) 'особа која воли да лаже, лажа, лажљивац', *ма̋жи́лажа* (ков. пеј.); *ма̋ми́ѣ̋у́з* (покр. погрд.) 'особа која нешто измамљује лукавошћу, преваром, варалица, препредењак', *ма̋ми́ѣ̋ара*; *ма̋жисимѣ́д* (ков. пеј.) 'слаткоречив човек'; *кра̋див̋у́к* (покр. погрд.) 'лопов, лупеж, крадљивац', *се́ѣ́икеса*, *кра̋дикеса*, *кра̋диврѣ́ћа* (покр.), *òбигра́ва* (необ.), *кра̋ди́ѣ̋ја* (покр. пеј.) 'она која краде јаја, крадљивица јаја, јажара';

- **огрешење о неке друштвене, породичне норме, скочи́дѣвòјка** 'девојка која без пристанка родитеља одбегне момку, бегуница, побегуља';

- **склоност ка конфликтима, вербална и физичка агресивност:** *за̋дри́каѣ̋а* 'свађалица, кавгација', *за̋ме́ишник̋а́вѣ̋а* 'онај који радо замеће, заповеда кавгу, свађу, свађалица', *за̋ме́ишник̋а́вѣ̋а*, *ѣ̀лѣ́ишѣ́р̋а́вда* (покр.) 'човек који свуда исте-

рује правду, који се радо парничи'; *й̀а̀лику̀ћа* 'онај који намерно пали туђе куће, потпаљивач', *й̀уби́душа* (нар.) 'крвник, убица';

- кукавичлук: *нем̀рчи́йушка* (покр.) и *ней̀у́цийушка* (покр.) '(фиг.) слабић, кукавица';

- пакост, злоба: *см̀рди́буба* '(погрд.) пакостан, злобан човек', *см̀рди́врана* '(погрд.) човек мале моралне вредности', *й̀а̀ли́ѿрка* (покр.) 'зла жена, оштроконђа';

- непоштовање верских празника: *бла́жси́йе́йко* (покр.) 'онај који не пости кад треба, па ни петком', *м̀рси́йе́йшак* (покр.) 'онај који мрси, једе масну храну у петак и уопште у доба поста', *м̀рси́йе́йка* (покр.), *м̀рси́йе́йко* (покр.), *м̀рси́сре́да* (покр.);

- изневеравање позива, службе, друштвених обавеза, скрнављење друштвеног угледа: *св̀рзими́нѿија* 'онај који је скинуо мантију, који се одрекао свештеничког позива, калуђерства, редовништва; распоп, раскалуђер', *св̀рзи́йой* 'поп који се одрекао своје поповске дужности, сврзимантија, распоп', *св̀рзибра́да*, *св̀рзислов* и *св̀рзислово* 'онај који је прекинуо започето учење школе', *вр̀зика́йѿи* (необ.) 'онај који је збацио са себе капут (као знак пристojног изгледа и живота)';

Пејоративним називима негативно се оцењују демони и нека зла митска бића: *једи́баба* (етн.) 'по народном веровању жена натприродне моћи која чини зла, вештица', *јѣ́жибаба* (празн.) 'зао дух који, према народном веровању, изазива природне непогоде', *к̀чи́баба* (покр. празн.) 'измишљено страшило, наказа којом се плаше деца, бабарога', *кѣ́чизуба* (празн. покр.) 'утвара, страшило у лику бабе која кези зубе'.

Шаљиво значење имају неки називи за људе који обављају друштвено прихватљиве и хумане послове: *ва́дизѿб* 'стоматолог', *вр̀и́йи́рашак* (шаљ. индив.) 'апотекар', *й̀асива́йтра* (ков.) 'ватрогасац'. Шаљиви су називи и за особе које карактеришу позитивне особине изражене у нешто већој мери: *ле́йи́вејтар* 'несташан, живахан дечак', *й̀и́рниѿз* (шаљ.) 'онај који се сав предао послу, који неуморно ради', док су *й̀ле́йи́шкоса* 'човек са уплетеном косом' и *вр̀и́иѿѿз* и *вр̀и́иѿе́й* 'особа која се при ходу врчка; жива, несташна особа' називи добијени на основу изгледа дотичне особе.

2.1.2. Међу радњама али и реалијама које се односе на место и време негативан однос говорника налазимо према неким појавама које карактерише угроженост живота и човекове безбедности уопште: *сло́мивра́йи* (необ.) 'напад уз опасност по живот', *й̀они́ѿѿк* (ков. индив.) 'век тираније' (кованица Лазе Костића). Затим, негативно значење имају и називи за нека неприступачна места: *не́видѿѿи* и *не́видѿѿи* (покр.) 'мала увала'.

2.1.3. Предмети према којима је изражен негативан став говорника представљају средства којима се извршавају убиства: *сми́чкайа* (ков.) 'сабља која смиче, скида главе', као и она која служе за превару: *а́рчи́яара* 'оно што човека изазива да улудо троши новац', *ма́миоко* (покр.), *ма́мијара*, *ма́миасѿра* (заст.).

пролазу, броћан; (покр.) игра лоптом у којој играчи стоје у колу', *лѣйиїѹз*, *ли-жсиїѹз* (покр. погрд.), *љубиїѹз* (покр. вулг.), *љубиїѹза* (покр.), *мѣмиїѹз* (покр. погрд.), *нѣдриїѹз* (покр.), *йѣлиїѹз* (покр. погрд.) 'погрдан назив за човека', *йлешиїѹзица*, *йрчиїѹз* (покр.) 'врста мрава', *сврбиїѹз*, *свириїѹз* (покр. пеј.), *србиїѹзица*, *йрниїѹз* (шаљ.);

кур-: *нѣдрикѹр* (покр.), *нѣйникѹр* (покр.);

йи-: *йлѣчиїѹчка* и *йлѣчиїѹзда* (вулг. погрд.);

муда: *мрсимѹдоња* (вулг.);

лажа: *кѣйиѣлажа* (погрд.), *кѹйиѣлажа* (покр. пеј.), *мѣмиѣлажа* (погрд.), *йрчиѣлажа*;

йубица, где је реч о човеку: *врчиїѹбица* (погрд. покр.), али и *баба*, чије се погрдно значење актуализује у номинацији: особа које обављају непожељне радње (*йѹѣжибаба*, *кѹдибаба* (ир.), *йрѣчибаба*), демона и злих митских бића (*јѣдибаба* (етн.), *јѣѣжибаба* (празн.) и *кѹчибаба* (покр. празн.)), животиња (*смрдибаба* 'врста птице која испушта непријатан мирис, смрдиврана'), док су остали називи — за биљке (*вѣсибаба*) и неке друге реалије (*вѣзибаба* (покр.) 'уштипак, врста колача од киселог теста') шаљиви.

Пејоративност може бити заснована и на негацији (помоћу речце *не* у творбеној бази), чиме се означава одсуство вршења пожељне радње исказане глаголом, при чему је пејоративно значење актуализовано у самом изразу који мотивише дату сложену:

не видеїи *Боїа*, у *нѣвидбої* и *нѣвидбої* (покр.);

не д(е)раїи (*бунду*), у *нѣдербѹнда* и *нѣдѣрибѹнда* (покр.);

не мрчиїи (*йѹшку*), у *нѣмрчиїѹшка* (покр.);

не йѣмїиїи (*век*), у *нѣйѣмїиїѣк*;

не йѹцаїи (*из йѹшке*), у *нѣйѹциїѹшка* (покр.);

не храниїи (*мајку*), у *нѣхранимѣјка* (ков.) и *нѣхранимѣјковац* (ков.).

2.1.5.2. Граматичка средства за изражавање негативне експресије представљају суфикси којима се примарно изражава аугментативност односно деминутивност. Од првих то су:

-ина: *йѹлибѣрадина*, *дѣрикозина* (покр.) 'месец март', *мажибѣрчина* (погрд.) 'облапоран човек, изелица' и

-оња: *врїириѣоња* (покр. пеј.), *мрсимѹдоња* (вулг.).

Суфикси са деминутивним значењем су:

-ић: *кѹйикрасїѣвчић* (покр. пеј.) 'онај који купи краставце те се њима храни; пуки сиромас', *мѹйиѣбарих* (покр.), *шумїѣлавић* (пеј.) и

-овић: *мѣсїиѣблаїиовић* (покр. подр.), *кѹйиклѣсовић* (покр. пеј.).

Анализирајући деминутивне и аугментативне именице са семантичко-прагматичког аспекта, В. Јовановић показује да деминуцију прати у основи позитиван, а аугментацију негативан став говорника према именованом појму, при чему у неким случајевима долази до укрштања на пољима квантитета и квалитета, па тако нпр. *директїѣорчић* има пејоративно, а *љѹдина* позитивно значење (исп. Јовановић 2010: 115). Видимо да је то одлика и императивних

сложеница са суфиксима деминутивног значења који се могу издвојити било у творбеној, било у морфемској структури.

2.2. Речи са стилски позитивним значењем чине нешто мање од 5% нашег корпуса и те речи представљају називе за људе, биљке и животиње.

2.2.1. Позитивне особине на основу којих се именују њихови носиоци и радње за које су везане ове особине су следеће:

- хуманост, племенитост, солидарност: *йёвидрӯї* 'онај који с неким заједно пева', *ил'а'чидрӯї* 'друг у плачу, у жалости, у несрећи', *л'овидрӯї* (нераспр.) 'друг у лову', *учидрӯї* 'друг с којим се учи, друг у учењу';

- спретност, предузимљивост (о женама): *ск'д'чиде'в'ојка* 'брза и окретна девојка';

- физичка снага, али и храброст, спремност на борбу, ратничке вештине (о мушкарцима и, фигуративно, о митским бићима): *изд'ерил'еска* 'здрав, крупан, снажан човек, људина, људескара', *Мр'вис'ти'цјена* 'надимак у народној приповеци', *кр'ив'ир'еда* (ков. у нар. приповеткама) 'онај који савија греде, дебла', *но'сий'ушка* (покр.) 'онај ко носи пушку, ко је наоружан пушком', *раз'д'онив'ојска* (ков.) 'онај који разгони војску', *од'б'и'рад* (нераспр. у атрибутој служби) 'који одбија град, градоносне облаке (о св. Кристофу)';

- умиљатост, сналажљивост, лепота (о деци): *м'амив'р'аї* (покр.) 'умиљато и сналажљиво дете; живахна и лепушкаста девојчица', *з'ла'и'иб'ор* (етн.) 'назив одмила за млађу мушку особу';

- патриотизам: *љ'убир'од* (заст.) 'онај који је привржен роду, родољуб';

- уредност, педантност, брижљив однос према кући, приврженост дому: *й'а'з'ику'ћа* 'човек који пазе на кућу и на ред у њој, домар, настојник куће', *й'е'цику'ћа* 'вредна, разборита и штедљива особа која тече кућу, добар домаћин, добра домаћица', *ч'ис'т'ику'ћа* 'жена која чисто држи кућу, уредна, педантна жена', *др'ж'ику'ћа* (покр.) 'особа која одржава кућу (породицу, породично име)', *д'у'нику'ћа* (покр.) 'онај који кући кућу, стиче имање';

- одбојност према удворичком понашању: *м'р'зиласка* (песн.) 'онај који мрзи ласку, противник ласкања';

- поштовање светиња, религиозност: *б'ла'ж'иб'о'жан* (покр.) 'доброћудан и побожан';

У ову групу спадају и нека добра митска бића и метафорично употребљене појаве, названи на основу позитивних радњи које обављају: *кр'ој'исре'ћа* (песн.) 'вила милосница', *ил'е'и'ис'анка* (песн.) 'она која плете сне (фиг. о срцу)', твореница Лазе Костића у песми „Међу јавом и мед сном“.

2.2.2. Неке биљке су именоване на основу позитивних резултата до којих доводе: *вр'а'и'и'же'љ* (покр.), *вр'а'и'и'же'ља* (покр.), *вр'а'и'и'м'у'ж* (покр.), *вр'и'и'и'л'ед* (покр.) 'нека биљка која се употребљава за лечење нероткиња', *љ'убидр'аї* и *љ'убидр'аїа*.

Животиње су пак именоване на основу физичких способности помоћу којих та бића обављају хумане радње: *д'авив'у'к* (ков. индив.) 'онај који дави вукове, онај који је кадар и вука да удави (о псу)'.

2.3.4. Неутрална значења имају и неки називи за делове тела и неке телесне појаве: *kəʒɨɣɨst*, *kəʒɨɣɨʉ* 'кажипрст', *jəʒɨɣɨobɾva* (ков. индив.) 'најежена, накострешена обрва', *jəʒɨɣɨrɨʉa* (ков. индив.) 'пруга, линија коју изазива језа, коју ствара осећај језе, дрхтавице; жмарац'.

Неутралног значења су и неки називи за друштвене игре: *ѿ̀у̀нишаке* 'игра карата', *ѿ̀ра̀бикаѿ̀а* (покр.), *навла̀чкаѿ̀а* (покр.), 'деѿ̀ја игра у којој се деца навлаче, превлаче око капа̀', као и именице које означавају неке временске појаве: *ѿ̀дори́кѿ̀м* (покр.) 'време великих вруѿ̀ина у другој половини августа', и називи за јела: *ѿ̀у̀шикаѿ̀ша* (покр.).

2.4. Наша analiza imperativnih složenica pokazuje da su to uglavnom imenice subjektivne ocene, čiju najbrojniju i pojmovno najrazuženiju grupu predstavljaju nazivi sa stilski negativnim značenjem (šaljivim, pogrdnim, ironičnim i sl.), koji čine blizu 88% analizirane leksike. Taj zaključak se podudara sa zaključkom istraživanja semantike prideva koji označavaju ljudske osobine i imenica izvedenih od njih koje je sprovedla P. Dragičević, ali i istraživanja te pojave drugih autora na grafi nadimaka, glagola govorenja, речи koje se odnose na rad i nerad, rađanje itd., koja je ova autorka sistematizovala. Ćena analiza, naime, pokazuje da su u nominaciji češći izvor inspiracije negativne osobine (budući da ima više primera za pejorative nego za hipokoristike), što ukazuje na to da smo skloni da ocenjujemo i nazivamo, a možda i primarno percipiramo negativne pojave (isp. Dragičević 2010).

2.5. Императивне сложенце у српском језику углавном немају развијену полисемну структуру (изузетак је именица *кажйийūtī*). Нема, дакле, много речи чије је експресивно значење заправо секундарно, пренесено значење. То нарочито важи за речи којима се именују људи названи погрдно на основу неке негативне моралне особине или непожељне функције коју обављају. У те примере спадају нпр. *смрдибуба* 'буба која смрди (основно значење) и 'пакостан, злбан човек' (секундарно значење) или *дрџиваишка* (погрд.) 'онај који подстиче, пуџа псе (ловачке)' (основно значење) и 'страна особа (обично орган власти) која залази у куће, а чији је долазак непријатан, непожељан' (секундарно значење)' итд.

2.5.1. Многе императивне сложенice сва три типа значења (negativnog, pozitivnog i neutralnog) građene su na principu metaforizacije.

Метафорични су називи за живе појаве добијени на основу њиховог изгледа и карактеристичне радње коју врше: нпр. *висибаба* 'цвет који изгледа као баба чија глава виси', *ћубића* (покр.) 'лакомислен и сметен човек', *сѣцкеса* 'крадљивац новца (који крадући сече кесе), џепар(ош)', *врџицрѣйка* 'ветропираста, нестална жена', *лижискуша* (покр. погрд.) 'улизица, удворица', *извишкра* 'зачетак слободарске идеје, рањање слободе (према првобитном називу Његошевог „Горског вијенца“) итд².

² Одређени број императивних сложеница мотивисан је фразеологизмима, на шта ми је скренуо пажњу вроцлавски фразеолог Х. Јарошевић наводећи примере: *мушвода* ← *мушйиши воду*, *јуликожа* ← *јулиши кожу*, *дерикожа* ← *д(е)райи кожсу*, *мујикаша* ← *мујийиши кашу*, *врјирей* ← *врјейиш рејом*. Оне би се могле сврстати у посебну групу и заслужују посебну пажњу.

2.5.2. У номинацији неких експресива поред метафоре учествују и метонимија, хипербола, гротеска и персонификација.

Метонимични су називи за особе карактеристичног понашања односно карактеристичне особине: *п̀азикућа*, *р̀ас̀икућа*, *ѝс̀иичу̀иура* и *ѝс̀иичу̀иура*, *с̀врзибр̀ада*, *с̀врзим̀ан̀иија*; *м̀р̀зижсена*, *м̀р̀зисв̀еи* (покр.) итд.

Од хиперболичних и гротескних назива издвајамо: *д̀ериклу̀иа* (покр. погрд.) 'ленштина, нерадник', *изд̀ери́лѐска* 'крупан човек, на коме се може из(е)рати леска', *ѝри́зикоска* (покр.) 'особа која живи од туђе милостиње за коју се улагује, понижава, чанколиз', *ѝори́кѐм* (покр.) 'време великих врућина у другој половини августа', *с̀млаи́им̀оз̀иовица* (покр.) 'врућина, припека'.

Сложенице настале персонификацијом представљају називе за природне појаве, предмете, митска бића и сл.: *д̀ерим̀јеиши́њак* (ијек. покр.), *д̀ерикозина* (покр.) и *д̀ерикожс̀а* 'фиг. покр.) месец март, када се помаља трава и када стока липсава', затим *д̀ери́коко̀иш* (покр.) 'западни ветар у тимочком крају', *ѝри́зилóи́ра* (покр.) 'врло љута ракија, шпиритуља', *м̀амии́ара*, *и́лети́ис̀а́нка* (песн.), *кр̀òи́сре́ћа* (песн.) итд.

3. Анализа императивних сложеница у српском језику са лексичко-семантичког и стилског аспекта показује да се њима именују: људи, животиње, биљке и предмети на основу физичких (а људи још и духовних) карактеристика, као и разне појаве из природе и човековог духовног света на основу карактеристичног изгледа.

То су углавном именице субјективне оцено, чију најбројнију и појмовно најразуђенију групу представљају називи са стилски негативним значењем (шаљивим, погрдним, ироничним и сл.), којих има нешто мање од 88%, при чему ни остале две групе (са стилски неутралним и позитивним значењем) нису неразуђене и има их много више него што су досадашњи проучаваоци лексике овог творбеног типа сматрали — речи са стилски позитивним значењем има око 5%, а са неутралним значењем око 7%. Експресивност се постиже употребом граматичких и лексичких средстава чија су значења појачана или умањена у односу на стандард, али и спојем неких неутралних речи, којим се остварује експресивна слика. Експресивност је код пејоратива постигнута употребом суфикса са аугментативним, али и деминутивним значењем којима се изражава пејоративност, као и пејоративним глаголима и именицама, а код речи са позитивним значењем — употребом глагола и именица са позитивним значењем. Анализа показује бројне особине које говорник српског као матерњег сматра позитивним односно негативним, на основу којих дате живе и неживе појаве именује стилски позитивно односно негативно. У номинацији обе групе експресива учествује у великој мери метафора, али и метонимија, хипербола, гротеска и персонификација.

ИЗВОРИ

Николић 2000: Мирослав Николић, *Обраи́ни речник с̀р̀иско́а језика*, Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић, Београд.

Николић 2007: *Речник с̀р̀иско́а језика* [у редакцији Мирослава Николића], Матица српска, Нови Сад.

- Rječnik JAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, Zagreb, 1880–1976.
- Речник Матице српске: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска (I–III и Матица хрватска), Нови Сад (I–III и Загреб), 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Српска академија наука и уметности — Институт за српско(хрватска) језик, Београд, 1959–2010.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1949: Александар Белић, *Савремени српскохрватски језик*, II део. *Наука о изражењу речи*, Научна књига, Београд.
- Даничић 1876: Ђуро Даничић, *Основе српскога или хрватскога језика*, Државна штампарија, Биоград.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, Речи са позитивном и негативном конотацијом у српском језику из угла националне културе, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 115–124.
- Живановић 1904: Јован Живановић, Сложене ријечи у српском језику, *Глас Српске краљевске академије* LXVIII, 175–207.
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и ауменитативне именице у српском језику*, Монографије 9, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Караџић 1964 [1828]: Вук Стефановић Караџић, Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у Српском језику, *Даница, забавник за јодину 1828*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 8, Просвета, Београд, 233–321.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Први део. *Слањање и префиксација*, Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд.
- Михајловић 1992: Велимир Михајловић, *Име по зајовессти. Императивни ономастичкон српскохрватског језика*, Нолит, Београд.
- Новаковић ²1902: Стојан Новаковић, *Српска грамаџика*, Београд.
- Ратковић 2010: Драгана Ратковић, Речи са интерфиксом -*о-* (нултим интерфиксом) у српском језику, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* LVIII/3, 611–619.
- Ратковић 2012: Драгана Ратковић, Речи са интерфиксом -*и-* у српском језику са творбено-семантичког аспекта, *Српски језик* XVII/1–2, 293–303.
- Станојчић–Поповић ¹²2008: Живојин Станојчић – Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Завод за уџбенике, Београд.
- Стевановић 1956: Михаило Стевановић, Императивне сложенице, *Наш језик* VIII/1–2, 6–18.
- Стевановић ²1970: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Грамаџички сисџеми и књижевнोजејичка норма. I. Увод. Фонетика. Морфолоџија*, Научна књига, Београд.

*

- Babić 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, Zagreb.

- Barić 1980: Eugenija Barić, *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksne tvorbe*, Liber, Zagreb.
- Brabec–Hraste–Živković ³1958: Ivan Brabec, Mate Hraste i Sreten Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Leskien 1914: August Leskien, *Grammatik der Serbo-kroatischen Sprache*, Heidelberg.
- Maretić ³1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Miklosich 1875: Franz Miklosich, *Lehre von der Bildung der componierten nominalstämme y Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*, Wilhelm Braumüller k.k. Hof- und Universitätsbuchhändler, Wien (Druck von Adolf Holzhausen in Wien k.k. Universitäts-Buchdruckerei, Wien).
- Raspor 1976: Zenica Raspor, *Sistem građenja složenih imenica i prideva u italijanskom i u srpskohrvatskom jeziku*, *Živi jezici* VII, 19–36.

Р е з ю м е

Драгана Раткович

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИМПЕРАТИВНЫХ КОМПОЗИТ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

В настоящей работе анализируются двучленные слова, образованные с помощью интерфикса *-и-* и нулевого интерфикса как его варианта («императивные композиты») в сербском языке, с лексико-семантической и стилистической точки зрения. Автор делает вывод, что императивные композиты составляют в основном существительные субъективной оценки, где самую многочисленную и в понятийном отношении самую развернутую группу представляют названия, обладающие стилистически отрицательным значением (шутливым, ругательным, ироническим и т. п.), которых насчитывается 88% кроме того, две остальные группы (со стилистически нейтральным и положительным значением) не принадлежат к неразвернутым – их насчитывается гораздо больше, чем раньше считали некоторые исследователи лексики данного типа. Актуальное положение следующее: слов со стилистически положительным значением насчитывается около 5%, а слов с нейтральным значением насчитывается около 7%. Экспрессивность получается употреблением грамматических и лексических средств, значения которых расширена или сужена по отношению к стандарту, а также соединением некоторых нейтральных слов, в результате чего получается экспрессивная картина. Экспрессивность у пейоративных слов получается употреблением суффиксов, обладающих аугментативным или демутивающим значением, с помощью которых выражается пейоративность, а также с помощью пейоративных глаголов и существительных, а в словах с положительным значением – употреблением глаголов и существительных с позитивным значением. Настоящий анализ указывает на многочисленные особенности, которые говорящим на сербском языке считается позитивными или негативными, на основании которых имеющиеся одушевленные и неодушевленные явления или именуются как стилистически позитивные или негативные. В наименовании обеих групп экспрессивов в большой степени участвует метафора, а также метонимия, гиперболы, гротеск и персонификация.

ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О НЕКИМ ТВОРБЕНИМ ТИПОВИМА ПРОМЕНЉИВИХ ПРИДЕВА КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ БОЈЕ*

Предмет рада је творбено-морфолошка, а делом и семантичка анализа променљивих придева са придевском, глаголском и прилошком основом који означавају боје. Анализирани су како изведени придеви настали суфиксацијом, тако и сложени придеви настали или само префиксацијом или и префиксацијом и суфиксацијом. Објашњена је и нијанса значења и евентуална експресивност коју уносе одређени префикси и суфикси у значење придева. Дато је објашњење зашто црвена и плава боја имају велики број номинација по назначеним творбеним моделима.

Кључне речи: придеви са значењем боје, префиксална творба придева, суфиксална творба придева, сложенице, порекло, конотација.

1.0. Предмет рада је творбено-морфолошка анализа променљивих придева са придевском, глаголском и прилошком основом који означавају боје, ексцерпираних из *Речника* Матице српске и Вуковог *Српској рјечника*.¹ Сложенице ћемо обрађивати само према *Речнику* Матице српске. Наша грађа обухвата 88 променљивих придева, од којих су 71 изведенице. Број сложеница насталих композицијом такође је велики, али је комбинаторика именица и придева у сложеницама неограничена, па оне представљају отворен творбени низ.

1.1. У уводном делу рада поделићемо све променљиве придеве на просте, изведене и сложене, потом ћемо свим изведеним придевима одредити тип основе. Након тога ћемо све придеве из назначеног корпуса поделити по пореклу. У централном делу рада посебно ћемо анализирати сложене придеве настале префиксацијом, а међу њима и оне настале префиксацијом и суфиксацијом, и изведене настале само суфиксацијом. Код изведеница и сложеница насталих префиксацијом бавићемо се питањима конотације које уносе у значење одређени префикси и суфикси. Ради бољег увида у грађу и у однос

* Овај рад је настао као резултат рада на пројекту 178009 *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватској књижевне и народне језика САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Придеви са значењем боја изведени од именичке основе представљени су у раду (Станић 2012).

придевских номинација за одређену боју колористичког спектра, само ћемо набројати и просте придеве. Етимологијом ћемо се бавити само у неким случајевима, пресудним за класификацију одређеног придева и њу ћемо представити у фуснотама. Семантиком ћемо се бавити само у примерима за које сматрамо да су мање познати просечном говорнику српског језика, као и у оним случајевима где суфикс уноси посебну нијансу у значење.

1.2. У ексцерпираној грађи забележили смо следеће префиксе: *за-*, *на-*, *о-*, *йо-*, *йре-*, *су-* и следеће суфиксе: *-ав*, *-ан/-ни*, *-асџ*, *-ен*, *-ив*, *-ев*, *-цаџ*. Анализираћемо и сложене суфиксе. Полазимо од претпоставке да су најбројнији придеви са суфиксом *-асџ*, па ћемо се на њима највише и задржати. Бавићемо се и питањем придевског вида и синонимијом, као и творбеном анализом сложеница и њиховом лексикографском обрадом.

2.0. Творбена подела

2.1. Прости придеви: *бео*, *вран*, *жуџ*, *зелен*², **модар*, *мрк*, *њад*³, *йлав*, *риђ*, *рис*⁴, *руд*⁵, *румен*^{*}, *рус*⁶, *сед*, *сив*, *сиђи*, *смеђ*, *сур*⁷, *џмо*⁸, *црвен*^{*}, *црн*.

2.2. Изведени придеви настали суфиксацијом са придевском основом: *аласџ*⁹ (Вук, Рј.), *алаџасџ*¹⁰, *алев*¹¹, *беличасџ*, *белушав*, *белушасџ*, *белцаџ*, *бељуџав*, *ираничасџ*¹² (Вук, Рј.), *жуџељив*, *жуџиљав*, *жуџињав*, *жуџикасџ*, *жуџињикав*, *жуџикасџ*, *зеленасџ*, *зеленкасџ*, *јајрзасџ*¹³ (Вук, Рј.), *јајрзов* (Вук, Рј.), *мавен*¹⁴, *модрасџ*, *модрикав*, *модрикасџ*, *модруљав*, *модруљасџ*, *модрушасџ*, *модрушикасџ*, *морав*¹⁵, *морасџ*, *мркајасџ*, *мркасџ*, *мрклен*, *мрколасџ*, *мркуљав*, *њадасџ*, *йлавенкасџ*, *йлавичасџ*, *йлавкасџ*, *йлавуљав*, *йлавуљасџ*, *йлавушав*, *йлавушикасџ*, *йлавчасџ*, *риђасџ*, *рисаџ*, *розикасџ*, *рудасџ*, *рујан*,

² Придеви са **су* са синхронијске стране прости, мада су са дијахронијске стране изведени придеви. *Румен* је свесловенски и прасловенски придев творен суфиксом *-тепѣ* од прасловенског корена *rud-* у значењу „црвен, црљен“ (Скоп 1973: 171), а *зелен* је словенски и прасловенски придев изведен помоћу суфикса *-ен* од прасловенског корена **zel-* „viridis“ (Скоп 1973: 648).

³ Објаснићемо слабо познате придеве: *њад* – „тамнозелен, модар“.

⁴ *Рис* – „црвенкаст, жућкаст“.

⁵ *Руд* – „црвенкаст, риђ“.

⁶ *Рус* – „црвенкаст, риђ; румен, рујан“.

⁷ *Сур* – „који је боје олова или пепела, пепељастосив, сив“.

⁸ *Тмо* – „таман, мрачан, тамномрк, загасит“.

⁹ *Аласџ* – „ружичаст (Вук)“.

¹⁰ *Алаџасџ* – „риђаст, риђастожут (о коњу)“.

¹¹ *Алев* – „који има боју пламена, црвен, румен: алева паприка“.

¹² *Граничасџ* – „може бити да значи црвен (у Боци)“ (Вук, Рј.). Види код Вука: *јраница*, под 1. „врста храста *Quercus conferta*“ – Храстову кору су некад жене узимале за бојење у црвенкасто (податак Радоја Симића). У *Речнику* САНУ погрешно је изведен придев према ’гранит’ (изведеница би тада гласила ’гранитаџ’).

¹³ *Јајрзасџ* – „који је боје као јагрз (јагрз = коњ светлосмеђе боје)“ (РМС) и „мркоцрвенкаст, смеђ, риђ (о коњу)“ (РСАНУ).

¹⁴ *Мавен* – „плав, модар“.

¹⁵ *Морав* – „тамномодар, исп. мор“.

рујеван, руменић, руменкаст, русан, сед, сиваст, сивкаст, сивуљаст, сињав, сињаст, сињав, смеђаст, сурјаст, црвеникаст, црвенкаст, црљенаст, црнкаст, црнцаст, црнцијаст.

2.3. Изведени придеви настали суфиксацијом са глаголском основом: *ревкаст*¹⁶ (Вук, Рј.), *пирјаст*¹⁷, *пиркаст*.

2.4. Изведени придев настао суфиксацијом са прилошком основом: *шућмурса*¹⁸.

2.5. Сложени придеви настали префиксацијом: *зажућили* (и суфиксацијом)¹⁹, *набел*, *нажућ*, *намодар*, *нарумен*, *насив*, *насур*, *нацрвен*, *нацрн*, *ожућ*, *озелен*, *йозелен*, *йрецрн*, *субеласт**, *сумодар*, *сумркаст**, *суцрвен*, *уљйравиолејан**²⁰, *уљйрамарински*.*

2.6. Сложени придеви настали композицијом: *бајреношаран*, *бакарноцрвен*, *бакреноцрвен*, *беличаст*о- (-сив, -сребрн), *белкаст*ојлав, *вајреноцрвен*, *жућкаст*о- (-зелен, -смеђ, -црвен и сл.), *зайворено*- (-јлав, -сив и сл.), *јасно*- (-жућ, -зелен, -модар, -јлав, -смеђ, -црвен), *кавеносмеђ*, *кестењаст*оцрвен, *кестењаст*омрк, *лимунаст*ожућ, *љубичаст*о- (-црвен), *маслинаст*о- (-зелен, -мрк, -сив, -смеђ, -сур), *мркаст*о- (-жућ, -зелен), *мрко*- (-жућ, -зелен, -јлав, -смеђ), *йејелъавосив*, *йејелъаст*ојлав, *йејелъаст*осив, *јлавомаслинаст*, *јлаво*-сив, *ружичаст*о- (-жућ, -наранџаст), *рујносмеђ*, *румено*- (-бео, -жућ, -мрк), *сивкаст*о- (-бео, -црн, -модар, -јлав, -смеђ, -жућ), *сиво*- (-зелен, -бели, -маслинаст, -модар, -мрк, -јлав), *сламножућ*, *смеђаст*о- (-црн, -модар, -жућ), *смеђе*- (-црн, -црвен, -рић, -сив, -жућ), *сребрнаст*о- (-црн, -модар, -жућ), *сребрно*- (-сив, -зелен), *сујораст*ожућ, *сумјораст*ожућ, *сумјорнозелен*, *јамно*- (-жућ, -зелен, -јлав, -црвен), *јравнозелен*, *ујаст*о- (-зелен, -јлав, -црвен), *уљйравиолејан*, *уљйрамарински*, *уљйрацрвени*, *уљано*- (-жућ, -јлав, -сив), *црвенкаст*о- (-жућ, -сив, -ружичаст), *црнкаст*о- (-црвен, -смеђ), *црно*- (-модар, -мрк), *црнозлајан*, *црномањаст*, *црносив*, *челичнојлав*, *челичносив*, *шљиваст*ојлав.

¹⁶ *Ревкаст* – „црвенкаст, руменкаст, рић(аст) (о волу, крави). Вук Рј.“.

¹⁷ *Пирјаст* – „који је покривен пегам, пругам разне боје, пегав, шарен“. У дијалекту „грахораст, сивкастобео“ (Пива, Светозар Гаговић).

¹⁸ *Шућмурса* – „који је неодређене боје; сивкаст, пепељаст“. Сам придев *шућмурса* не указује на одређену боју, али због физичких особина сиве боје која је настала контаминацијом свих осталих боја спектра и обухвата најшири дијапазон боја и због обичаја да се сивом назове свака запрљана нетранспарентна боја спектра (в. Станић 2011), дати придев се усталио за ову боју.

¹⁹ Примере са звездicom (*) можемо сматрати и сложеним и сложено-изведеним придевима (Станојчић–Поповић 1992: 149). Други истраживачи сматрају овакве придеве само сложеницама (Стевановић 1964: 448), а најновија истраживања не наводе ове примере, мада слична образовања називају „префиксално-суфиксалним твореницама“ (уп. префикс не-) (Клајн 2002: 228).

²⁰ Примери *уљйравиолејан* и *уљйрамарински* су придеви са именичком основом.

3.0. Подела придева са придевском, глаголском и прилошком основом по пореклу

3.1. Придеви словенског порекла²¹: *беличастӣ, беловиӣ, белушав, белушастӣ, белцаӣ, белуџав, бео, вран, іраничастӣ*²², *жуӣ, жуїељив, жуїиљав, жуїињав, жуїикасӣ, жуїињикав, жућкарасӣ, жућкасӣ, зажуїли, зелен, зеленасӣ, модар, модрасӣ, модрикав, модрикасӣ, модруљав, модруљасӣ, модрушасӣ, модрушасӣ, мрк, мркајасӣ, мркасӣ, мрклен, мрколасӣ, мркуљав, набел, нажуӣ, намодар, њад, њадасӣ, ожуӣ, озелен, џиріасӣ*,²³ *џиркасӣ, џлав, џлавенкасӣ, џлавичасӣ, џлавкасӣ, џлавуљав, џлавуљасӣ, џлавушав, џлавушасӣ, џлавчасӣ, џозелен, џрецрн, ревкасӣ*²⁴, *рић, рићасӣ, рис, рисаӣ, розикасӣ, руд, рудасӣ, рујан, рујеван, рус, русан, сед, сив, сивасӣ, сивкасӣ, сивуљасӣ, сињав, сињасӣ, сињіав, сињи, смећ, смећасӣ, сребрен, сребренасӣ, сребрн, сребрнасӣ, субеласӣ, сумодар, сумркасӣ, сур, суріасӣ, суцрвен, улїтрацрвени*²⁵, *црвен, црвеникасӣ, црвенкасӣ, црљеникасӣ, црнїурасӣ, црн, црнкасӣ, црнцаӣ, шућмурасӣ*²⁶.

3.2. Оријентализми:

Придеви турског порекла (турцизми): *алев, јаїрзасӣ, јаїрзов, мавен, морав, морасӣ*.

²¹ У ову поделу нисмо уврстили композите настале срастањем два придева (Станојчић–Поповић 1992: 149).

²² *Граничастӣ* – нејасно значење, вероватно црвен, односи се на свилу (НП Вук, Бока, Српски рјечник). Тај деминутивни придев, по Скоку, добијен је од придева *ірана* и у вези је са *ірана свила*, изведена од ит. синтагме *grana d'Avignone* „црвено ткање“ (Скок 1971: 607, s.v. *grana*¹).

²³ *Пиріасӣ* је придев који нема јасну етимологију. Скок сматра да је придев *џиріасӣ* можда настао од *џиркасӣ* (попут *црвенкасӣ*), што је у етимолошкој вези са *џирији* „горети, пламтети“ и *џирлији* (Скок 1972: 660–661, s.v. *pirgast*). За ово тумачење налазимо потврде у покрајинским значењима: *џиріасӣ* „који је благо црвене боје, црвенкаст“ (Лика, Арсенијевић) и *џирка* „комадић жара, жишка“ (Милија Станић) (из необјављене грађе Речника САНУ). Али, уколико бисмо придев посматрали само са синхрониске стране, могли бисмо га изводити и из именице *џиріа* = „тачкаста белега, пега“ (необјављена грађа Речника САНУ). У свести носилаца српског језика можда се чини и актуелнија веза овог придева са именицом *џеја, белеја*, тим пре, јер се придев *џиріасӣ* претежно употребљава за кокошке мешаног сивог и тамносивог перја.

²⁴ Придев *ревкасӣ* је, по Скоку, девербатив, од индоевропског и прасловенског *rjuti* несвр. „рирати, бучати, кричати, њакати“, које се фонетски укрстило са придевом *рујан* истог значења, а чији поименичени облик означава месец септембар, време паљења животиња (Скок 1973: 133, s.v. *revati*).

²⁵ Префикс *улїтра-* је латинског порекла (Клајн 2002: 223).

²⁶ Сматрамо да је овај придев настао од прилошког израза *шућ-мућ* у значењу „сплеткарећи, петљајући (шушкајући и мућкајући): радити нешто све шућ-мућ“.

4.0. Творбено-морфолошка анализа

4.1.0. Префиксација²⁷:

4.1.1. Префикс *за-* налазимо само у придеву *зажуџили*²⁸ у значењу „који је нажуто, који је почео жутети“, са потврдом: „Само *зажуџило* лишће скапуће“ (Ј. Веселиновић). Нисмо сигурни како је изведен овај облик, али претпостављамо да је то књижевна преформулација радног глаголског придева од глагола *зажуџејти*, а потврду за то налазимо у чињеници да се префикс *за-* употребљава за грађење перфективних глагола, а само по изузетку и за творбу префиксалних придева, али никада са придевом који означава боју. Чини нам се важна и чињеница да се придев *зажуџили* у наведеном примеру јавља у падежном облику чиме се отклања могућност суфиксалне творбе са турским суфиксом *-ли*. Дати пример је усамљен и сачињен је само за књижевне потребе.

4.1.2. Од свих префикса са којима се придеви у значењу боје комбинују најуобичајенији је префикс *на-*. Њиме се казује да је особина основног придева заступљена у малој мери. Истраживачи напомињу да су образовања са *на-* малобројна и слабо продуктивна, али да је међу њима најбројнија група за ознаку нијансе боја. Префикс *на-* комбинује се само са позитивом придева (Стијовић 1983: 114). Ми бисмо додали податак да се префикс *на-*, бар према нашој грађи, најчешће комбинује са простим придевом, а не и са изведеницом. Такође, навешћемо један пример где префикс *на-* не носи деминуцију, већ аугментативност, мада постоји сумња да је реч о лексикографској омашци, јер таква дефиниција уноси противречност у значење: *нарумен* – „доста румен, руменкаст“; „Крај њега легла ... још свежа *нарумена* снаша“ (И. Козарац). Навешћемо остале примере и потврде уз њих:

набел – „помало бео, белкаст“ (Правопис српскохрватскога књижевнога језика);

нажуџи – „помало жут, жућкаст: нажуто лишће, нажути папир, нажута тканина“ (РМС);

намодар – „који има нијансу модре боје, модрикаст“ (М. Деановић, Рј.);

насив – „помало сив; посивео, сивкаст“: „Баци поглед и на *насиве* дуварске собе“ (И. Козарац);

насур – „необ. помало сур, сивкаст“: „фиг. У Босни све *насуру* и одљудно“ (М. Павлиновић);

нацрни – „у коме се запажају тонови црне боје, који је почео црнети, црнкаст“: „Видјеше грабову љуску и око отечено као у вола, а бијелу насјела крв *нацрна*“ (С. М. Љубиша).

4.1.3. Префикс *о-* забележен је у примерима: *ожуџи* и *озелен*. То указује на „могућност постојања микро-скупа боја које су сличне по својој хроматској вредности и психолошком дејству на говорнике, о чему говори и заједнички корен за жут и зелен у прајезику“ (Хлебџ 1998: 323).

²⁷ Придеве настале срастањем префикса са мотивним придевом сматраћемо сложеницама (Станојчић–Поповић 1992: 149).

²⁸ Може се сматрати и сложеницом и сложено-изведеним придевом.

ожуї – „нешто жут, жућкаст“: „У Ибре ... слаба брада, али су му зато били пуні, *ожуїи* бркови“ (Осман Азис);

озелен – „доста, прилично зелен, зеленкаст“: „Жео бих раж, али је још *озелена*“ (РМС, РЈА).

Пошто дефиниција у *Речнику* МС за придев *озелен* уноси сумњу да је реч о аугментативности, навешћемо дефиницију и потврде и из *Речника* САНУ, које нам се чине прецизније и тачније:

озелен – „који није још сасвим зрео, који је још помало зелен, недозрео, несазрео (о плодовима, усевима и др.).“ – „Кухиње су јест истом у студену, кад и који мраз офури, ал и дјеца поберу и *озелене*“ (Варош, Лукић Л.). „Ритко се кад [дробнике] продају, јер ... дјеца им не даје мира, већ и *озелене* потраје и поједу“ (Варош, Лукић Л.). „Жео бих раж, али је још *озелена*“ (Лика, Богдановић Ј., РЈА).

Примери показују да се придев *озелен* искључиво употребљава у дијалекту. Такође, примери недвосмислено потврђују и податак да је придев *озелен* полисемичан јер означава истовремено и 'степен зрелости рода' и 'боју', мада грађа која је са западног дијалекатског терена показује да је 'недовољна зрелост' примарно значење овог придева. Тако потврђује и дијалекатска грађа за Левач Р. Симића.

4.1.4. Са префиксом *йо-* нису чести сложени придеви у књижевном језику. Придеви сложени с овим префиксом „означавају нешто увећану особину основног придева“ (Стевановић 1964: 447). Ми га налазимо забележеног у једном примеру:

йозелен – „подоста зелен, прилично зелен“: „Мерјими је помалена мана што су њојзи *йозелене* очи“ (НП Вук).

4.1.5. Са префиксом *йре-* сложени придеви „сви су суперлативног значења: они казују особину основног придева изражену у одвећ великом степењу“ (Стевановић 1964: 447). Ми га налазимо у придеву *йрецрн* у значењу „одвећ, необично црн“: „*Прецрна* ноћ је небо покривала“ (Т. Маретић – С. Ившић).

4.1.6. Истраживачи за придеве са префиксом *су-* кажу да „изражавају ублажену, каткад знатно ублажену ону особину што је означавају основни појмови, често само нијансу њену (ово обично код придева који казују особину чега по боји). А да они исказују само нијансу боје, то јасно говори и чињеница што се такви придеви најчешће завршавају наставком *-астї*, који и сам собом означава нијансу“ (Стевановић 1964: 448) (в. ниже суфикс *-астї*). Забележили смо три примера:

субел, *субеластї* и *субео* – „који није сасвим бео, који је унеколико бео, с белом нијансом, беличаст“: „У селу Морињу вода сваке године око Петрова дне протече јача и *субјеластїа*“ (В. Караџић);

сумодар – „мало, унеколико модар, модрикаст“: „[Радник на њиви] влачи дрвеном љесом, улегнутом испод повећег *сумодрої* камена (Ч. Вуковић);

суцрвен – „са црвеном нијансом, црвенкаст“: „И вијуга јој мрежа, ко замршено клупко у *суцрвеној* шари“ (С. С. Крањчевић).

Придеви *субел* и *суцрвен* изазивају у нама сумњу да префикс *су-* нема само интензификаторску функцију (која је неоспорна, в. Павловић 1952, поготову са суфиксом *-асић*), већ да указују на извесно присуство одређене боје, која и не мора увек бити доминантна, поготову ако је боја психолошки транспарентнија (нпр. *црвена*). У том случају бисмо префикс *су-* могли да изједначимо са предлогом *са*.

4.2.0. Суфиксација:

4.2.1. Суфикс *-ав* је забележен у следећим придевима²⁹: *белушав*, *бељушав*, *жутишав*, *жутињав*, *жутињикав*, *модрикав*, *модрушав*, *морав*, *мркушав*, *илавушав*, *илавушав*, *сишав*, *сишав*.

Истраживачи пишу о овом суфиксу као о суфиксу са негативном конотацијом. Ова конотација се вероватно развила из придева који се обично односе на људе, а означавају неку видљиву појаву на телу (грбав, квргав, чворугав, бубуљичав, брадавичав и сл.) или неку болест (губав, падавичав, шугав, грозничав и сл.) (Клајн 2003: 254). За непосредочене придеве са суфиксима *-ушав*, *-ишав* и *-ињав* можемо констатовати да су то придеви са израженом деминуцијом и негативним значењем. Навешћемо по једну потврду за сваки пример: „Пође да прислушкује жмигајући ... *бељушавим* трепавицама“ (Б. Попић); „Иза ње је *жутишав* чкаљом обрастао бајер“ (А. Цесарец); „Сивкасто запјени око *жутињавих* уста“ (М. Божић). Упркос томе што неки аутори доказују да се суфикс *-ав* никада не јавља везан за чисту основу (Хлебев 1998: 326), наши примери показују такву могућност: *морав*, *сишав*.

Сложени суфикс *-икав* налази се у придеву: *модрикав*. Клајн наводи да овај суфикс означава приближну боју исказану придевом (Клајн 2003: 255). Сложени суфикс *-њикав* забележили смо у придеву *жутињикав*. Сложени суфикс *-ушав* забележен је у придевима: *модрушав*, *мркушав*, *илавушав*. Сложени суфикс *-ишав* забележен је у придевима: *белушав*, *илавушав*. Навешћемо по један пример за сваки суфикс: „Нећу да од моје крви испадне нешто слабачко и *жутињикаво*“ (Д. Ћосић); „Кроз ... *модрушави* мекани дим кафански гледам живот“ (А. Г. Матош); „Јеша је омален *илавушав* човек са бледим лицем“ (Р. Домановић). Суфикси имају изразито пејоративно значење, сем у последњем примеру, где придев *ишав* са позитивним семантичким потенцијалом ублажава пејоративност суфикса. Придев *бељушав* има сложени суфикс *-ушав* са умекшањем основе *бел-*. Тај суфикс не налазимо код Клајна. Клајн такође не бележи ни сложене суфиксе *-ишав* (*жутишав*) и *-ињав* (*жутињав*).

4.2.2. Суфикс *-ан/-ни* је забележен у следећим придевима: *рујан*, *рујеван*, *русан*. Сва три придева су дата у неодређеном виду, али је могуће употребити их и у одређеном виду и обрнуто. Суфикс је знатно чешћи код придева са именичком основом. Суфикс *-ан* није експресиван, тако да не можемо говорити о позитивној или негативној конотацији ових придева. Навешћемо неколико примера: „Крупан *рујан* рубин блистао [се] на крсницама његова мача“ (С. Крешић); „*Рујни* вечерњи зраци ... чаробно трепере“ (А. Шантић); „Оправи му господску ужину и спреми му вина *рујевноја*“ (НП Вук); „Ак’ извадим светлу моју хорду, *русну* ћу ти откинути главу“ (Хрватске народне пјесме).

²⁹ У списку придева налазе се и једностепени и вишестепени деривати.

4.2.3. Суфикс *-асиј* је забележен у следећим придевима: *беличасиј*, *белушасиј*, *іраничасиј*, *жујикасиј*, *зеленкасиј*, *модрасиј*, *модрикасиј*, *модруљасиј*, *морасиј*, *мркајасиј*, *мркасиј*, *мрколасиј*, *њадасиј*, *ијријасиј*, *ијркасиј*, *ілавенкасиј*, *ілавичасиј*, *ілавкасиј*, *ілавуљасиј*, *ілавушкасиј*, *ілавчасиј*, *ревкасиј*, *риђасиј*, *розикасиј*, *рудасиј*, *руменкасиј*, *сивасиј*, *сивкасиј*, *сивуљасиј*, *сињасиј*, *смеђасиј*, *сиріасиј*, *црвеникасиј*, *црвенкасиј*, *црљенкасиј*, *црнкасиј*, *шућмурасиј*.

Овај суфикс је подједнако заступљен и код придева са именичком и код придева са придевском основом, а имају га и неколико набројаних придева са глаголском и прилошком основом. Они „означавају јаче или слабије умањену особину коју казује основни придев“ (Стевановић 1964: 597). „Психолошко-језички ... добро је нарочито то што овај моменат није назван деминуцијом, већ нијансом особине изражене у мањој мери, а таква нијанса се, за придеве изведене на *-ичаст*, *-каст*, *-уљаст*, *-ушаст* (*беличаст*, *жућкаст*, *зеленкаст*, *црвенкаст* ...) даје конкретним објашњењем 'с нешто беле, жуте, зелене, црвене боје'...“ (Павловић 1952: 11). Новија су запажања да овај суфикс ипак носи деминуцију, односно ублажавање (Клајн 2003: 274). Навешћемо примере где је суфикс *-асиј* директно додат на придевску, односно глаголску или прилошку основу: *модрасиј*, *морасиј*, *мркасиј*, *мркасиј*, *њадасиј*, *ијријасиј*, *ијркасиј*³⁰, *ревкасиј*³¹, *риђасиј*, *рудасиј*, *сивасиј*, *сињасиј*, *смеђасиј*, *сиріасиј*, *шућмурасиј*. „Завршетак *-аст* се нерадо комбинује са придевима у значењу основних боја“ (Хлебец 1998: 325). Издвојићемо само један придев где наставак *-асиј*, бар по лексикографској дефиницији, не носи деминутивно значење. То је придев *њадасиј* – „подоста, у великој мери њад“ (РМС, РЈА).

Веома чест код придева са значењем боје је сложени суфикс *-касиј*. Налазимо га код придева: *жујикасиј*, *зеленкасиј*, *ілавенкасиј*, *ілавкасиј*, *рићкасиј*³², *руменкасиј*, *сивкасиј*, *црвенкасиј*, *црљенкасиј*, *црнкасиј*. Слажемо се са ауторима који сматрају да незавршени суфикс *-к* појачава деминутивност придева (Стевановић 1964: 597; Хлебец 1998: 327). Видећемо како су дефинисани неки од ових придева: *рићкасиј* – „претежно риђе длаке, скоро риђ“, *ілавенкасиј* – „који прелази у плаву боју, који је плаве нијансе, који је понешто плав“, *руменкасиј* – „у некој мери румен, помало румен, који се прелива у румено, црвенкаст“, *сивкасиј* – „понешто сив“. Навешћемо неколико потврда: „Из *жујикасија* лица шиљи се дугачак танахан нос“ (А. Шеноа); „*Сивкасије* ... необично сјајне очи бијаху знаком велике хитрине“ (А. Шеноа); „Њена лепа коса и обрве обојене су најфинијом *црвенкасијом* бојом“ (Љ. Ненадовић). Суфикс уноси позитивну конотацију у значење. Примећујемо да су чешће комбинације овог суфикса са придевима који означавају основне боје, за разлику од суфикса *-асиј*, који се пре везује за придеве који именују изведене боје.

И сложени суфикс *-ичасиј* најчешће значи приближну боју (Клајн 2003: 275). Примери из нашег корпуса су: *беличасиј*, *ілавичасиј*, *ілавчасиј*. Аутори износе мишљење да *-(и)ч-* у односу на *-к-* има већу експресивност (Хлебец

³⁰ Сугласник *к* представља обезвучену фонетску и покрајинску варијанту сугласника *і* у примеру *ијркасиј*. Сматрамо да је овде основа *ијри-* (уп. *ијриас*, *ијријавач*, *ијријо*, *ијрија*, *ијријаш*, *ијријашница* итд. (Скок 1972: 660–661)).

³¹ Сматрамо да је овде основа *ревк-* према *ревка* ж „име вољу (у Бачкој)“.

³² У говорима западне Србије употребљава се овај облик, иако га *Речник* МС не наводи, уместо стандардног облика *риђасиј*.

1998: 328), мада се често наводи у лексикографским дефиницијама као синоним са придевима са незавршеним суфиксом -к-: *йлавичасѝ* – „мало плав, *йлавкасѝ*, *йлавейникасѝ*“ (истакла Д. С.). Навешћемо неколико потврда са придевима на овај суфикс: „На столској плочи ... давно се истрла *йлавчасѝа* боја“ (М. П. Шапчанин); „На хоризонту се види дим *бјеличасѝ* при врху“ (И. Андрић); „Чекали су у *йлавичасѝом* сумраку“ (Н. Симић). Конотација овог суфикса мења се у зависности од придева и контекста у ком је употребљен. Док у првом примеру придев *йлавчасѝ*, са суфиксом -часѝ, уноси негативну конотацију и помало подругљив тон у реченицу, са значењем 'нетранспарентан', 'непотпун', дотле у придевима *бјеличасѝ* и *йлавичасѝ* суфикс -ичасѝ дочарава романтичну треперавост пејзажа и има изразито позитивно значење.

Сложени суфикс -оласѝ јавља се само у придеву *мрколасѝ* – „бледомрк, мркаст“, са једним цитатом из М. Глишића: „Убридила се [баба] некаком *мрколасѝом* шамијом, па једним пером од шамије брише очи“. Суфикс има благо пејоративно и шаљиво значење.

Сложени суфикс -уљасѝ у нашој грађи јавља се у три случаја: *модруљасѝ* – „модруљав и модрикаст“, *йлавуљасѝ* – „мало, понешто плав, плавушаст“ и *сивуљасѝ* – „сивкаст“. Наводимо потврде: „Измеђ шума тмастих и језера *йлавуљасѝих* ко ступови дотичу се неба [сњежници]“ (П. Прерадовић); „Зора упреде у све отворе прамење *модруљасѝе* свјетлости“ (М. Божић). Овај суфикс необичан је кад се везује за придеве који означавају боје и он има изразиту стилску обојеност у књижевноуметничком делу. Именичке изведенице од придева са суфиксом -уља односе се на жене и пејоративне су конотације (бјеснуља, погануља, празнуља, грдуља, мртвуља) или су то називи крвава (сивуља, кусуља, мркуља, шаруља, рогуља, златуља, цв(ј)етуља) (Клајн 2003: 195). На основу нашег илустративног материјала могли бисмо рећи да наведени примери са формантом -уљ-, када се овај везује за придеве са значењем боја, уноси шаљиву и благо пејоративну конотацију, која проишлази из форманта -уљ-.

Сложени суфикс -ушасѝ употребљава се, такође, за боје. Ми наводимо примере *белушасѝ* – „беличаст“ и *модрушасѝ* – „в. модрикаст“, што показују следеће потврде: „Остало *белушасѝо* цвеће напустиће, да ... сади“ (А. Радовановић, РСАНУ); „Наоде се две мангуп краве, од којих је једна ... *бјелушасѝа*“ (Србске новине 1881, РСАНУ); „Вагабунд ... напрезаше помно своје ситне сиве очи *бјелушасѝом* стазицом“ (Ј. Косор, РСАНУ); „*Модрушасѝа* тама, као дебео тежак застор свали јој се пред очи“ (Ш. К. Ђалски). Конотација овог суфикса зависи од семантичког потенцијала придева за који се везује и контекста реченице уз коју је употребљена. Тако придев *бео* означава 'апсолутну чистину', не добија се само деминутивност, већ и значење 'запрљаности', тако да суфикс у придеву *белушасѝ* уноси негативну конотацију. Међутим, супротан случај је код придева *модрушасѝ* (в. ниже код суфикса -ушкасѝ). Можемо рећи да писац није најсрећније употребио придев, јер атмосферу кобне ноћи не појачава, већ само ублажава овај деминутивни суфикс.

Сложени суфикс -ушкасѝ налази се у примеру *йлавушкасѝ* – „плавушав“, са потврдом: „На души овога *йлавушкасѝоја* младића ... лежи бар једно убиство“ (С. Ранковић) и у придеву *модрушкасѝ* – „в. модрикаст“ са потврдом: „Ноћ је лака, свијетла, са тамно *модрушкасѝим* дугим сјенама“ (И. Ћипико). Суфикс има позитивну конотацију у оба примера, али у првом примеру

она произилази највероватније из основе *йлав* и њене семантичке компоненте 'светао'.

Сложени суфикс *-ајаси̋* И. Клајн није потврдио, а ми налазимо само један такав облик: *мркајаси̋* – „мркаст, мркуљав“. Придев носи квалификацију *йокрајински*, а налазимо га у потврдама: „Пристипила [би] да му ... утакне на главу нов, *мркајаси̋* фес, са великом, модром китом“ (С. Ћоровић, РСАНУ); „Вадно је хоџа своје хаљине ... *мркајаси̋у* антерију и ... плаву цубу“ (И.). Да је суфикс архаичан, потврђује и И. Клајн када наводи именичке изведенице са суфиксом *-аја*. Он каже да се данас јавља у ретким изразима из сеоског амбијента, као *криваја* – 'речица која кривуда' или 'крива мотка (део запрежних кола)', *лудаја* – 'врста бундеве', *йераја* – 'чекиња на леђима свиње' или 'рибље пераје', *суваја* – 'поток који пресуши' (Клајн 2003: 25). Сматрамо да део сложеног суфикса *-ај-* у нашем примеру даје одређену шаљиву димензију контексту реченице, али и ноту присности и фамилијарности. На то упућује и колокацијска употреба овог придева са именицама које означавају личну својину субјекта (фес и антерија).

Суфикс *-аси̋* код придева са глаголском и прилошком основом (*ревкаси̋*, *йиріаси̋*, *йиркаси̋* и *иућмураси̋*) не изражава деминутивност, већ означава боју у основном степену изражености: риђу (*ревкаси̋*), тј. најчешће сивобелу (*йиріаси̋*, *иућмураси̋*).

4.2.4. Суфикс *-ен* забележен је само у придеву *мрклен*. Аутори овај придевски суфикс упоређују са суфиксом *-ан* (*-ана*, *-ано*) и по фреквенцији и по томе што се подудара с наставком трпног придева. Овај суфикс не мења значење основе, већ га само афективно боји. Овакви изрази су по стилској вредности застарели или поетски (Клајн 2003: 278). Тај закључак у потпуности се односи на наш пример јер *мрклен* значи „мрк“, а употребљава се у стиху из хрватске народне поезије: „Твојој драгој *мрклену* махраму, с њом омрко, са мном освану!“

4.2.5. Суфикс *-ив* јавља се само у сложеној варијанти *-елив*, и то у примеру *жуџелив* у значењу „жућкаст“. Део сложеног суфикса *-ел-* има деминутивно значење и благо пејоративну нијансу. Ефекат пејоративности се двоструко постиже комбиновањем датог суфикса са придевом *жуџи* који за човека представља 'нездраву' боју. Видимо га у примерима: „У посељаченим цртама дуга *жуџелива* лица не би био нитко наслутио кћер некоћ угледне стародавне обитељи“ (К. Ш. Ђалски); „Бијаше висока, коштуњава, *жуџелива* Немица“ (А. Ковачић).

4.2.6. Суфикс *-ев* типичан је присвојни суфикс који се додаје на именице мушког рода (сем оних са завршетком на кратко *-а*) и средњег рода (Клајн 2003: 295). Ми га налазимо уз придев у значењу боје турског порекла: *алев* – „који има боју пламена, црвен, румен; ~ паприка“.

4.2.7. „Завршни суфикс *-цаи̋* посведочен је у два облика: *белцаи̋* и *црнцаи̋* (у редупликацијама *бео белцаи̋* / *белцијаи̋* и *црн црнцаи̋* / *црнцијаи̋*), што се може објаснити њиховим значењем 'у највећем степену'. Наиме, две крајности – светлост и мрак – представљене су у пољу назива за боје управо појмовима 'бео' и 'црн' (Хлебџ 1998: 327).

5.0. На крају ове творбено-морфолошке анализе даћемо условну поделу суфикса у односу на пол позитивности коју дати суфикс уноси у значење изведених придева који означавају боју. Напомињемо да значење придева не зависи само од суфикса, већ и од семантичког потенцијала самог основног придева, контекста реченице и имагинације ствараоца, ако је реч о књижев-ноуметничком тексту. Звездике (*) уз суфикс показују да су дати суфикси енантосемични, тј. уносе дивергентну конотацију у значење придева у различитим контекстима.

Негативна конотација		Неутрални суфикси	Позитивна конотација
Изразито пејоративни суфикси	Благо пејоративни и шаљиви суфикси		
-њикав -уљав -иљав -ињав -цаиј*	-ав -ушав -часиј -оласиј -уљасиј -ушасиј* -ајасиј* -ељив	-ан/-ни -еиј(а)н -асиј* -ен -ев	-асиј* -касиј -ичасиј -ушасиј* -ушасиј -ајасиј* -цаиј*

Табела 1. Подела суфикса у йридевским изведеницама у односу на коноџацију коју уносе у значење йридева који означава боју

6.0. Сложенице³³:

За сложенице смо приметили да се први део придевске сложенице, уколико је реч о придеву који у основи има именицу, увек комбинује са придевом из другог дела сложенице који представља хроматски квалитет таквог именичког појма који је у основи придева. Тако имамо појмове: *бакарноцрвен*, *вайиреноцрвен*, *кавеносмеђ*, *кесџењасијоцрвен*, *йејеласијо* (*йлав*, *сив*, *маслинасиј*), *рујносмеђ*, *сламножуиј*, *сумјорасијожуиј*, *сумјорнозелен*, *йравнозелен*. Ако је први део сложенице придев који означава боју, комбинација са другим делом сложенице, такође, придевом који означава боју, или је произвољна или је, чешће, на основу неке хроматске сличности. Творбени поступак је композиција, и то по образцу придев + спојни вокал *о/е* + придев који означава боју + $\emptyset$. Спојни вокал по правилу је увек *о*, мада смо пронашли примере са спојним вокалом *е*: *смеђејцрн*, *смеђејцрвен*, *смеђејриј*, *смеђејлав*. Лексикографски образац описивања оваквих придева изгледа овако: придев (именичка или придевска творбена основа) – „као први део сложених придева који значе боју показује да та боја (из другог дела сложенице) прелази у ... (боју из првог дела сложенице или има хроматску сличност са именичким појмом из првог дела сложенице)“.

³³ У овој групи придева разматраћемо само сложенице настале срастањем два придева.

7.0. Синонимија:

Примери типа *йлавейникав*, *йлавейникастй*, *йлавейњикав*, с једне стране, и *йлавенкастй*, *йлавичастй*, *йлавкастй*, *йлавуљав*, *йлавуљастй*, *йлавушав*, *йлавушастй* и *йлавчастй*, с друге стране, представљају примере апсолутне синонимије, али ми ћемо их сматрати морфолошким дублетима. Дублети за белу боју су: *беличастй*, *белушав*, *белушастй* и *бељујав*. Дублети за жуту боју су: *жуџељив*, *жуџиљав*, *жуџињав*, *жуџикастй*, *жуџињикав*, *жуџикарестй* и *жуџикастй*. Морфолошки дублети за модру боју су: *модрастй*, *модрикав*, *модрикастй*, *модруљав*, *модруљастй*, *модрушастй*, *модрушастй*. Дублети за придев мрк су: *мркајастй*, *мркастй*, *мрклен*, *мрколастй*, *мркуљав*. Сви они изражавају деминутивно значење, изузев придева *мрклен*³⁴, али им је конотација делимично различита, мада то често зависи и од контекста у ком се употребљавају.

8.0. Придевски вид:

У одређеном виду забележили смо у речницима једино придев *сињи*, мада је могућа и форма у неодређеном виду (*сињ*), али се она у фолклору не употребљава. Од свих осталих придева, без обзира на то у ком су облику дати у речнику, могу се градити облици оба вида (*набел–набели*, *субеластй–субеластий*, *жуџикастй–жуџикастий*).

9.0. Класификација по колористичком опсегу:

Даћемо табеларни однос свих лексема које означавају боју у односу на њихове колористичке вредности у појединим областима спектра. Издвојили смо ових 8 придева са колористичким значењем (*бео*, *жуџ*, *зелен*, *црвен*, *йлав*, *смеђ*, *сив*, *црн*) јер су базични у лексичком систему српског језика, познати у лексичким системима сваког савременог језика, укључују велики број мање познатих назива и репрезентују по једну од основних сфера хроматског спектра. Примери са * значе да одређени термин има двокомпонентно значење боје, тј. такви термини се налазе у два сфера спектра. У последњој колони дат је збир префиксираних у односу на суфиксиране придеве. За сваку боју су дати и прости придеви, због боље оријентације, мада њих нисмо бројали јер нису тема истраживања.

бео	<i>бео</i> ; <i>набел</i> , <i>субеластй</i> ; <i>беличастй</i> , <i>белушав</i> , <i>белушастй</i> , <i>белцай</i> , <i>бељујав</i>	2/5
жуџ	<i>жуџ</i> , <i>рис</i> *, <i>руд</i> *; <i>зажуџили</i> , <i>нажуџи</i> , <i>ожуџи</i> ; <i>жуџељив</i> , <i>жуџиљав</i> , <i>жуџињав</i> , <i>жуџикастй</i> , <i>жуџињикав</i> , <i>жуџикастй</i>	3/6
зелен	<i>зелен</i> , <i>њад</i> *; <i>озелен</i> , <i>йозелен</i> ; <i>зеленастй</i> , <i>зеленкастй</i> , <i>њадастй</i> *	2/3

³⁴ За придев *мрклен* смо већ рекли да представља стилски маркиран синоним придеву *мрк*. Дакле, не изражава његову блеђу нијансу.

црвен	<i>рић, рис*, руд*, румен, рус, црвен; нарумен, нацрвен, суцрвен; аласић, алаиасић, алев, іраничасић, рићасић, рисаић, розикасић, рудасић, рујан, рујеван, руменић, руменкасић, русан, црвеникасић, црвенкасић, црљенасић; ревкасић</i>	3/16
плав	<i>модар, њад*, йлав, сињи; намодар, сумодар; мавен, модрасић, модрикав, модрикасић, модруљав, модруљасић, модрушасић, модрушкасић, морав, морасић, њадасић*; йлавенкасић, йлавичасић, йлавкасић, йлавуљав, йлавуљасић, йлавушав, йлавушкасић, йлавчасић, сињав, сињасић, сињіав</i>	2/22
смеђ	<i>мрк, смеђ; сумркасић; јаірзасић, јаірзов, мркајасић, мркасић, мрклен, мрколасић, мркуљав, смеђасић</i>	1/8
сив	<i>сед, сив, сур; насив, насур, сивасић, сивкасић, сивуљасић, синіав, суріасић; йиріасић, йиркасић шућмурасић (обично сив)</i>	2/8
црн	<i>вран, ймо, црн; нацрн, йрецрн; црнкасић, црнцаић, црнцијаић</i>	2/3

Табела 2. Класификација йроменљивих йридева са йридевском, йлаіолском и йрилошком основом које означавају боју у односу на њихове колористичке вредности у йојединим областима сйекіра

10.0. Закључак

На основу прегледа бројних примера изведених и сложених придева са значењем боје могу се извести следећи закључци:

Приближно је једнак бој изведеница са именичком основом (78) у односу на изведенице са придевском основом (68).

Највише забележених придева чине придеви домаћег порекла. Од страних придева регистровано је неколико са турском основом. Придеви са турском основом претежно су део фолклорног миљеа. Српски језик не познаје европеизме са набројаним творбеним моделима.

У оквиру сложених придева насталих префиксацијом префикси *за-*, *на-*, *о-* и *су-* уносе деминутивност у значење сложенице. Изузетак је придев *нарумен*, где префикс носи аугментативност, мада је пример употребљен као индивидуализам. Префикси *йо-* и *йре-* уносе аугментативност у значење њиме сложених придева.

Кад говоримо о позитивној или негативној конотацији коју уноси одређени суфикс, морамо напоменути да она не зависи искључиво од датог суфикса, већ и од семантичког потенцијала самог придева, као и од контекста реченице.

Суфикс *-ав* и њиме сложени суфикси означавају деминуцију и изразито негативно значење.

Суфикс *-астӣ* веома је чест суфикс у српском језику. Подједнако је велики број изведеница и са придевском и са именичком основом. Суфикс *-астӣ* негде уноси нијансу особине изражене у мањој мери, а негде деминутивност. Изузетак је једино придев *њадасӣ*. Сложени суфикс *-касӣ* уноси позитивну конотацију у значење придева. Конотација сложеног суфикса *-ичасӣ* испољава енантисемију јер варира од подругљиве до изразито афективно позитивне обојености. Конотација сложеног суфикса *-оласӣ* је благо пејоративне и шаљиве природе. Овакво значење произилази из дела сложеног суфикса *-ол-*. Сложени суфикс *-уљасӣ* уноси благо пејоративну конотацију, која произилази из дела сложеног суфикса *-уљ-*. Сложени суфикс *-ушасӣ* уноси, у зависности од контекста, негативну (*белушасӣ*) и позитивну конотацију (*модрушасӣ*). Можемо констатовати да је ово суфикс са енантисемичном конотацијом.

Део сложеног суфикса *-ај-* у примеру *мркајасӣ* уноси ноту присности и фамилијарности.

Део сложеног суфикса *-ељ-* има деминутивно значење и благо пејоративну нијансу (*жуљељив*).

Суфикс *-цаӣ* изражава највиши степен интензитета, а долази једино с придевима *бео* и *црн* (*белцаӣ* и *црнцаӣ*).

Суфикси *-ан* и *-ен* нису експресивни.

Највећи број номинација код придева са назначеним творбеним моделима имају *црвена* (16) и *йлава* боја (19), што се може оправдати логичким и језичким законитостима. Човек је у давној прошлости настојао да језички издиференцира црвенкастожућкасту обојеност длаке код човека, с једне стране, и код животиња, с друге стране, и да такву обојеност одвоји од бледорозикасте боје пути или јаркоцрвеног блеска рађања зоре. Тако, нпр., имали смо 6 различитих номинација за жућкастоцрвену боју длаке (*рић*, *рис*, *руд*, *рус*, *рујан* и *ревкасӣ*), да би се данас у језику сачувао само придев *рић*. Неки од ових придева су спецификовани само за длаку животиња (*ревкасӣ*). С друге стране, боја пути носи само номинацију *румен*, *румений*, док се код феномена буђења зоре преклапају термини из сфера везаних за природно окружење човека: уп. Кад *зора заруди* и *рујна зора*, који се могу довести у везу са денотатима из флоре и фауне³⁵: *рудача* – „трава ситна по утринама (из Црне Горе)“, *рудњача* – „печурка (што расте по рудини?) (у Шумадији)“, *рудоња* – „во рудаст“, *рујница* – „гљива, уп. сирњаја“.

Хиперпродукција назива за плаву боју произилази из биполарне семантичке структуре ове боје и етимолошког порекла придева *йлав*. Од свих номинација за плаву боју најчешће су *сињ*, *модар* и *йлав*. За *сињи* и *модар* зна се да су свеславенски придеви из прасловенског периода (*sinĩ* и *modrũ*), мада њихов међусобни значењски однос није довољно јасан. Специфичност њихове употребе односи се на њихово везивање уз појмове и појаве за које се сматра да имају одређену мистичну злокобност (Ивић 1995: 61–62). Данас је придев *сињи* придев претежно фолклорног миљеа: *сиње море*, *сиња мајла*, *сиња кукавица*. А за придев *модар* можемо рећи да се „у знатнијем делу

³⁵ Сви примери су преузети из Вуковог *Српској рјечника*.

народних говора, почео специјализовати за исказивање боје убоја, промрзлина, болесничког и мртвачког сиво-плавичастог бледила, што је утицало на драстично сузавање његове употребе“ (Ивић 1995: 71). Будући да су ова два придева развила негативни семантички потенцијал, било је потребно да се пронађе назив за нијансу светлију од ове претходне две, која ће се наћи на спектру боја између зелене и љубичасте и која ће овог пута носити позитиван семантички потенцијал. Тако се развио придев *йлав* са прасловенским обликом **polъ*. Проблем се усложњава када придев *йлав* почиње да, због своје изразите светлине у односу на придеве *сињи* и *модар*, означава и жућкастобелу нијансу са значењем 'светао'. Кад на све то додамо велику палету нијанси коју овај придев обухвата, од зеленкастоплаве, коју означава придев *њао*, до модросиве која прелази у црну, која је означена придевом *сињ*, јасно нам је зашто има оволико варијација на свега неколико назива за ову боју. Суфикси показују и конотацију и прецизнију нијансу боје.

Можда би било важно истаћи и наше запажање у вези са суфиксима *-цай* и *-цијай* у значењу изразите аугментативности. Одговор вероватно треба потражити на психолингвистичком нивоу. Вероватно је у психичкој природи човека да боју у својој најтранспарентнијој нијанси сматра за основну боју и према њој одређује светлије нијансе. На пример, када је боја само за нијансу тамнија од плаве боје, она више није плава, већ модра, али зато имамо читаво богатство назива за светлоплаву боју. Светле нијансе придева који означавају боје граде се или суфиксацијом и/или префиксацијом или слагањем са придевима 'светао' и 'блед'.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Вук, Рј.: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1898.
- Ивић 1995: Milka Ivić, *O zelenom konju*, Slovoграф, Београд.
- Клаић 1972: Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слањање и префиксација*, Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Завод за уџбенике – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Николић 2000: Мирослав Николић, *Обрајни речник српскога језика*, Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић, Београд.
- Павловић 1952а: Миливоје Павловић, Значење придева с наставком *-аси* и његових варијаната, *Наш језик* IV/1–2, 9–24.
- Павловић 1952б: Миливоје Павловић, Значење придева с наставком *-аси* и његових варијаната, *Наш језик* IV/3–4, 99–114.
- Павловић 1952в: Миливоје Павловић, Значење придева с наставком *-аси* и његових варијаната, *Наш језик* IV/5–8, 175–195.
- Поповић 1991: Људмила Поповић, О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Мајице српске за славистику* 41, 149–154.

- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Матица српска (I–III и Матица хрватска), Нови Сад (I–III и Загреб), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XVIII, Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, Београд, 1959–.
- Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Станић 2012: Данијела Станић, Придеви са именичком основом који означавају боје, *Савремена проучавања језика и књижевности* III/1, ФИЛУМ, Крагујевац, 165–174.
- Станојчић–Поповић 1992: Живојин Станојчић – Љубомир Поповић, *Граматишка српској језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма. I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Научна књига, Београд.
- СТИЈОВИЋ 1983: Рада Стијовић, Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику, *Зборник за филологију и лингвистику* XXVI/1, 99–130.
- Хлебец 1988: Борис Хлебец, Називи за боје у „Српском рјечнику“, *Научни састанак слависти у Вукове дане* 17/1, 145–151.
- Хлебец 1995: Борис Хлебец, Придевски називи за боје у српском и енглеском, *Знамен* 1, Петриња, 37–47.
- Хлебец 1998: Борис Хлебец, Придевске изведенице у значењу боја, *Српски језик* III/1–2, 323–333.

Summary

Danijela Stanić

ON SOME FORMATIVE VARIABLE TYPES OF ADJECTIVES INDICATING COLORS

The case of this study is formative-morphological, and partly semantic, analysis of the variable adjectives with adjectival, verbal and adverbial basis denoting the colors. Were analyzed derived adjectives formed by suffixation, and also the compound adjectives formed only by prefixation or by the prefixation and suffixation. Also it is explained the possible specter of meaning and eventual expressiveness that are entered by the prefixes and suffixes to the meaning of the adjective. There was an explanation of why the red and blue have a large number of nominations by the specified formative models.

ИВАНА МАРИНКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ГЛАГОЛИМА ЧИЈА СЕМАНТИКА ОБУХВАТА ЕМОЦИЈЕ ИЗ ДОМЕНА ТУГЕ*

Истраживање је засновано на класификацији глагола са семантиком из домена емоције туге према теорији модела лексичког конструисања. На основу дефиниција из речника српског језика глаголи су класификовани у хипонимске низове које формирају. Циљ рада је да се издвоје прототипични глаголи којима се именује емоција из домена туге у српском језику.

Кључне речи: глаголи, синоним, хипероним, емоције из домена туге, лексикографска дефиниција.

1.1. Увод. У лингвистичкој литератури последњих деценија пажња се поклања истраживањима емоција. Науку интересују начини на које су емоције концептуализоване у људској свести, као и њихова веза са језиком који те емоције етикетира. Аутори као З. Кевечеш (1988) и А. Барселона (2000) у својим истраживањима ослањају се превасходно на појмове метафоре, односно на појмове метонимије које концептуализују наше разумевање емоција¹, док А. Вјежбица (1999) у оквиру своје теорије о примитивима конципира идеју да се на основу природног семантичког метајезика могу саставити прототипични сценарији за описивање емоција као апстрактних ентитета.

Србистичка проучавања емоција углавном се ослањају на концептуалну анализу у проучавању семантике лексема којима се изражавају емоције (уп. Дринчић-Вуксановић 2005; Трнавац 2002; Бајић 2005), или пак на семантичко-синтаксичку анализу аргументске структуре глагола (в. Штрбац 2006; Поповић 2007; Московљевић-Поповић 2008). О емоцијама у српском језику највише је писала Р. Драгићевић уводећи нови критеријум за изучавање емоција у менталном лексикону – асоцијативну методу (в. Драгићевић 2010: 151–211).

Прегледавши ове радове, били смо подстакнути да своје истраживање усмеримо у правцу проучавања негативних емоција, и то оних из домена туге.

* Овај рад је настао као резултат рада на пројекту 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Више о начинима на који ови аутори у својим радовима анализирају како се туга концептуализује, као и о сличностима и разликама између појмовних метафора којима се концептуализује туга у српском и енглеском језику в. Драгићевић 2006: 310–314.

Интересовало нас је којим се прототипичним глаголима у савременом српском језику изражавају осећање туге и како се ти глаголи дефинишу у речницима српског језика.

1.2. Циљ и корпус истраживања. Циљ нашег истраживања је да утврдимо односе између лексема које спадају у једну од подгрупа лексичко-семантичке групе глагола емоционалног садржаја. Овакви глаголи се у литератури називају и *афективним глаголима* с обзиром на то да се у психолингвистичкој литератури не прави битнија разлика између термина *афект* и *емоција* (в. Крстић 1998: 154; исп. Штрбац 2006: 79).

Као корпус за истраживање послужио нам је Обратни речник, из кога смо ексерпирали све глаголе са значењем негативне емоције, трудећи се да их у речнику без дефиниција препознамо, да бисмо се касније ограничили само на ужу класификацију која се односи на глаголе чији семантички садржај обухвата неку емоцију из домена туге. Дефиниције и примере које смо користили за детаљнију анализу глагола ексерпирали смо из *Речника српскога језика* (РСЈ). Уколико неки глагол није био потврђен у РСЈ, грађу смо допуњавали примерима и дефиницијама из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС) и *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ). Један од критеријума за избор грађе био је критеријум лексичке нормативности, тј. у разматрање нисмо узимали покрајинску, дијалекатску и другу нестандардну лексику (према квалификаторима у речницима). Из анализираних грађе изузели смо фигуративна значења (са квалификатором „фиг.“ у речницима) и нисмо посматрали фразеологизме нити остале лексичке спојеве (у речницима забележеним у секцији „изр.“). Као посебне јединице издвојили смо повратне глаголе, који су у речницима обрађени у оквиру посебног дела глаголске одреднице, и њих ћемо сматрати засебним јединицама због различитог значења које формирају спрам транзитивних и интранзитивних глагола (уп. нпр. *растужити* – *растужити се*). Блиска значења, која су у РСЈ одвојена тачком и зарезом, издвајали смо у раду, сматрајући и глаголе који на тај начин диференцирају значења као две оделите јединице. У раду је овакав вид диференцијације означен бројевима након глаголске јединице. Остали случајеви нумерисања јединица односе се на секундарна значења у полисемантичкој структури лексема, која су и у речницима издвојена (број у загради у нашем раду). Дакле, нашу грађу чини 197 јединица у чији су семантички садржај укључене неке од емоција из домена туге.

1.3. Емоција туге. Психолошка дефиниција туге је описног карактера, преко типичне ситуације у којој се јавља осећај туге (в. Миливојевић 2008: 661). Когнитивисти преко прототипичних сценарија такође покушавају да анализирају лексема којима се емоције изражавају. А. Вјежбицка уз помоћ већ поменутих примитива саставља прототипични сценарио туге, којим издваја битне од маргиналних карактеристика концепта туге (према Драгићевић 2006: 316–317). Туга се сматра пасивном емоцијом јер је потакнута мишљу да се ништа не може променити. Асоцијативни тестови су потврдили да је прототипична ситуација туге везана за губитак некога или нечега, а највећа је она туга коју осећа мајка за изгубљеним дететом² (И.: 322).

² Да је мајка прототипични носилац туге, показују и примери из наше грађе који се у речник уносе према критеријуму веродостојног представљања најтипичнијих реализација одредничке лексема, нпр. *Мајка је за њим јадала* (в. РСЈ, под одредни-

2.1. Класификација и дефинисање глаголских лексема из домена туге. Један од могућих начина класификовања афективних глагола³ представила је у свом истраживању Гордана Штрбац (2006). Ауторка је овом проблему приступила са семантичко-синтаксичког становишта, анализирајући валентност глагола и рашчлањујући семантички садржај сваког глагола из групе афективних глагола. Класификација глагола из домена туге у нашем раду се темељи на другачијим методолошким принципима (анализа дефиниција и примера из речника српског језика). Приметили смо да се многи глаголи из групе глагола са семантиком емоције из домена туге слично или исто дефинишу, док неки пак одступају од овог правила. Уочили смо да се код многих глагола, након описног дела дефиниције, бележе синонимске лексеме којима се повезују значења двеју одредница. Посебно је занимљиво питање припадају ли ови глаголи синонимском реду или хипонимском низу, нпр. да ли су глаголи као што су: *нарицајћи* (1), *шужити*² (2), *ојлакивајћи*¹, *зајевајћи*, *кукајћи* (2) кохипоними чији је хипероним *жалићи* (некога), или су синоними чија је доминанта глагол *жалићи* (некога) (в. ближе о том проблему Драгићевић 2007: 297).

Највише нас је интересовало којим средствима лексикографи дефинишу глаголе који су предмет нашег истраживања, те смо на основу дефиниција све глаголе поделили у 4 основне групе:

1. гл. чија се дефиниција разумева као 'бити / осећати / осетити и сл.';
2. гл. који су својој дефиницији имају глаголску лексему 'поста(ја)ти';
3. гл. са значењем '(у)чинити некога / (у)чинити да неко';
4. гл. који имају значење 'испољити / испољавати' или 'исказати / исказивати'.

У оквиру прве групе посматрали смо све глаголе дефинисане у речницима на сл. начине: 'бити Х⁴ (тужан, жалостан и сл.)', нпр. *шубовајћи* (1); 'бити обузет ХИнстр (тугом, жалашћу и сл.)', нпр. *пајити*¹ (1); 'бити изложен ХДат (патњи, болу и сл.)'; 'патити од ХГен (потштености, туге и сл.)'; 'трпети ХАкуз (бол, патњу и сл.)'; 'подносити/поднети ХАкуз (бол, муку, и сл.)', нпр. *прећрпјеи*; '(до-/пре-)живети ХАкуз (бол, несрећу и сл.)', нпр. *јо-несрећити се*, *прекукајћи* (3) итд.

Другу групу чине глаголи чију смо глаголску лексему у дефиницији означили као 'поста(ја)ти ХНом/Инстр (тужан, нерасположен и сл.)'. Поред овог начина дефинисања, наилазили смо и на подзначања 'пасти у⁵ ХАкуз (очај, тугу, и сл.)', нпр. *јокуњити се* и сл.

цом „јадати“) или одредница **ражалостити**, -алостим свр. *учинићи* (некога) *жалосним*, *расшужити*, *ожалостити*: ~ мајку.

³ Под афективним глаголима ауторка подразумева све глаголске лексеме у чији су семантички садржај укључене одређене врсте емоција (в. Штрбац 2006: 79). У нашем случају, то су само глаголске лексеме у чијем се семантичком садржају налазе емоције из домена туге.

⁴ Ознаком Х обележили смо речи којима се исказује или изражава емоција из домена туге (у дефиницији означена именицом или придевом у одређеном падежу).

⁵ Овај начин дефинисања глагола у вези је са начином на који се туга доживљава као емоција у коју се пада, тј. запада и коју концептуализује појмовна метафора ТУГА ЈЕ ДОЉЕ (исп. Драгићевић 2006: 310).

У трећа групу '(у)чинити некога / (у)чинити да неко' сврстали смо глаголе дефинисане као: 'нанети / наносити ХАкуз (бол)', нпр. *уболейи*; 'причинити / причињавати ХАкуз (бол)', нпр. *болеји*; '(у)чинити да неко осећа ХАкуз (патњу)', нпр. *мучији*; 'зада(ва)ти ХАкуз', нпр. *цвелији*; 'чинити ХИнстр (невеселим, озлојађеним и сл.)', нпр. *невеселији*; 'довести/доводити (некога) у стање ХГен (потиштености, депримираности и сл.)', нпр. *дейримираји*; 'изаз(и)вати ХАкуз (тугу, зловољу) у (некоме)', нпр. *озловољии* итд.

Последња група која је формирана према значењу представља велику групу глагола који означавају манифестацију емоција из домена туге. У дефиницијама се или експлицитно указује на испољавање, односно изражавање емоције тако што се информација даје у описном делу дефиниције као нпр. *изјаукаји* 'изразити ХАкуз (бол, јад и сл.)', 'исказати ХАкуз (тугу, жалост и сл.)', *најаукаји се* 'дати одушка ХДат (тузи, болу и сл.)', или се упућује на друге лексеме уз које се даје информација о начину реализације радње исказане глаголом, нпр. *ојйлакаји (1)* 'плачући пропатити', *искукаји* 'кукањем ожалити', *цвилеји (1)* 'испуштати глас', *йужийи² (3)* 'тужно се оглашавати'.

2.2. Синоними у лексикографској дефиницији глагола из домена туге. Анализирајући значења лексема из лексичко-семантичке групе глагола који означавају емоције из домена туге, уочили смо да многи међу њима бивају повезани са значењем неке друге лексеме из исте лексичко-семантичке групе. Најчешћи начин повезивања је преко синонима (било синонимском дефиницијом или синонимским делом дефиниције). Наша грађа бележи око 120 ексцерпираних глагола из домена туге који имају забележени синоним у речницима српског језика. Ово запажање нас је подстакло да унутар класификационих група формирамо синонимске низове⁶, који ће нам помоћи да систематизујемо грађу.

Претпоставили смо да би глаголи који се често јављају у дефиницијама посматраних јединица или представљају најчешће синониме могли бити прототипични представници лексичко-семантичке групе глагола којима се означава нека емоција из домена туге⁷. Занимало нас је које су то лексеме и да ли је семантика прототипичних глагола који се јављају у општем или синонимском делу дефиниције општа за све чланове низа у који смо их сврстали.

2.3. Теоријско-методолошки оквир. Приликом анализе глагола и конструисања низова, ослонили смо се на теорију модела лексичког конструисања – Lexical Constructional Model (LCM), који се базира на разбијању лексикографске дефиниције у два дела: нуклеус или језгро (заједнички семантички садржај чланова одређеног низа) и адвербијалне модификације (компоненте које у дефиницијама указују на разлике између чланова низа тзв. екстерне варијабле). Ми ћемо на основу Брионесовог (2007) модела покушати да прикажемо организацију једне подгрупе афективних глагола ослањајући се на значења глагола која су исказана лексикографским дефиницијама. У ту сврху као

⁶ У науци о језику условно се диференцирају термини синонимски низ и синонимски ред. Према Д. Гортан-Премк (1982), синонимски низ је ужи појам и подразумева групу речи исте или блиске вредности, исте или сличне денотације и конотације.

⁷ Једно од питања које је поставила Драгићевић (2007: 296) јесте питање хипонимје и хиперонима. Наиме, Р. Драгићевић сматра да би било корисно истражити које се лексеме најчешће јављају као хипероними у дефиницијама у речнику, без обзира на то имају ли или не најопштије значење.

модел нам је послужио само први део његовог истраживања, који се не бави синтаксичком анализом афективних глагола.

Прва колона у нашој класификацији сведена је на четири основна типа глагола са семантиком из домена туге (*биџи*, *џосџа(ја)џи*, *(у)чинџи*, *исџољаваџи*). Испод назива ове колоне побројали смо све глаголе из низа, са тиме што се прототипични глагол, како смо га ми назвали, налази на врху низа, док су остале јединице хијерархијски поређане. Унутар представљених низова који се могу посматрати као хипонимски низови уочавају се и формирани синонимски низови. Ми смо за потребе овог рада бележили само први синоним у дефиницији једне лексеме. Постоје јединице које немају ниједног синонима у својој дефиницији, тако да оне не ступају у синонимске низове⁸ (макар према анализи самих дефиниција на које смо се у истраживању ослањали).

Дакле, у колони коју смо назвали „глагол у дефиницији“ налази се информација о глаголу који је употребљен како би се дефинисала посматрана јединица. У следећој колони названој „први синоним“, добија се информација о првом синониму у лексикографској дефиницији, док колона „прототипичан глагол“ своди лексему посредника на лексему која има најопштије значење и представља прототипичан глагол посматраног низа.

Уколико се забележени глагол у колони названој „глагол у дефиницији“ разликује од забележеног глагола у колони „први синоним“, посматрана јединица је дефинисана лексикографским поступком – описни + синонимски део дефиниције. Уколико је у колонама „глагол у дефиницији“ и „први синоним“ забележен исти глагол, значење одредничке лексеме је дефинисано или синонимском или упућивачком дефиницијом. Сва значења лексема са значењем емоција из домена туге су разврстана и упоређивана само са значењима лексема која су им, према речницима, блиска (нпр. друго значење гл. *зажалиџи* за синоним има прво значење гл. *сажалиџи се*).

3. Класификације глагола са семантиком емоција из домена туге.

I 'бити X'

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
1.0.	зажалити ⁹ (1)	зажалити (1)	/	зажалити (1)

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
2.0.	јадати ¹⁰ (2)	јадати (2)	/	јадати (2)

⁸ „Синонимски низ морају чинити најмање две јединице; то је минимум који пружа информацију о актуелној семантици лексема у низу“ (Гортан-Премк 1982: 49).

⁹ Глагол *зажалиџи* има само описну дефиницију, нема забележених синонима у РСЈ, те га зато нисмо посматрали као део неког већег низа, али га можемо сматрати једним од централних глагола лексичко-семантичке групе глагола који изржавају емоцију из домена туге због његове широке употребе у српском језику.

¹⁰ У другом делу дефиниције глагола *јадати* „бити тужан, нерасположен“ није забележен ниједан синоним. И овај глагол сматрамо једним од централних глагола којима се означавају емоције из домена туге.

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
3.0.	напатити се	напатити се	намучити се	напатити се
3.1.	најадити се	најадити се	напатити се	напатити се
3.1.1.	најадовати се (2)	најадити се	најадити се	напатити се
3.2.	намучити се	намучити се	напатити се	напатити се
3.2.1.	испатити се	намучити се	намучити се	напатити се
3.2.2.	натрпети се	намучити се	намучити се	напатити се

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
4.0.	отужити се	отужити се	/	отужити се

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
5.0.	патити ¹	патити ¹	мучити се	патити ¹
5.1.	успатити се	патити ¹	/	патити ¹
5.2.	боловати	боловати	патити ¹	патити ¹
5.3.	јадиковати (1)	јадиковати (1)	патити ¹	патити ¹
5.4.	јадовати	јадовати	патити ¹	патити ¹
5.5.	трпети	трпети	патити ¹	патити ¹
5.5.1.	мучити се	мучити се	трпети	патити ¹
5.5.2.	трнапити се	мучити се	мучити се	патити ¹

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
6.0.	претрпети ¹¹	претрпети	/	претрпети
6.1.	препатити	претрпети	/	претрпети
6.1.	препаћивати	препаћивати	/	претрпети

<i>бити</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
7.0.	пропатити	пропатити	/	пропатити

¹¹ Једним делом своје семантичке структуре глагол *йреџйреџи* може ући у лексичко-семантичку групу глагола чија се семантика односи на неку емоцију из домена туге. Ако посматрамо саму дефиницију, видећемо да значење глагола тражи допуну у виду именске јединице која је асоцијативно повезана са неким емоцијама из домена туге (у значењима која нас интересују, нпр. у РСЈ: „трпећи поднети, издржати (нешто мучно, тешко, непријатно), истрпети: ~ болове, ~ страдања, претрпети болове, страдања).

7.1.	отпатити	отпатити	пропатити	пропатити
7.1.1.	одболовати	одболовати	отпатити	пропатити

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
8.0.	сажалити ¹²	сажалити	/	сажалити
8.0.	сажаљевати	сажаљевати	/	сажалити
8.1.	жалити (2)	сажаљевати	/	сажалити
8.2.	сажалити се (1)	сажалити се (1)	смиловати се	сажалити се (1)
8.2.1.	смиловати се	смиловати се	сажалити се (1)	сажалити се (1)
8.2.2.	пожалити (1)	пожалити (1)	сажалити се (1)	сажалити се (1)
8.2.3.	зажалити (2)	зажалити (2)	сажалити се (1)	сажалити се (1)

<i>биџи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
9.0.	туговати (1)	туговати (1)	/	туговати (1)
9.1.	сетовати ¹	сетовати ¹	туговати (1)	туговати (1)
9.2.	жалити ¹ (1)	жалити ¹ (1)	туговати (1)	туговати (1)
9.2.1.	прежалити	жалити ¹ (1)	/	туговати (1)
9.2.2.	ижалити (2)	прежалити	прежалити	туговати (1)
9.3.	тужити ² (1)	тужити ² (1)	туговати (1)	туговати (1)
9.4.	чезнути	туговати (1)	туговати (1)	туговати (1)
9.4.1.	венути	чезнути	чезнути	туговати (1)
9.5.	натуговати се	натуговати се	/	туговати (1)
9.5.1.	натужити се ¹³	натуговати се	натуговати се	туговати (1)
9.6.	одтуговати	одтуговати	/	туговати (1)
9.7.	потуговати	потуговати	/	туговати (1)

¹² Емоција сажаљења сврстава се у домен туге према квалитету. Дефинише се као саосећање субјекта, односно емоција која се јавља у субјекту као реакција на туђи губитак и жалост друге јединке (в. Миливојевић 2008: 673).

¹³ РСАНУ бележи гл. *најтужији* се у овом значењу и дефинише га преко упућивачке дефиниције.

II 'поста(ја)ти X'

<i>йосѣа(ја)ѣи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
10.	депримирати се	депримирати се	/	депримирати се

Глагол *дейримирати се* нема ниједног израженог синонима¹⁴ у дефиницији РСЈ, који нам је био главни извор.¹⁵

<i>йосѣа(ја)ѣи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
11.0.	ожалостити се ⁶	ожалостити се	растужити се	ожалостити се
11.0.	ожалошћавати се	ожалошћавати се	/	ожалостити се
11.0.	ожалошћивати се	ожалошћивати се	/	ожалостити се
11.1.	сажалити се (2)	сажалити се (2)	ожалостити се	ожалостити се
11.2.	разјадати се	разјадати се	ожалостити се	ожалостити се
11.2.	разјадити се	разјадити се	ожалостити се	ожалостити се

<i>йосѣа(ја)ѣи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
12.0.	ражалостити се	ражалостити се	растужити се	ражалостити се
12.0.	ражалошћивати се	ражалошћивати се	/	ражалостити се
12.1.	ражалити се	ражалостити се	ражалостити се	ражалостити се
12.1.	ражаљивати се	ражаљивати се	/	ражалостити се
12.2.	уцвелити се	ражалостити се	ражалостити се	ражалостити се
12.3.	пожалити (2)	пожалити (2)	ражалостити се	ражалостити се
12.3.1.	ижалити (1)	пожалити (2)	/	ражалостити се

¹⁴ „У синонимски низ се уврћују и фразеолошки изрази, лексикализоване синтагме, а некад и абривијатуре“ (Матијашевић 1982: 122). Свесни смо чињенице да неки лингвисти мисле да не морају само речи исте врсте ступати у односе синонимије, али пошто смо на самом почетку истраживања изузели фразеолошке јединице, изразе, лексичке спојеве, овај наш рад посматра искључиво глаголске лексеме и односе међу њима. Наш избор се поклопио са ставом научника који сматрају да „лексички синоними морају бити лексеме и морају припадати истој врсти речи“ (Драгићевић 2007: 249).

¹⁵ Три глагола у својој дефиницији имају синоним *ожалостити се*, који, даље, у својој дефиницији има синоним *расишћити се*. Исти је случај и са глаголом *расишћити се*; он након општег дела дефиниције има синоним *ожалостити се*, те ова два низа можемо посматрати као значењски блиска.

<i>йосѣа(ја)ѣи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
13.0.	растужити се	растужити се	ражалостити се	растужити се
13.0.	растуживати се	растуживати се	/	растужити се
13.1.	јадити се	растуживати се	растуживати се	растужити се
13.2.	жалостити се	жалостити се	растуживати се	растужити се
13.2.1.	невеселити се	невеселити се	жалостити се	растужити се
13.3.	оневеселити се	растужити се	растужити се	растужити се
13.4.	обневеселити се	растужити се	растужити се	растужити се
13.5.	расцвелити се	растужити се	растужити се	растужити се
13.6.	озловољити се ²	растужити се	растужити се	растужити се
13.7.	ојадити се ²	растужити се	растужити се	растужити се
13.8.	онерасположи- ти се	онерасположи- ти се	растужити се	растужити се
13.9.	сневеселити се	сневеселити се	растужити се	растужити се
13.9.	сневесељавати се	сневесељава- ти се	/	растужити се
13.9.1.	намусити се	намусити се	сневеселити се	растужити се
13.10.	стужити се	стужити се	растужити се	растужити се
13.10.	стуживати се	стуживати се	/	растужити се
13.10.1.	сјадити се	сјадити се	стужити се	растужити се

<i>йосѣа(ја)ѣи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНО- НИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
14.0.	снуждити се	снуждити се	/	снуждити се
14.1.	раздертити се	снуждити се	снуждити се	снуждити се
14.2.	скуњити се	снуждити се	снуждити се	снуждити се
14.3.	покуњити се	покуњити се	снуждити се	снуждити се

<i>йосѣа(ја)ѣи</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
15.0.	унесрећити се	унесрећити се	/	унесрећити се
15.1.	понесрећити се	понесрећити се	унесрећити се	унесрећити се

III '(y)чинити (некога) X / (y)чинити да (неко) осећа X'

(y)чинити	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
16.0.	болети ¹⁶	болети	/	болети
16.1.	заболети	заболети	/	болети
16.2.	уболети ¹⁷	уболети	/	болети

Сва три глагола у овом низу у речницима српског језика су слично дефинисана. Разликује се вид глагола којима се ове лексеме дефинишу (*нанети*, *иричинити бол* / *иричињавати*, *задавати бол*). Иако су гл. *болети*, с једне стране, и гл. *уболети* и *заболети*, с друге стране, различитог вида, ми смо у овом раду посматрали глагол који семантички прецизира експерпиране јединице (у овом случају гл. *болети*), те се стога овакви глаголи налазе у истом низу.

(y)чинити	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
17.0.	зајадити (2)	зајадити (2)	/	зајадити (2)

(y)чинити	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
18.0.	мучити	мучити	/	мучити
18.1.	мрцварити	мрцварити	мучити	мучити

(y)чинити	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
19.0.	намучити	намучити	измучити	намучити
19.1.	измучити	измучити	намучити	намучити
19.2.	замучити	замучити	намучити	намучити
19.3.	напатити	напатити	намучити	намучити

(y)чинити	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИ- ПИЧАН ГЛ.
20.0.	ожалостити ¹⁸	ожалостити	онерасположити	ожалостити
20.0.	ожалошћавати	ожалошћавати	/	ожалостити

¹⁶ У свим примерима којима се потврђује значење глагола овог низа, носилац ситуације, односно онај који доживљава емоцију је означен именским конституентом у акузативу, односно заузима синтаксичку позицију логичког субјекта.

¹⁷ У СДР ова лексема се сматра нестандартном (в. 35. стр., фуснота бр. 1). Овај глагол се нашао у нашој грађи зато што смо посматрали значења из РСЈ, у којем је лексема забележена без икаквог знака о њеној нормативној вредности.

¹⁸ На врху овог низа налази се гл. *ожалосити*, који у синонимском делу дефиниције бележи гл. *расиђужити*, док обрнуто није случај. Глагол *расиђужити* у синонимском делу дефиниције повезује се са гл. *ражалосити*.

20.0.	ожалошћивати	ожалошћивати	/	ожалостити
20.1.	онерасположити	ожалостити	ожалостити	ожалостити
20.1.1.	оневеселити	онерасположити	онерасположити	ожалостити
20.1.2.	обневеселити	онерасположити	онерасположити	ожалостити
20.1.3.	депримирати	онерасположи(ва)ти	онерасположи(ва)ти	ожалостити
20.1.3.1.	растрести	растрести	депримирати	ожалостити
20.2.	уцвелити	ожалостити	ожалостити	ожалостити

(у)чинити	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
21.0.	увредити ¹⁹	увредити	/	увредити
21.1.	повредити	повредити	увредити	увредити

(у)чинити	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
22.0.	растужити	растужити	ражалостити	растужити
22.0.	растуживати	растуживати	/	растужити
22.1.	ојадити (2)	растужити	растужити	растужити
22.2.	расцвелити	растужити	растужити	растужити
22.3.	појадити	растужити	растужити	растужити
22.4.	разјадити	растужити	растужити	растужити
22.5.	озловољити	растужити	растужити	растужити
22.6.	сневеселити	сневеселити	растужити	растужити
22.6.	сневесељавати	сневесељавати	/	растужити
22.7.	жалостити	жалостити	растуживати	растужити
22.7.1.	цвелити	цвелити	жалостити	растужити
22.8.	невеселити	невеселити	растуживати	растужити
22.9.	ражалостити	ражалостити	растужити	растужити
22.9.	ражалашћивати	ражалашћивати	/	растужити
22.10.1.	ражалити	ражалостити	ражалостити	растужити
22.11.	раздертити	раздертити	ражалостити	растужити

Глагол који се најчешће јавља у синонимском делу дефиниција овог низа је *расцвужити* у значењу „учинити кога тужним, ражалостити“. Из наведене дефиниције се види који му је глагол синониман, али пошто се глагол

¹⁹ Ова два глагола се могу дефинисати као „учинити да се неко осети увереженим/повређеним“, дакле, нема јасне емоције означене именицом, већ се емоција исказује гл. прилогом трпним у конструкцији.

расиужити јавља у дефиницијама већег броја јединица, њега сматрамо хиперонимом овог низа.

<i>(у)чинити</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
23.0.	снуждити	снуждити	/	снуждити
23.1.	покуњити	покуњити	снуждити	снуждити

<i>(у)чинити</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
24.0.	тиштати	тиштати	/	тиштати
24.1.	тиштити	тиштати	тиштати	тиштати

<i>(у)чинити</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
25.0.	унесрећити	унесрећити	/	унесрећити
25.1.	онесрећити	онесрећити	унесрећити	унесрећити
25.2.	ојадити (1)	ојадити (1)	унесрећити	унесрећити
25.2.1.	зајадити	зајадити	ојадити (1)	унесрећити

IV 'испољавати X / исказ(ив)ати X'

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
26.0.	најадати се	најадати се	/	деф. је непотпу- на у РСЈ! исказати, испричати

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИ- ЧАН ГЛ.
27.0.	туговати ²⁰ (2)	туговати (2)	жалити ² (1)	туговати (2)
27.1.	жалити ² (1)	жалити (1)	туговати (2)	туговати (2)

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
28.0.	изјадати се	изјадати се	/	изјадати се
28.1.	изјадити се	изјадати се	изјадати се	изјадати се

²⁰ Овај глагол у нашој анализи није могуће сврстати у низ чији је хипероним гл. *жалити* (1) зато што дефиниција посматраног глагола експлицитно указује на изражавање емоције „изражавати тугу, жалити: ~ за покојником“; док је гл. *жалити* (1) дефинисан у РСЈ „бити у жалости, тузи (за неким), туговати: ~ за погинулим сином“. Дакле, ови глаголи се преклапају у неким значењима, али их не можемо сврстати у исти низ због поделе коју смо направили на почетку нашег истраживања.

28.2.	ижалити се	изјадати се	изјадати се	изјадати се
28.3.	натужити се	изјадати се	изјадати се	изјадати се
28.4	изјадиковати се	изјадати се	изјадати се	изјадати се
28.4.1.	најадиковати се	најадиковати се	изјадиковати се	изјадати се
28.4.2.	најадовати се (1)	најадиковати се	најадиковати се	изјадати се

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
29.0.	јадиковати (2)	јадиковати (2)	кукати	јадиковати (2)
29.1.	јадовати (2)	јадиковати (2)	јадиковати (2)	јадиковати (2)
29.2.	ламентирати	јадиковати (2)	јадиковати (2)	јадиковати (2)
29.3.	цвилети (2)	јадиковати (2)	јадиковати (2)	јадиковати (2)
29.3.1.	циликати	цвилети (2)	цвилети (2)	јадиковати (2)
29.4.	лелекати	лелекати	јадиковати (2)	јадиковати (2)
29.4.	лелекнути	лелекнути	/	јадиковати (2)
29.4.1.	залелекати	лелекати	зајаукати	јадиковати (2)
29.4.2.	залелекнути	залелекнути	/	јадиковати (2)
29.5.	зајадиковати	јадиковати (2)	закукати (2)	јадиковати (2)
29.5.1.	зајадити (1)	зајадиковати	зајадиковати	јадиковати (2)

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
30.0.	јаукати	јаукати	вапити	јаукати
30.0.	јаукнути	јаукнути	крикнути	јаукати
30.0.1.	крикнути	крикнути	јаукнути	јаукати
30.0.2.	вриснути	вриснути	крикнути	јаукати
30.0.3.	цикнути	вриснути	вриснути	јаукати
30.1.	зајаукати	јаукати	закукати (2)	јаукати
30.1.1.	закукати (2)	зајаукати	зајаукати	јаукати
30.2.	зајаукнути	јаукнути	јаукнути	јаукати
30.3.	запевати (2)	јаукати	јаукати	јаукати
30.4.	цвилети (1)	цвилети (1)	јаукати	јаукати
30.4.1.	зацвилети	цвилети (1)	цвилети (1)	јаукати
30.4.2.	процвилети	цвилети (1)	закукати (2)	јаукати
30.4.3.	поцвилети	процвилети	процвилети	јаукати

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
31.0.	кукати (1)	кукати (1)	/	кукати (1)
31.1.	прокукати	кукати (1)	/	кукати (1)
31.2.	раскукати се	кукати (1)	/	кукати (1)
31.3.	запомагати	кукати (1)	кукати (1)	кукати (1)
31.4.	јадати (1)	јадати (1)	кукати (1)	кукати (1)

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
32.0.	накукати се	накукати се	искукати се	накукати се
32.1.	искукати се	накукати се	накукати се	накукати се
32.1.1.	изјаукати се	изјаукати се	искукати се	накукати се
32.2.	најаукати се	најаукати се	накукати се	накукати се

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
33.0.	наплакати се ²¹	наплакати се	исплакати се	наплакати се
33.1.	исплакати се	исплакати се	наплакати се	наплакати се

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
34.0.	ожалити ²²	ожалити	/	ожалити
34.1.	отплакати	отплакати	ожалити	ожалити
34.2.	оплакати	ожалити	/	ожалити
34.2.	оплакивати ¹	оплакивати ¹	/	ожалити
34.2.1.	коротовати	коротовати	оплакивати ¹	ожалити
34.2.2.	тужити ² (2)	оплакивати ¹	жалити	ожалити
34.2.3.	претужити (1)	тужити ² (2)	оплакивати ¹	ожалити
34.2.3.1.	протужити	тужити ² (2)	туговати(2)	ожалити
34.2.4.	кукати (2)	кукати (2)	оплакивати ¹	ожалити
34.2.4.1.	закукати (1)	кукати (2)	/	ожалити

²¹ Глаголи *наплакати се* и *исплакати се* су синоними (што потврђује синонимски део дефиниције и једног и другог), те и један и други глагол могу стајати на врху овог низа.

²² Прототипична ситуација за коју се везује туга јесте смрт драге особе (Драгићевић 2006: 315). Отуда не чуди што ово значење развија велики број лексема. Њих можемо свести на значење глагола *ожалити* у РСЈ под 1. „исказати, испољити велику жалост, душевну бол, тугу за покојником (обично плачући, наричући над њим и сл.)“; пр. *Дивне ли ја очи ојлакаше, дивна ли ја усјаа ожалити*.

34.2.4.2.	нарицати (2)	нарицати (2)	кукати (2)	ожалити
34.3.1.	прекукати (2)	оплакивати ¹	/	ожалити
34.3.2.	запевати (1)	оплакивати ¹	нарицати (1)	ожалити
34.3.3.	нарицати (1)	оплакивати ¹	запевати (1)	ожалити
34.3.4.	прекукати (1)	оплакати	/	ожалити
34.3.5.	откукати	оплакати	ожалити	ожалити
34.3.6.	олелекати	оплакати	ожалити	ожалити
34.4.	исплакати	ожалити	оплакати	ожалити
34.5.	искукати	ожалити	оплакати	ожалити
34.6.	окукати	ожалити	оплакати	ожалити

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
35.0.	пожалити се	пожалити се	потужити се	пожалити се
35.1.	потужити се	потужити се	пожалити се	пожалити се

<i>испољавати</i>	ГЛАГОЛ	ГЛ. У ДЕФИНИЦИЈИ	ПРВИ СИНОНИМ	ПРОТОТИПИЧАН ГЛ.
36.0.	тужити се ²	тужити се ²	јадати се	тужити се ²
36.1.	кукати (3)	тужити се ²	тужити се ²	тужити се ²
36.2.	жалити се	жалити се	тужити се ²	тужити се ²
36.2.1.	јадиковати се	жалити се	жалити се	тужити се ²
36.2.2.	јадовати се	жалити се	жалити се	тужити се ²
36.2.3.	јадати се	јадати се	жалити се	тужити се ²

4. Закључак. Према корпусу од 197 јединица, тј. различитих значења²³ глаголских лексема које у својој семантичкој структури садрже емоцију из домена туге, издвојили смо 42 глаголске јединице чије смо значење подвели под 'бити (тужан, несрећан, сетан и сл.)', 45 јединица које реализују значење '(у)чинити (тужним, невеселим, сетним и сл.)', 37 јединица са значењем 'поста(ја)ти (тужан, невесео, сетан и сл.)' и чак 73 јединице са компонентом испољавања или изражавања емоције. Дакле, можемо закључити да се емоције из домена туге, за нас потпуно неочекивано, у српском језику најчешће означавају глаголима који указују на испољавање или изражавање туге као емоције. Могли смо овакве резултате очекивати код глагола којима се означава емоција беса, срибе, љутње, али не и туге квалификоване као пасивне емоције која не нагони на акцију.

²³ Можемо запазити да ниједан од посматраних глагола не развија више од три значења која су мотивисана емоцијом из домена туге.

Друго запажање се односи на прототипичне глаголе којима се исказује осећање туге, а то су углавном глаголи који се налазе на врху представљених низова. То су речи којима се најчешћи дефинишу други глаголи из домена туге (било да се налазе у општем или синонимском делу дефиниције). Сви глаголи из наше грађе могу се директно или индиректно свести на значење глагола као што су нпр.: *најайији се*, *јајији*¹, *јујовати* (1), *сажалији се* (1), *ожа-лостии се*, *ражалостии се*, *расјужии се*, *снуждии се*, *унесрећии се*, *ожалостии се*, *расјужии се*, *изјадаии се*, *јадиковаии* (2), *јаукаии*, *кукаии* (1), *ожалии*, *јужии се*² итд. Већим бројем су то префиксирани глаголи, мању скупину чине они оноματοпејског порекла. Семантика овде наведених глагола улази, макар делом, у све јединице наше грађе, које се претежно овим глаголима дефинишу. Остали глаголи, који не припадају ниједном низу, имају описни део дефиниције према којима им се не може одредити хипероним, а такође ниједан од синонима није забележен. Према нашој грађи 7 глагола који реализују значење емоције из домена туге не ступа у синонимске односе, док остале лексеме учествују у формирању синонимских низова.

Ако погледамо представљене низове, можемо закључити да у српском језику постоји четрдесетак типичнијих глагола којима се означава туга или нека емоција из домена туге.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајић 2005: Ружица Бајић, Емоција покајања у литургијско-молитвеном дискурсу, *Стил* 4, 245–260.
- Барселона 2000: Antonio Barcelona, On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor, in: A. Barcelona (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads – A Cognitive Perspective*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 31–58.
- Брионес 2007: Rocío Jiménez Briones, *The lexical representation of the English verbs of feeling within the Lexical Constructional Model*, LCM Workshop, преузето 14. септембра 2010, са: http://www.lexicom.es/drupal/files/RocioJimenez_SLE2007.pdf.
- Вјежбицка 1999: Anna Wierzbicka, Emotional Universals, *Language design* 2, Universidad de Granada: Facultad de Filosofía y Letras, 1999, 23–69.
- Гортан-Премк 1982: Даринка Гортан-Премк, Синонимски низ у лексикографској дефиницији, *Научни састај слависта у Вукове дане* 12/2, 45–50.
- Драгићевић 2006: Рајна Драгићевић, Концептуализација туге у српском језику, *Српски језик* XI/1–2, 309–325.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Дринчић-Вуксановић 2005: Радојка Дринчић-Вуксановић, Неки елементи концепта емоције љубав у српском језику, *Српски језик* XI/1–2, 351–358.
- Кевечеш 1998: Zoltán Kövecses, Are there any emotion-specific metaphors?, in: A. Athanasiadou & E. Tabakowska (eds.), *Speaking of emotions: Conceptualisation and Expression*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 127–153.

- Крстић 1988: Драган Крстић, *Психолошки речник*, Вук Караџић, Београд.
- Матијашевић 1982: Јелка Матијашевић, О синонимији и синонимима, у: *Лексикографска и лексиколошка*, зборник реферата, САНУ – Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, Београд – Нови Сад, 115–131.
- Миливојевић 2008: Zoran Milivojević, *Emocije – psihoterapija i razumevanje emocija*, Psihopolis institut, Novi Sad.
- Московљевић-Поповић 2008: Јасмина Московљевић-Поповић, Класе глагола за изражавање психолошких стања, осећања и расположења у савременом српском језику, *Научни састај слависта у Вукове дане 37/1*, 87–98.
- Поповић 2007: Људмила Поповић, Аргументатска структура глагола емотивног стања у словенским језицима, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, 481–497.
- Трнавац 2002: Радослава Трнавац, Концепт 'наде' у руском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингистику* XLV/1–2, 245–268.
- Штрбац 2006: Гордана Штрбац, О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингистику* XLIX/2, 73–102.

РЕЧНИЦИ

- Обратни речник: Мирослав Николић, *Обратни речник српског језика*, Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић, Београд, 2002.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска (I–III и Матица хрватска), Нови Сад (I–III и Загреб), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Српска академија наука и уметности — Институт за српско(хрватски) језик, Београд, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- СДР 2006: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 2: човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, Д. Гортан-Премк, В. Васић и Р. Драгићевић (ред.), Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингистику, Нови Сад.

S u m m a r y

Ivana Marinković

ABOUT VERBS FROM THE DOMAIN OF SADNESS

The research is based on classification of verbs whose semantic is from the domain of sadness. Relying on the vocabulary definitions in dictionaries of Serbian language, we have classified these verbs using Lexical Constructional Model. These semantic analysis intends to show that there are hyponymies relations between verbs that denote sadness, as well as there are about forty typical verbs from the domain of sadness in Serbian language.

СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЈМА САВЕСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом раду бавимо се концептуализацијом појма САВЕСТ у српском језику. За прикупљање корпуса користили смо старију верзију Електронског корпуса српског језика (у даљем тексту ЕК) и Антологију српске књижевности доступну на сајту Учитељског факултета. Циљ рада био је истражити које су све појмовне метафоре одговорне за разумевање појма САВЕСТ у српској култури.

Кључне речи: концептуализација, појмовна метафора, поетска метафора.

1.1. Когнитивна лингвистика је, још 70-их година XX века, тежиште проучавања метафора померила с језика на човеков ментални свет. Према когнитивистима, метафора човеку најчешће омогућава разумевање апстрактних појмова, емоција и сл. То значи да се метафора више не изучава као стилско средство које се користи ради постизања ефекта на примаоце, већ као ментални механизам који се испољава у језику, али и у другим видовима човековог делања и мишљења. Отуда и њен нови назив – *појмовна метафора*. Лејкоф и Џонсон, кључни лингвисти за овакву поставку метафоре, у својој књизи *Метафоре наше насушине*¹ појмовну метафору дефинишу као механизам који омогућава „разумевање једног појма (или појмовног домена) помоћу другог појма (појмовног домена)“ (Лејкоф и Џонсон 2003: 5). Појмовни домен који се разумева означен је термином *циљни*, а појмовни домен који служи разумевању другог означен је термином *изворни*. Ови аутори скрећу пажњу и на чињеницу да преношење структуре једног појма на други појам ради лакшег разумевања овог другог ставља у први план одређене аспекте тог другог појма, али и истовремено прикрива друге (Лејкоф и Џонсон 2003: 13).

1.2. Према традиционалном приступу оличеном у тзв. теорији поаређења, метафора се ствара на основу претходно постојеће сличности. Међутим, према когнитивистима сличности између два појма или појмовна домена

* Овај рад је настао у оквиру курса *Метафоре у мишљењу и језику* на докторским студијама Филолошког факултета у Београду и рађен је под менторством проф. др Душке Кликовац.

¹ Оригинални наслов је *Metaphors We Live By*, превод наслова према Кликовац 2004.

нису само узрок за стварање метафоре, већ се могу јавити и као последица појмовне метафоре (Лејкоф и Џонсон 2003: 148).

Когнитивисти се слажу да је разумевање и организација апстрактних појмова заснована на појмовима везаним за човеково телесно искуство (Џонсон 1987; Лејкоф и Џонсон 2003). О заснованости појмовне метафоре у телесном искуству до сада је писано веома детаљно (Џонсон 1987; Лејкоф и Џонсон 2003; Барселона 2003; Кевечеш 2010 и др.). Човек оперише апстрактним појмовима тако што полази од представе о аналогним материјалним објектима (Поповић 2008: 39) или о свом телу и оном што га окружује, о ономе што му је чулно доступно. Тако, на пример, када говоримо о жељи, често користимо домен глади (Грејди 1999: 85). Метафору ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД налазимо у следећим примерима у српском језику:

- (1) Он је њу гутао погледом.
- (2) Колико год пехара освојила, она је незадовољна, **незасита је**.
- (3) Наша исцрпљена и девиза **гладна** привреда, већ више од месец и по дана не користи ову изузетну погодност (*Полиџика*, јул 2001).

Иако говоримо о различитим врстама жеља, које могу припадати различитим изворним доменима (ПОЖУДА ЈЕ ГЛАД, ЖЕЉА ЗА ПОБЕДОМ ЈЕ ГЛАД, ЖЕЉА ЗА НОВЦЕМ ЈЕ ГЛАД), свима је заједничка искуствена корелација ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД. Метафору ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД називамо општом метафором, јер њеном конкретизацијом добијамо конкретне метафоре ПОЖУДА ЈЕ ГЛАД, ЖЕЉА ЗА ПОБЕДОМ ЈЕ ГЛАД и ЖЕЉА ЗА НОВЦЕМ ЈЕ ГЛАД.

Веза између глади и жеље успостављена је захваљујући метонимији, која је, такође, једна од важнијих когнитивистичких тема. Метонимија се разуме као „когнитивни процес у којем један појмовни ентитет, изворни, омогућава менталну везу са другим појмовним ентитетом, циљним, унутар идеализованог когнитивног модела“ (Кевечеш 2010: 173). Дакле, метонимија је процес који доводи у везу два појма из истог домена, а то довођење у везу заснива се на блискости та два појма, односно на егзистенцијалној вези међу њима. Глад је типична човекова физиолошка потреба из категорије свих човекових физиолошких потреба, док је жеља типична ментална и/или емотивна потреба. Дакле, веза између ове две потребе је заснована на егзистенцијалној потреби – жељи за храном. На основу тога, говоримо о метонимијској заснованости метафоре ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД. Когнитивисти метонимију сматрају важним извором за настанак метафоре (Грејди 1999; Лејкоф и Џонсон 2003; Кевечеш 2010 и др.).

1.3. Ново виђење метафоре не искључује њену функцију поетског украса. Појмовна метафора је одговорна и за постизање стилског ефекта. Тада говоримо о поетским метафорама. Поетска метафора углавном је већ позната појмовна метафора коју је аутор конкретизовао, удружио са неком другом појмовном метафором или разрадио осветљавајући њен нови аспект који до тог тренутка није био у првом плану (исп. Лејкоф и Тарнер 1989: 67–72, Кликовац 2004: 32). Тако, на пример, Матија Бећковић у стиховима песме *Досћа је било* ствара метафору РЕЧИ СУ ТРЕШЊЕ:

- (4) Доста је било римованих песама! // **Упрљајмо се речима као деца трешњама.**

Поетска метафора на основу које је сачињен овај стих гласи речи – ТРЕШЊЕ ПРИЛИКОМ ГОВОРЕЊА ИЗЛАЗЕ ИЗ УСТА НАПОЉЕ И ПРЉАЈУ ГОВОРНИКА. Метафора речи СУ ТРЕШЊЕ створена је на основу већ постојећих метафора речи СУ ПРЕДМЕТИ И РЕЧИ – ПРЕДМЕТИ ПРИЛИКОМ ГОВОРЕЊА ИЗЛАЗЕ ИЗ УСТА НАПОЉЕ (Кликовац 2004: 61); речима је могуће *упрљајти се* захваљујући метафори НЕМОРАЛНО ЈЕ ПРЉАВО (уп. Кликовац 2004: 18). Наиме, песник је увидео сличност између невештих покушаја деце да једу трешње и покушаја људи да говоре нешто неискрено, неистинито, неморално.

2. У овом раду бавимо се концептуализацијом појма САВЕСТ. За прикупљање корпуса користили смо старију верзију Електронског корпуса српског језика (у даљем тексту ЕК)² и Антологију српске књижевности доступну на сајту Учитељског факултета³. Будући да су примери преузети из Електронског корпуса углавном писани публицистичким стилом, користили смо и књижевна дела из Антологије српске књижевности да би грађа била разноврснија.

Како бисмо испитали на које све начине говоримо о савести, те помоћу којих метафора се она разумева у српској култури, издвојили смо око 1000 примера реченица у којима се појављује реч *савест*.

3. Према *Речнику српскога језика* Матице српске *савест* је „осећај моралне одговорности за своје поступке“. Тај осећај везан је, дакле, за више когнитивне функције, па га поседује само људско биће. У типичном случају сваки човек има савест и веома је тешко одрећи се савести. То нам показује следећи пример:

- (5) Треба да **докажеш [...]** да **можеш без савести** (ЕК, *Мостови*, 111).

Ипак, наши примери показују да постоје људи без савести, али да се у нашој култури на то не гледа благонаклоно:

- (6) Приморску митрополију [...] **потресају немили догађаји изазвани безбожницима и људима без савести** (ЕК, *Православље*, 741).

Човек се сам може лишити своје савести, свесно и вољно ма колико му то било тешко:

- (7) **Човек са савешћу имао је да се одрекне своје мисаоности и своје савести...** (ЕК, *Политицини културни додаци*, 2002).

Савест може имати и различита стања:

- (8) Плаши ме **стање моје савести** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукойис нађен у Сарајоси*, 1988).

² У време када смо ексцерпирали грађу постојао је само корпус који броји 23 милиона речи. Овај корпус са изворима доступан је на адреси: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>.

³ Корпус је доступан на адреси: <http://www.ask.rs>.

Постојање различитих стања савести подразумева да поседовање савести не значи нужно и да ће она бити активирана, то јест не значи да ће се човек у складу са њом и понашати.

4.1. Наш корпус показује да се САВЕСТ најчешће концептуализује помоћу изворног домена бића. Савест се, као и бића, може *рађајти*:

- (9) Колевка у којој **је рођена** наша духовна и црквена савест (ЕК, *Православље*).

Стање савести је, како смо рекли, променљиво, па се ми служимо доменом СТАЊА АКТИВНОСТИ / НЕАКТИВНОСТИ када говоримо о томе да је савест нешто што контролише или не контролише човекове поступке. На метафори САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ засновани су и примери који показују да се савест може *умиривати*:

- (10) А оно је само једно пренемагање да **се умири савест** (Драгиша Васић, *Црвене мајле*).
 (11) Не би требало да **умирите** своју **савест** тиме (ЕК, *Политика*, 2000).
 (12) Кукавички гест којим се **умирује грижа савести** (ЕК, *НИН*, 2002).

Када је савест неактивна, то њено стање не мора бити коначно. Могуће ју је *пробудити*, *подстаћи*:

- (13) Онда је то **знак за узбуну** наших прилично **поспаних савести** (ЕК, *Православље*).
 (14) Колико још храмова треба да буде разорено да **би се пробудила савест** хришћана (ЕК, *Православље*).

Као и биће, савест може да се *буди* неким човековим неморалним *посељом*, *умирује* и *буде посљана*, дакле, да обавља активности карактеристичне за бића. Коришћењем домена (НЕ)АКТИВНОСТИ, у појединим примерима у којима се као изворни домен јавља САН ми истовремено означавамо и постојање савести, али и њено пасивно стање: човек коме је савест *усјавана*, *посљана* и сл. има савест, али не поступа у складу са њом. На другој страни, када човек не поступа у складу са савешћу, која се намеће као цензор наших поступака, онда је она *узнемирена*, *несмирљива*, дакле, активирана, и потребно ју је *умирити*.

Савест као БИЋЕ подразумева усправан положај. Захваљујући метафори МОРАЛНО ЈЕ ГОРЕ, НЕМОРАЛНО ЈЕ ДОЛЕ (уп. Кликовац 2006: 110–111), савест има променљив положај, па може *поклекнути* онда када човек чини нешто неморално:

- (15) Када **поклекне** људска **савест**, онда страдају невини (ЕК, *Политика*, јун 2000).

4.2. Када се концептуализује као биће, савест може бити изузетно агресивна, као у примеру:

- (16) **Удавиће ме рођена савест** ако наставиш да ћутиш... (Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*).

Савест и биће имају још једну заједничку активност – могу да гризу. У том случају метафора САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ конкретизује се као метафора САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА:

- (17) Рекавши да **га гризе савест** за оно што је урадио (ЕК, *Политика*, 2000).
 (18) У том часу **савест га је гризла** па је хтео жену да спаси (ЕК, *Политика*, 2001).

Овде вреди поменути и то да се у српском језику глагол *гريسити*, на основу тога што *угриз* подразумева осећање интензивног физичког бола, користи за изражавање болних психичких стања и емоција: *гризе ме сумња, кривица, мука, одлука, мисао* итд. То значи да постоји корелација између снажног физичког бола и онога што доживљавамо као интензивно непријатно ментално, емотивно осећање. Између те две врсте бола постоји егзистенцијална веза која би могла да проистекне из човековог најранијег искуства: угриз животиње за човека био је истовремено физички болан и изразито непријатан у емотивном и менталном смислу јер је изненадан, неочекиван.

Примећујемо да се *савесити* веома често појављује у синтагми *грижа савесити* онда када је активирана и подстакнута неким човековим поступком који није у складу са моралним начелима, што значи да се *савесити* и *грижа савесити* често понашају синонимично када се односе на *осећај кривице због учињеног*.

За метафору САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА у нашем корпусу налазимо и следећи пример:

- (19) Ако **издресирамо своју савест**, она нас у исти мах љуби док нас гризе (ЕК, *Политикини културни додаци*, 2000).

Ако о савести мислимо као о животињи коју треба *дресираити*, то онда значи да савест доживљавамо као нешто над чим ми можемо успоставити контролу, а не као нешто над чим већ имамо контролу. У овом примеру човекова контрола над савешћу подразумева да човек савести не дозвољава да га гризе.

4.3. С обзиром на то да је типично биће, али и биће које је самом човеку најважније – управо човек, једна од најчешћих конкретизација метафоре САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ јесте метафора САВЕСТ ЈЕ ЧОВЕК. Човек са својом савешћу може да се суочава:

- (20) Не жели да **се суочи са** сопственим погрешним потезима и **својом савешћу** (ЕК, *Политика*, 2001).

Када се доживљава као ЧОВЕК, савест се врло често испољава као *самовољна, осветљубива* и *превртљива*:

- (21) Ми изнад свега ценимо **самоуправу савести** (ЕК, *Политикини културни додаци*, 2000).
 (22) **Грижа савести осветила му се** за несрећне жртве (ЕК, Јан Потоцки, *Рукойис нађен у Сарајоси*, 1988).
 (23) **Једна превртљива савест** (ЕК, *Танјут*, 1995).

САВЕСТ МОЖЕ БИТИ И МУЧИТЕЉ:

- (24) **Мучен грижом савести**, несаницом и породичном анамнезом, от-
качи ту бомбу (ЕК, *Полиџикини кулџурни додаџи*, 2000).

Као што можемо да приметимо, савест се често доживљава као нешто што је по човека опасно, што га угрожава, те не чуде примери у којима се савест доживљава као ЛОВАЦ:

- (25) **Ловила ме је**, на најнеочекиванијим серпентинама душе, **моја савест** (Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*).
(26) Гледстон се, **гоњен савешћу**, хватао у коштац са египатским и ир-
ским питањима (ЕК, Р. В. Конел, *Зашто је класична теорија класична?*).

Негативни доживљај савести изражава се и преко метафоре САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР:

- (27) Лесковчанин је објавио роман **Заточеник савести** (ЕК, *Полиџика*, 2000).

Метафоре као што су САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА, САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР И САВЕСТ ЈЕ ЛОВАЦ указују на то да човек ограничења у погледу испољавања својих жеља и хтења, дакле, ограничења која му диктирају моралне обавезе и савест, доживљава као ограничења у својим телесним активностима, па се отуда савест и појављује као неко ко физички угрожава човека (*ловац*, *мучиџељ* или *агресивна животиџа*) или га спречава да се креће (*џамничар*). Метафора САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР произлази из метафоре ИМАТИ САВЕСТ ЈЕ ИМАТИ ОГРАНИЧЕНО КРЕТАЊЕ, а на њој је заснован и веома фреквентан израз *слобода савешџи* (потврђен у *Речнику срџскоја језика* Матице српске) у значењу „одсуство ограничења у исказивању својих начела и уверења“. Овај израз имплицира још једну познату општију метафору МОРАЛНА АКЦИЈА ЈЕ КРЕТАЊЕ НА ДОЗВОЉЕНОЈ ТЕРИТОРИЈИ И ДОЗВОЉЕНИМ ПУТЕВИМА (Кликовац 2004: 18). Дакле, како исказивање начела и уверења може бити човекова ментална активност корелативна с физичком активношћу кретања, онда је делање у складу са захтевима савести ограничено као што би неким телесним недостатком или неком физичком препреком било ограничено и човеково кретање кроз простор. На основу тога можемо говорити и о метонимијској основи метафоре ИМАТИ САВЕСТ ЈЕ ИМАТИ ОГРАНИЧЕНО КРЕТАЊЕ.

4.4. Када се концептуализује као човек, савести је могуће приписати и вербалне способности карактеристичне за човека, те она има *јлас* и може да *јовори*:

- (28) Само **јлас савести** им прекида починак (ЕК, Јан Потоцки, *Рукојис нађен у Сарајоси*, 1988).
(29) Оно што је карактеристично у овом злочину, то је **опречан говор савести** (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).

Савест веома често од човека може нешто и да *џражи*:

- (30) **Савест категорички тражи** да се о том новом животу мисли (Драгиша Васић, *Сабране џријовейке*).

С обзиром на начин комуникације између човека и савести као саговорника, метафора САВЕСТ ЈЕ ЧОВЕК конкретизује се као метафора САВЕСТ ЈЕ НАРЕДБОДАВАЦ:

- (31) **Савест ми је налагала** да одам вашег тобожњег љубавника (ЕК, Јан Потоцки, *Рукойис нађен у Сарајоси*).
- (32) Ћосић је [...] ишао у корак са својом епохом прихватајући **налоге савести** (ЕК, *Полиџикини кулџурни додаци*, 2002).

Метафора САВЕСТ ЈЕ ЗАПОВЕДНИК читава се у примерима у којима савест нешто човеку *забрањује* или *доушља*:

- (33) Сведоци којима **савест не да да ћуте** (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).
- (34) Нећу да будем целат ове јадне дечице. **Савест ми то не допушта** (Стеван Сремац, *Лимунација на селу*).
- (35) Једино што ми **моја савест дозвољава** је да им то надокнадим (ЕК, *Полиџика*, мај 2001).

Да САВЕСТ може бити веома непријатан саговорник, потврђујемо и примерима у којима се савест појављује као особа која човеку *прекоревара* или га *прекоревара*:

- (36) До сада су се на **приговор савести** позивали припадници појединих верских заједница (ЕК, *Полиџика*, април 2001).
- (37) Поштовање **приговора савести** (ЕК, *НИН*, 27. 6. 2002).
- (38) **Ако ме савест не прекоревара**, тиме нисам оправдан (ЕК, *Полиџикини кулџурни додаци*, 2000).

4.5. У нашем корпусу налазимо и неколико примера у којима се савест доживљава као *добронамеран човек*. Метафора САВЕСТ ЈЕ САВЕТОДАВАЦ има следеће потврде:

- (39) **Уколико послушате своју савест** [...] омогућићете да пуна истина [...] изађе на видело (ЕК, *Полиџика*, октобар 2002).
- (40) **Савест треба слушати** више него било ког човека (ЕК, *НИН*, 29. 4. 2002).

Када се савест обраћа човеку, он може, али не мора да је слуша, односно не мора поступати у складу са њом. То видимо из следећег примера:

- (41) Тада сам почео **обраћати већу пажњу гласу своје савести** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукойис нађен у Сарајоси*, 1988).

Савест се концептуализује и као водич у ситуацијама у којима човек треба да се одлучи између нечега што је у складу са савешћу и нечега што се са њом коси:

- (42) Он каже да ауторитет поштује, а **савест следи** (ЕК, *НИН*, 29. 4. 2002).

- (43) Имаће више времена [...] да **следећи савест** [...] још шта уради (ЕК, *НИН*, 2002).

Можемо приметити да се овде *савести* не појављује у синтагми *ирижа савести*, што значи да савест коју доживљавамо као добронамерну не може да гризе, не угрожава човека. Такође, САВЕСТ која се концептуализује као водич или САВЕТОДАВАЦ непрестано је активна, док се САВЕСТ која *иризе* активира са закашњењем, обично човековим лошим поступцима.

5. Метафору САВЕСТ ЈЕ НОСИТЕЉ ТЕШКОГ ТЕРЕТА (САВЕСТ ЈЕ НОСИТЕЉ, А НЕПОСТУПАЊЕ У СКЛАДУ СА ЊОМ ЈЕ ТЕЖАК ТЕРЕТ) налазимо у следећим примерима из нашег корпуса:

- (44) Немци сада настоје да **растерете своју савест** (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2000).
 (45) Не знам да ли је Његошев народ у стању да **отресе грех са своје савести** (ЕК, *Полиџика*, мај 2001).

Човек кога *мучи* савест осећа тескобу, терет, па је и израз *имајши која на савести* са значењем „бити узрок чије пропасти“ заснован на поменутих метафорама.

Слична претходној, метафора САВЕСТ ЈЕ ТЕЖАК ТЕРЕТ језички је уобличена у изразима попут *ојшерећен савешћу/ирижом савести* (израз потврђен у *Речнику српског језика* Матице српске). Човек може бити *ојшерећен савешћу* као што је *ојшерећен физичким тшерејом*.

6.1. У нашем корпусу налазимо и на примере који илуструју метафору САВЕСТ ЈЕ ВРЕДНА МАТЕРИЈА:

- (46) Госпођа без **трунке савести** (ЕК, *Полиџика*, јануар 2001).
 (47) **Висок степен моралности и савести** (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2001).

6.2. У нашем корпусу има примера који потврђују метафору САВЕСТ ЈЕ ВОДА:

- (48) **Мутио ми је мир** ионако **узнемирене савести** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарајоси*, 1988).
 (49) **Била је пуна мирне савести** и радовала се што је стигла кући (ЕК, Мирослав Поповић, *Судбине*, 1994).
 (50) Мени је **савест потпуно мирна и чиста** због свега што сам радио (ЕК, *Полиџика*, октобар 2000).

Метафоре САВЕСТ ЈЕ ВОДА и САВЕСТ ЈЕ ВРЕДНА МАТЕРИЈА имплицирају у литератури већ познату метафору ЧОВЕКОВ ЕМОЦИОНАЛНИ ПРОСТОР ЈЕ ПОСУДА/БУНАР У КОМЕ ЈЕ САВЕСТ СМЕШТЕНА (о овоме в. више Кликовац 2004: 210), што даље води до општијих метафора ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА САВЕСТ, а САВЕСТ ЈЕ САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ.

Међутим, захваљујући метафори НЕМОРАЛНО ЈЕ ПРЉАВО (уп. Кликовац 2004: 18), савест можемо квалификовати као *чисћу* или *нечисћу* и ван метафоре САВЕСТ ЈЕ ВОДА. Тада налазимо на примере засноване на метафори САВЕСТ ЈЕ ДВОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР:

- (51) Ако се испостави да су они убеђени у **чистоту своје савести** (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2000).
- (52) Можда имате **нечисту савест**? (ЕК, Момо Капор, *Зое*, 1984).
- (53) Ако има **чисту савест**, не би требало да се узбуђује (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).
- (54) Будући увек **нечисте савести** и свестан своје кривице и грехова, бегао из кујне на какво узвишено место (Стеван Сремац, *Пой Сии-ра и йой Ти-ра*).

Такође, када се појављује као *мирна*, САВЕСТ, може бити и БИЋЕ:

- (55) И како се раније жртвовао и одужио то му је [...] **савест потпуно мирна** (Драгиша Васић, *Црвене мајле*).

Када се концептуализује као вода (или уопштено МАТЕРИЈА) и БИЋЕ, примећујемо да је за савест карактеристично *кретање* и *мировање*. У вези са тим важна је метафора АКТИВНОСТ ЈЕ КРЕТАЊЕ. Неактивирана савест је она која је својствена свим људима који се понашају у складу са моралним кодексом, и та савест подразумева стање мировања. Стање мировања је такође двоструко: МИРНА САВЕСТ је пожељна, док је УСПАВАНА САВЕСТ непожељна (уп. т. 4.1). УСПАВАНА САВЕСТ је, иако подразумева мировање, непожељна највише зато што сам придев *успавана* указује на то да је она у неком прошлом тренутку била активна, а онда се деактивирала, *успавала*. Активирана савест, међутим, подразумева кретање, и то је она савест која се активира човековим неморалним поступцима и која се често појављује у синтагми *грижа савести*.

7. На метафори САВЕСТ ЈЕ ДЕСТРУКТИВНИ ХЕМИЈСКИ АГЕНС засновани су примери:

- (56) У то време **ме није нагризала савест** (ЕК, *Свети*, 221).

Ова метафора настала је на основу разорне моћи савести активиране човековим деловањем које није у складу са његовим етичким начелима.

8. У ретким случајевима САВЕСТ ЈЕ ЛОМЉИВ ПРЕДМЕТ:

- (57) **Грижа савести** хировитих купаца тек је **једна од напрслина** старомодне дијамантске индустрије (*Полиџика*, новембар 2000).
- (58) **Остаци наше савести** (ЕК, *Полиџика*, децембар 2000).

Такође, предмет може бити различито конкретизован. Тако наилазимо на примере засноване на метафори САВЕСТ ЈЕ МЕХАНИЗАМ:

- (59) **Прорадио им је делић савести** (ЕК, *НИН*, 24. 1. 2002).
- (60) **Савест** његових колега **прорадила је** тек онда кад су осетили слободу (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).

Овакви примери такође показују да се КРЕТАЊЕ САВЕСТИ везује за њено АКТИВИРАЊЕ.

Постоји и неколико примера у којима се читава метафора САВЕСТ ЈЕ УЖАРЕНИ ПРЕДМЕТ:

(61) **Савест** ме је **горко пекла** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукойис нађен у Са-рајосу*, 1988).

(62) Пироћанца већ дуже време **пече савест** (ЕК, *Свећ*, 210).

Затим, САВЕСТ МОЖЕ БИТИ РОБА КОЈОМ ЧОВЕК ТРГУЈЕ:

(63) Они су увек спремни да **продају своју савест** (ЕК, Раул Жирарде, *Политички митови и митологије*, 2000).

(64) Нудити на **продају мало савести** (ЕК, *НИН*, 24. 1. 2002).

9. ЧОВЕК МОЖЕ БИТИ САДРЖАТЕЉ ЗА СВОЈЕ ПРАВО БИЋЕ. У том случају, савест се персонификује и онда та НОВА ОСОБА, смештена у ЧОВЕКУ, покушава да избегне савест ЧОВЕКА – САДРЖАТЕЉА:

(65) Проза ... **може да допре до савести**, ма колико **је модерни човек избегавао** и потискивао (ЕК, *Политички културни додаци*, 2000).

10. Када се налази у човеку, САВЕСТ МОЖЕ БИТИ И БИЉКА:

(66) Од Бога му, од стварања човека, **усађена савест**, пробуђена на нови начин и заувек, доласком Исуса Христа (ЕК, Владета Јеротић, *Десетом Буром Бранковић – његово дело и наше време*).

11. Као што смо до сада видели, савест је одлика човека. Међутим, она може припадати и апстрактним ентитетима које доживљавамо као особе, када говоримо о *савести државе, професије, нације, владе, јавности* итд., те наилазимо на следеће примере:

(67) Њен циљ је да врати и оснажи [...] изгубљену **савест нације** (ЕК, *Политика*, октобар 2000).

(68) Јер је глас Броза био јачи од гласа **научне савести** (ЕК, *Политика*, мај 2001).

Када говоримо о *савести науке, професије, нације* и сл., користимо се метонимијом, јер НАУКА СТОЈИ ЗА ЉУДЕ КОЈИ СЕ БАВЕ НАУКОМ, ПРОФЕСИЈА ЗА ЉУДЕ КОЈИ СЕ БАВЕ ТОМ ПРОФЕСИЈОМ, НАЦИЈА ЗА ЉУДЕ ТЕ НАЦИЈЕ, ДРЖАВЕ ЗА ЉУДЕ У ТОЈ ДРЖАВИ, а можда чак и за ЉУДЕ КОЈИ ВОДЕ ДРЖАВУ, будући да се ДРЖАВА МОЖЕ КОНЦЕПТУАЛИЗОВАТИ КАО ОСОБА, ПИРАМИДА И СЛ. (Кликовац 2004: 110).

12. Да резимирамо, ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА САВЕСТ КАДА ИМАМО У ВИДУ МЕТАФОРЕ САВЕСТ ЈЕ ВОДА, САВЕСТ ЈЕ СВЕЛОСТ И СЛ. МЕТАФОРА САВЕСТ ЈЕ ВАН ЧОВЕКА ПОДРАЗУМЕВА МЕТАФОРЕ У КОЈИМА СЕ САВЕСТ КОНЦЕПТУАЛИЗУЈЕ КАО НАРЕДБОДАВАЦ, ТАМНИЧАР, ВОДИЧ, ЛОВАЦ, АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА, ТЕРЕТ, УЖАРЕНИ ПРЕДМЕТ, РОБА И СЛ.

Такође, показали смо да се метафора САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ најчешће конкретизује као метафора САВЕСТ ЈЕ ЧОВЕК. Када се концептуализује као ЧОВЕК, савест се углавном појављује као цензор слободног говорења и делања, па се даље конкретизује у тамничара, ловца, наредбодавца, заповедника, мучитеља, дакле, САВЕСТ ПОСТАЈЕ ЧОВЕК СА ИЗРАЗИТО ЛОШИМ ОСОБИНАМА, ФУНКЦИЈАМА И СВОЈСТВИМА.

Савест је осећај који подразумева да се човек понаша према одређеним начелима која су му други поставили или које је он себи поставио, а такви

захтеви савести омогућавају човеку да је доживљава као НАРЕДБОДАВЦА и ЗАПОВЕДНИКА. Када се САВЕСТ супротставља човековим жељама или подразумева да човек нешто ради против своје воље, онда се она доживљава као мучитељ. Таква савест је непријатна, јер је то савест синонимична са *трижом савести* – оном која се активира када човек већ поступи супротно својим моралним начелима. Међутим, израз *нема у њеја ни искре савести* сведочи о томе да је у нашој култури пожељно имати савест, а то видимо по томе што се у овом изразу САВЕСТ концептуализује као СВЕЛОСТ. Онда када је стално активна, она је водич и САВЕТОДАВАЦ. Дакле, када анализирамо концептуализације САВЕСТИ у српској култури, закључујемо да постоји оксиморон: пожељна је активна савест, која може бити и мирна, али је човек негативно доживљава онда када она није била активна већ се неким његовим лошим поступком активирала.

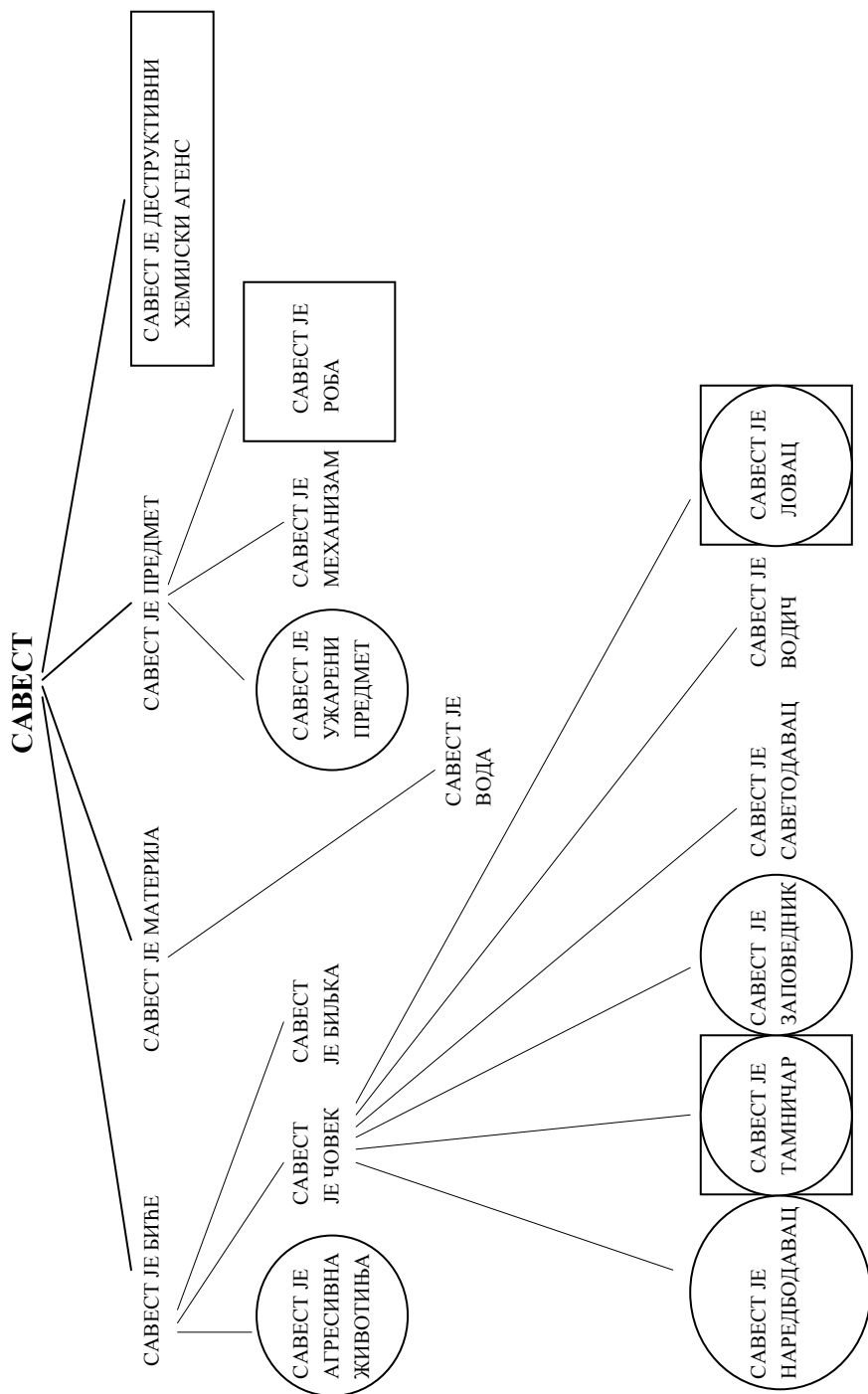
Активност савести доводи се у везу с доменом КРЕТАЊА, те наилазимо метафоре које укључују општу метафору АКТИВНОСТ ЈЕ КРЕТАЊЕ. Таква је метафора САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ (нарочито када имамо у виду домене ЛОВАЦ, АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА, ТАМНИЧАР), као и метафоре САВЕСТ ЈЕ МЕХАНИЗАМ и САВЕСТ ЈЕ ДЕСТРУКТИВНИ ХЕМИЈСКИ АГЕНС.

Метафоре у којима се ЧОВЕКОВА УНУТРАШЊА СТАЊА или ЕМОЦИЈЕ концептуализују као МАТЕРИЈА су веома честе (Кликовац 2004: 207). Такве концептуализације омогућавају да се настанак емоције везује за КРЕТАЊЕ или ПОДИЗАЊЕ МАТЕРИЈЕ, што је случај с метафором САВЕСТ ЈЕ ВОДА.

У нашем корпусу има и неколико поетских метафора. Оне су настале углавном разрадом постојећих метафора. Аспект који се проширује можемо означити као „онај којим се показује дејство савести које штети човеку или га угрожава“. Такве аспекте имају метафоре САВЕСТ ЈЕ ДЕСТРУКТИВНИ ХЕМИЈСКИ НЕЖИВИ АГЕНС, САВЕСТ ЈЕ ЛОВАЦ, САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР, САВЕСТ ЈЕ ЗАПОВЕДНИК, САВЕСТ ЈЕ НАРЕДБОДАВАЦ, САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА и САВЕСТ ЈЕ РОБА.

13. Наше истраживање показује да су изрази које бележи *Речник српскоја језика* Матице српске засновани на непоетским, појмовним метафорама, али и да ове метафоре истовремено представљају јаку базу за њихове даље иновативне разраде до поетских.

14. Мрежу метафора на основу којих се концептуализује САВЕСТ у српском језику можемо представити приложеним графиком. Заокружене су метафоре којима се говорник служи када осећа тескобу због присуства савести. Четвороуглом су обележене поетске метафоре.

ЛИТЕРАТУРА

- Барселона 2003: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads – A Cognitive Perspective* (Antonio Barcelona, ed.), Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Грејди 1999: Joseph Grady, A typology of motivation for conceptual metaphor: correlation vs. resemblance, in: *Metaphor in Cognitive Linguistics* (Raymond Gibbs, Gerard Steen, eds.), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 79–100.
- Кевечеш 2010: Zoltan Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, OUP, Oxford.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku, XX vek*, Beograd.
- Кликовац 2006: Душка Кликовац, О метафоричкој концептуализацији неких апстрактних појмова из домена моралности, *Српски језик* XI/1–2, 103–114.
- Кликовац 2008: Душка Кликовац, Шта је то метафора?, *Књижевност и језик* LV/1–2, 57–76.
- Лејкоф и Тарнер 1989: **George Lakoff, Mark Turner**, *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, University of Chicago Press, Chicago.
- Лејкоф и Џонсон 2003: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика стварности. Коинитивни аспекти контрастивне анализе*, Филолошки факултет, Београд.
- Расулић 2006: Катарина Расулић, *Тако близу, а ипак далеко: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко*, у: *Коинитивност и језичка истраживања српског језика*, САНУ, Београд, 231–259.
- Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Џонсон 1987: Mark Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, The University of Chicago Press, Chicago.

Summary

Svetlana Slijepčević

THE METAPHOR SYSTEM FOR CONSCIENCE
IN SERBIAN LANGUAGE

This paper explores metaphorical conceptualization of the domain CONSCIENCE in Serbian language and their extensions in poetical discourse. After a global overview of main examinations in theory of conceptual metaphors, we analyze metaphors with the domain CONSCIENCE on examples excerpted from Electronic Corpus of Serbian Language and Anthology of Serbian Literature. Finally, we gave a schematic survey of all conceptual metaphors we found in corpora, including poetical and non-poetical metaphors.

АНЕТА СПАСОЈЕВИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ПРОМЕНЉИВОСТИ ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ СРОДНИКА У СИНТАГМАТСКИМ ВЕЗАМА СА ЛИЧНИМ ИМЕНИМА*

У овом раду бавимо се алтернативном употребом деклинираних односно недеклинираних форми именица са значењем сродника у позицији првог члана синтагме. Циљ рада је описати лексичка и граматичка својства поменутих именица и уочити факторе који утичу на њихову деклинирану или недеклинирану употребу. Испоставило се да се недеклинирање ових лексема јавља, осим у разговорном и/или супстандардном језику, и у функцији семантичког диференцирања полисемне лексике овог типа.

Кључне речи: морфологија, деклинабилност, именице са значењем сродника, значење лексема, полисемантичка структура.

1.1. Познато је да се према морфолошком критеријуму именице у српском језику сврставају у променљиве врсте речи. Њихова променљивост огледа се у постојању категорија рода, броја и падежа и граматичких средстава за изражавање тих категорија. Међутим, постоје именице које немају морфолошке ознаке за поменуте категорије. Тако, на пример, неке именице могу имати облик само једног граматичког броја, неке пак облике два рода, а има и оних које немају посебне падежне облике. Ми ћемо се у овом раду бавити једним типом морфолошке недоследности.

1.2.1. Постоје лексеме које се по свим својим лексичким и морфолошким карактеристикама сврставају у именице – осим по својој деклинабилности. Неке од тих именица нису никад деклинабилне, те се јављају само у свом номинативном лику. Разноврстан инвентар оваквих именица представио је у свом раду Мирослав Николић, наводећи именице које формално немају могућност деклинирања, на пример: називи фонема и слова за те фонеме, називи за тонове солмизације, именице типа *хаџи*, *мачо*, *мадам*, *хаику*, скраћене форме типа *фра*, *дон* и др. (Николић 1996: 16 и д.).

1.2.2. У истом раду Николић помиње примере именица чија је факултативна употреба посебних деклинационих облика омогућена њиховом синтак-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

сичком позицијом првог члана у синтагми или полусложеници. Као најчешће именице тог типа наводи оне за ословљавање и титулисање, на пример: код *баба Стане* : код *бабе Стане*, са *мајстџор Жиком* : са *мајстџором Жиком* и сл.¹

Једном групом таквих именица, чија је деклинација позиционо условљена, бавио се Богољуб Станковић (Станковић 1986: 77–89). Он је анализирао случајеве алтернативне употребе деклинираних облика именица у позицији другог члана синтагме, тачније деклинирање географских имена у синтагми са номенклатурним термином (на пример: у селу *Добановци* : у селу *Добановцима*), и извео закључке о утицају различитих фактора на појаву недеклинирања именица овог типа².

2.1. (Не)деклинирање наведених позиционо условљених именица, констатовали смо већ, у вези је и са њиховом синтаксичком функцијом атрибутива³.

Прва врста атрибутива⁴ (птица *селица* → за птицом *селицом*) реализује се именицама које сужавају значења оних које квалификују. Те квалификативне именице ће се увек слагати са падежом центра именичке синтагме.

У вези са другом и трећом врстом атрибутива констатоваћемо следеће: именице у другој врсти стоје углавном уз властите именице (уз имена људи), именице у трећој стоје уз апелативне именице (а најчешће су саме властите); прве се налазе у позицији првог члана синтагме, друге су у постпозицији; прве су углавном именице из лексичко-семантичких група назива сродства, титула, звања и занимања, а друге су властита имена (називи институција, књига, географска имена и др.).

2.2. Именице у функцији друге врсте атрибутива (*баба Цвета* → код *баба Цвете* : код *бабе Цвете*) недоследне су у деклинирању као и именице из треће врсте (село *Уздин* → из села *Уздин* : из села *Уздина*). Већ смо рекли да је Б. Станковић истраживао деклинабилност ових последњих. Наше истраживање представља покушај утврђивања лингвистичких фактора који омогућавају алтернативну променљивост једног типа именица у функцији друге врсте атрибутива.

¹ У поменутом раду М. Николића скреће се пажња и на недеклинабилност именица у синтагмама типа *шмии* ципеле, *Овчар* бања, *јез* музика итд. Са становишта синтаксе, ове именице би биле у функцији конгруентног атрибута, који иначе реализују придевске речи. Сада се нећемо бавити разлозима немењања именица у оваквој позицији.

² Појава недеклинирања географских имена у синтагмама са географским термином у иницијалној позицији синтагме зависи од природе географског термина и морфолошких, лексичких и етимолошких карактеристика географског имена, као и од домена њихове употребе (Станковић 1986: 89).

³ Атрибутиви се реализују именицом (или именичком синтагмом) чији се садржај приписује центру синтагме квалификујући га, сужавајући га и сл. Постоји више врста атрибутива. Они се међусобно разликују према значењу које атрибутив има у односу на центар синтагме, према позицији атрибута у њој, према конгруенцији са центром и сл. (исп. Маретић ³1963: 483–484, Стевановић ⁴1989: 58–65, Станојчић–Поповић ¹2008: 274, Станојчић 2010: 314–315, Пипер и др. 2005: 69–71).

⁴ Ради увида у падежну конгруенцију, подсетићемо се поделе атрибута из једне од наших актуелних школских граматика (Станојчић–Поповић ¹2008: 274).

3. Циљеви нашег рада су анализа прикупљене грађе и опис савремене језичке праксе, односно евидентирање именица специфичних по својој алтернативној променљивости у позицији првог члана именичке синтагме, опис њихових лексичких и граматичких својстава и уочавање фактора који утичу на њихову деklinирану или недеklinирану употребу.

4.1. Истраживање смо засновали на следећим корпусима. Један корпус чине примери реченица са синтагмама којима се овом приликом бавимо, ексерцирани из штампаних књижевних дела српских писаца из разних крајева штокавске језичке територије у временском распону од друге половине XIX века до краја прве деценије XXI века и из превода два страна романа.

Други корпус коришћен у истраживању је *Електронски корпус савременог српског језика* Математичког факултета Универзитета у Београду. Нама је био доступан нови *Неекспериментални корпус са изворима*, из којег смо за наше потребе ексерцирали примере из књижевних и публицистичких текстова.⁵

Грађу смо допуњавали примерима на које смо наилазили претраживањем интернета. Њих смо обележавали навођењем интернет адреса на којима се налазе.

4.2. С обзиром на недовољност прикупљене примарне грађе, а ради увида у територијалну распрострањеност (не)деklinираних форми, спровели смо анкету⁶, чији су резултати послужили као контролни корпус за један део анализираних именица.

5.1. Потврде из одабраних извора унели смо у електронску базу података (апликацију која је прилагођена уносу података релевантних за наше истраживање). Све потврде за једну лексему класификовали смо током уношења у базу, и то тако што смо их распоредили према семантичкој реализацији лексеме у конкретном контексту, према њеном падежном облику и синтаксичкој позицији у примеру, као и према пореклу писца, језику дела, времену настанка текста и према његовој припадности одређеном функционалном стилу.

До одређених закључака покушали смо да дођемо укрштањем критеријума конкретне значењске реализације одређене лексеме и територијалне припадности, узимајући у обзир и говорну ситуацију, стилску припадност текста, али и саму природу лексема (њене морфолошке и др. карактеристике).

Иако се у овом раду не служимо строгим статистичким методама, до неких закључака ћемо ипак доћи поређењем броја посматраних потврда.

⁵ Примере смо узимали само када смо из контекста могли препознати значење тражених полисемантичних лексема. Будући да се за конкорданце у овом корпусу не наводе прецизни подаци о броју стране, издању и сл., ми смо за примере успостављали скраћенице уз које смо наводили и скраћеницу ЕК, која упућује на сам корпус.

⁶ Резултати добијени анкетом могу се сматрати недовољно релевантним. Међутим, будући да је корпус настао анкетирањем најприближнији разговорном језику, ми смо се у раду позивали и на резултате овог помоћног метода.

Од 50 испитаника оба пола тражили смо да допуне реченице и да заокруже значења употребљених полисемних лексема у датим контекстима. Испитаници су из различитих крајева наше језичке територије и различитих су година и образовања.

5.2. За дефинисање и успостављање лексичко-семантичких група користили смо речнике Матице српске: *Речник српскога језика* и шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика*.

6. Показало се да се именице ексцерпирани из поменутих корпуса могу разврстати према заједничким архисемама у две лексичко-семантичке групе: лексичко-семантичка група са заједничком архисемом *род/својџа* и сл. у односу *према некоме* и лексичко-семантичка група са заједничком архисемом *чин, њишћула, занимање, звање* и сл. Неке од лексема прве групе из нашег корпуса су: *баба, деда, шетња, чика, чича, браћ* итд. Примери лексема друге лексичко-семантичке групе су: *мајстџор, ѓазда, хајдук, доктџор, ѓосџодин, ѓосџођа* итд.

7.1. У вези са именицама са значењем занимања, звања и сл., грађа је показала да се у препозитивном положају недеklinирани облици јављају најчешће у неформалном, разговорном језику, односно онда када писци желе да говором карактеришу своје јунаке – најчешће ће недеklinиране облике употребљавати они који су нижег социјалног или професионалног статуса, и то често у ословљавању особа према којима осећају блискост. На пример:

И највећи сам кривац ја, по томе што сам много желела честитог *доктџор* Мирка Јулици за мужа (Сек., 95). Па, механа је, *мајстџор*-Благоје, — рече прљаво створење (Лаз. Л., 41)⁷.

А они око стола сви скидају капу: „Збогом *ѓосѓодин*-Васо!“ – „Хоћемо ли се видети сутра, *ѓосѓодин*-Васо?“ (Нуш. 2, 45).

Такође, постоје и оне именице које су „срасле“ са властитим именом пред којим стоје (*ѓазда, хајдук*), па је то разлог њиховог недеklinирања. На пример:

Гледа *ѓазда*-Саломона, који се заиста и у свом лику проширио (Андрић, 104). Штедише су према *ѓазда*-Језди и Дафини Милановић до сада биле благонаклоне (Политика, ЕК).

Причао сам јој по стоти пут о *Хајдук*-Вељку (Лаз. Л., 117).

7.2. Са друге стране, у групи лексема са значењем сродника учили смо да употреба декlinираног, односно недеklinираног облика може указивати и на неко од значења вишезначне лексеме. Дакле, у овом раду претпостављамо да се употребом декlinираног, односно недеklinираног облика могу и сигнализирати различите семантичке реализације лексема овог значењског поља.

8.1. Сакупљене именице са значењем сродника, класификоване према поменутих критеријумима, разврстали смо најпре према критеријуму алтернативне променљивости. Тако смо добили следеће две скупине:

- 1) именице које се јављају понекад као промењене, а понекад као непромењене;
- 2) именице које се увек јављају као непромењене.

⁷ Сви примери у раду наводе се онако како стоје у оригиналу, без обзира на правописну норму.

8.1.1. У групи именица које се јављају понекад као промењене, а понекад као непромењене лексема *баба* у траженим спојевима имала је највише потврда, те смо анализу почели од ње.

У функцији атрибутива лексема *баба* се променила 20 пута, а непромењена се јавила 19 пута. Посматрано по падежима, стање је врло уједначено, нпр. у генитивној јединици број потврда је за деклинирани облик 11, а за недеклинирани у истом падежу број потврда је 10. Наводимо неке од потврда за деклинирани облик:

Птичурина *бабе* Араукарије ... беше расна гвинејска кока лешинарка (Петр. У. 1, 10). Ако је по вољи, може да се претвори у шишмиша ... па да одлети код *бабе* Видојке (Хабј. Љ., 185). Довољно је да видим *бабу* Јовану (Бож. С., ЕК). Није било ни времена ... јер је повређеној *баби* Јелени требало указати помоћ у неготинској болници (Политика, ЕК),

односно за недеклинирани:

Проклиње *баба*-Кату која је воденичару Луки прва подметнула јастук у својој удовичкој постељи (Ћос. Д., 181). Колико их је само и пре и после код *баба* Видојке потражило лек! (Хабј. Љ., 24). Поздрављам се са ... драгом *баба*-Маријом (Бож. С., ЕК). По речима извесне *баба* Ђурђе, помузе се ... и отера на пашу (Политика, ЕК).

За ову лексему семантички критеријум показао се веома значајним. Када значи 'стара жена уопште, старица', непромењени облик лексеме *баба* употребљен је 14 пута; исти је број потврда за њен промењени облик. Када значи 'старија сродница, мајка оца или мајке'⁸, лексема *баба* је промењена 6 пута (сви примери су из текстова *Полиџике* с почетка овог века), а непромењена само 2 пута:

Проклиње *баба*-Кату која је воденичару Луки прва подметнула јастук у својој удовичкој постељи (Ћос. Д., 181). Зваће се, ако буде дечак, по деда Живојину, а ако буде девојчица, по *баба* Косари (Ђурђ. М., ЕК).

На основу наведеног претпоставили смо да се именица *баба* јавља у доминантној употреби у деклинираном облику када значи 'старија сродница, мајка оца или мајке', односно да је у другим значењима уједначена употреба деклиниране и недеклиниране форме.

Ову претпоставку потврдили су резултати спроведене анкете. Показало се да дистинкција наговештена у корпусу има своју потврду у говорном јези-

⁸ У РМС и РСЈ сродничко значење дато је под тачком 2, док је значење 'стара жена, старица' дато као основно. Супротно је у РЈАЗУ: 'очина и материна мати' сматра се основним значењем, а 'стара жена, старица' секундарним. Видимо да РЈАЗУ примарно значење дефинише према стимологији, док га наши савремени речници дефинишу према садашњем језичком осећању. Уколико погледамо значења осталих полисемантичних лексема са значењем родбинских односа, видећемо да се њихова примарна значења заснивају најчешће управо на семи родбинских односа. Тако је и за лексему *деда* у оба савремена речника примарно значење 'очев или мајчин отац у односу према унуцима', а тек под тачком 3 значење 'старац уопште'. *Чича* је такође решено као *баба*: РМС и РСЈ су као основно значење навели 'старији човек, старац', са граматичком информацијом *честіо као айрибуџ*, док РЈАЗУ под одредницом *чича* упућује на одредницу *стриц*, а потом објашњава да се тако говори и другом човеку који по својим годинама може бити стриц. Такође, РЈАЗУ каже да се „у брзу говору пред именом може и скратити *ча*“.

ку готово свих испитаника источнохерцеговачког говорног типа – скоро сви испитаници су за сродничко значење употребили деклинирани облик лексеме *баба*. Такође, анкета је показала да је у језику актуелна општа тенденција недеклинирања ове лексеме уз властите именице – од 29 испитаника из осталих дијалекатских типова само је један испитаник употребио деклинирани облик ове лексеме за значење сродника, а сви други испитаници су употребљавали недеклинирани облик за оба значења.

8.1.2. Лексема *деда* се у нашем корпусу јавља 17 пута у зависним падежима, и то 7 пута у одговарајућем падежном лику, а 10 пута као непромењена. У свих 7 примера промењене именице *деда* њено значење је 'очев или мајчин отац у односу према унуцима':

Смотао сам ону стару [лулу] од *дједа* [ном. *djed*] Алексе (Ћоп., 96). И јатаган мога *деде* Лазара оштрио се на њему (Ћос. Д., 93). Атилија је одмах позвала ... свог *деду* Гофа (Петр. У. 2, 25). Трује оца и *деду* Максима, и кога год стигне (Хабј. Љ., 22). Саша Лађевац из Пожеге нанео 29 убода ножем родитељима свог оца, *деди* Милану и баби Драгани Лађевац (Политика, ЕК).

Од 10 непромењених форми три пута *деда* значи 'очев или мајчин отац у односу према унуцима'. Примери су из приповедака Драгослава Михаиловића. Остало су примери у којима *деда* значи 'старац уопште':

Море, при *деда*-владику ћу искочим на давију (Срем., 114). Случајно сам на Тиси упознао 86-годишњег *деда* Перу, срца још младог (Политика, ЕК).

Дакле, промењени облик именице *деда* доминантан је за значење сродника.

Овове ћемо додати да резултати спроведене анкете показују да говори источнохерцеговачког типа чувају семантичку диференцијацију скоро редовним деклинирањем именице *деда* када значи 'сродник' у односу на недеклинираност када значи нешто друго, а такође, као и код лексеме *баба*, постоји општа тенденција недеклинирања на осталом дијалекатском простору.

8.1.3. И лексема *чича* потврђује нашу претпоставку јер од 25 потврда само су две за промењену именицу, и то оба пута када је употребљена у значењу 'очев брат, стриц':

Молила сам *чичу* Владисава да моли тају (Хабј. Љ., 367). Одма сутрадан отишо сам у Крушевац код *чиче* Ивана Поповића (И., 442).

Именица *чича* је непромењена 23 пута, и то у значењу 'старији човек, старац'⁹:

Видео сам онога... онога... како се зове?... онога чича... *чича*-Ђорђа! (Лаз. Л., 8). Треба довести тог *чича*-Милоја и натерати га да позове Стојана на предају (Андрић, 144). Црнци купљени у Вашингтону са *чича*-Томом чинили су почетну групу (Софрон. М., 86). Сећам се ... једне ... љубави ... мога пријатеља *Чича* Илије Станојевића (Нуш. 2, 86).

⁹ У РМС и РСЈ се у загради пре дефиниције даје граматичка информација о овом значењу „често као атрибут“. Сматрамо да би ово могло да стоји и код дефиниција именица *баба* и *деда* за значења 'старија особа'; тиме би се обезбедила доследност у дефинисању једне класе лексема.

Дакле, у нашем корпусу недеклинирана употреба основног значења ове лексеме није регистрована, а у секундарном значењу се употребљава искључиво недеклинирани облик.

8.1.4. Лексема *чика* се понаша као и *чича*¹⁰ – све непромењене форме имају значење 'уопште старији човек':

Причала [је] с малом о њеној матери, о болесном оцу ... о *Чика*-Тодору и његовој реткој племенитости (Сек., 55). Онда сам замолио *чика* Мартина да га отера бичем (Киш Д., 113). Кафе „На психотерапији код *чика* Фројда“ (www.forum.krstarica.com). Нећу код *чика*-Зубе! (www.rts.rs).

Једна промењена форма има значење 'очев брат, стриц':

Немој ником да кажеш ... нарочито не мом *чики* Крсману (Стој. Д., 125).

8.1.5. Код лексеме *џејка* употреба непромењених облика је чешћа, с тим што су ови облици фреквентнији када *џејка* значи 'старија жена уопште'¹¹:

Мајка ... позва неку *џејка*-Насту, жену Стеве сапунције, да ми угаси угљевље (Нуш. 1, 98). Ако и даље остане то ту при руци *џејка* Доки, ко зна шта све може лупити (Срем., 21). Да ли би хтела да замолиш *џејка* Офелију да ми одсече мало косе? (Софрон. М., 164),

а скоро равноправни са промењеним формама када *џејка* значи 'очева или мајчина сестра'¹²:

Сатаром [је] убио своју *џејку* Наду Николић (Политика, ЕК). Ми смо ... становали недалеко од твоје *џејке* Даланос (Суб. Ст., ЕК). Захваљујући помоћи ... пре свега мајке Данице, оца Томислава Михајловића и *џејке* Секе, освојили су свет (Полит. м., ЕК),

односно:

Мане [је] држао да ... [се] сме слободно поверити *џејка*-Доки (Срем., 79). У првом тому своје породичне хронике ... Медаковић цитира Карловчане, *џејка* Паву и *чика* Рада (Даница, ЕК).

Резултати анкете за лексему *џејка* готово су идентични резултатима за лексему *баба*: на читавом нашем дијалекатском простору постоји тенденција њеног недеклинирања без обзира на значење осим на простору говора источнохерцеговачког типа, чији су сви испитаници употребили деклинирани облик за сродничко значење ове лексеме.

8.1.6. Лексема *браћ* се увек јављала у одговарајућем падежном облику у значењу сродника. У непромењеном лику у зависној падежној јединици ја-

¹⁰ Ова именица се у навођеним реченицама заправо и не дефинише сроднички, већ само као хипокористик од *чича* у значењу 'старији човек', односно као 'уопште старији човек'.

¹¹ Непромењеност у несродничком значењу евидентирана је у преко 70% потврда.

¹² РСЈ даје само једно значење лексеме *џејка*: 'очева или мајчина сестра', дакле, сродничко, док РМС даје два значења под једном тачком: 'очева или мајчина сестра', а тачком и зарезом одвојено значење 'назив за старију жену уопште'.

вила се са значењем 'друг, пријатељ', и то само у разговорном језику који се подражава у делима старијих писаца¹³:

Чујеш, куме, и ти, *брай*-Станоје! (Лаз. Л., 73). Дакле, ти велиш видео си *брай*-Ђоку у болници? (И., 10).

8.1.7. Лексеме *мама* и *џајџа* регистроване су као непромењене када су употребљене с ироничним призивком:

Напољу његови сународници ... уштеђевине убацују *мама* Дафини у недра (Политика, ЕК). Ђани прелази у Партизан, а Срби код *џајџа* Језде (И., ЕК). Глумци су веровали *џајџа* Милану док је управљао зајечарским театром (И. 2001, ЕК). Случај у борделу „Код *мама* Маре“ (И., ЕК).

Непромењене остају и симболичке употребе поменутих именица¹⁴:

Можда ћу потражити земне остатке Софије Радман, блажене *Мама* Софије, у чијој смо удовичкој тузи сви нашли хлеб и уточиште (Стев. В., ЕК). Мајка је огорчено викала на *Мама* Виолету (С. Ана, 97). Само кад бисмо могли да убедимо *Мама* Виолету да нам прода кућу (И., 156).

8.2. Констатоваћемо заједничке карактеристике чланова лексичко-семантичке групе назива сродника који се у нашем корпусу јављају као алтернативно променљиви. То су, видели смо, именице: *баба*, *деда*, *чика*, *чича*, *џејџа*, *брай*, *мама* и *џајџа*.

Ове лексеме припадају терминологији сродства¹⁵, с тим што наши речници неке од њих као такве дефинишу тек у њиховим секундарним значењима. У осталим, несродничким значењима, неке од њих (*баба*, *деда*, *чика*, *чича*, *џејџа*, *брай*) користе се у ословљавању лица старијих од говорника или пак у ословљавању блиских особа, а неке се употребљавају фигуративно (*мама*, *џајџа*).

Будући да служе за ословљавање блиских или познатих особа, оне су честе у разговорном језику и у дијалошким и другим текстовним формама чији аутори подражавају разговорни језик својих јунака. Њихова честа употреба уз лична имена активирала је закон језичке економије, те ове именице могу постати дезакцентоване¹⁶ и морфолошки окамењене у свом номинативном лику, што не ремети њихову лаку препознатљивост.

Грађа нам указује и на то да је и семантичка диференцијација полисемних лексема овог типа битан разлог појаве њиховог недеклинирања (резултати наше анкете показују да се данас ова диференцијација релативно добро чува у говорима источнохерцеговачког типа, док се у другим говорима губи), као и

¹³ Недеклинирани облици неких именица које значе сродство и које се користе у ословљавању данас звуче архаично (исп. Мршевић Радовић 1976: 225). Због те архаичности, испитаницима није понуђена у анкети лексема *брай* (и још неке).

¹⁴ Претпостављамо да би се лексема *мајка* употребила непромењено у значењу *баба* или *свекрва* и сл.

¹⁵ О терминолошком систему крвног сродства у српском језику в. Бјелетић 1994: 199–207.

¹⁶ О слабењу и губљењу акцента оваких именица испред друге именице која је главни члан синтагме в. Николић 1991: 27–29.

да је употреба деклинираног, односно недеклинираног облика постала територијално или стилско обележје.¹⁷

Нешто другачија ситуација је са лексемама *мама* и *џаџа* – њихови непромењени облици су симболички активни.

Од осам поменутих именица, седам је двосложно на *-а* (*баба, деда, чича, чика, џеџка, мама, џаџа*), а једна једносложна на сугласник (*браћ*). Све су са краткосилазним акцентом, осим именице *чика*. Могућност њихове дезакцентуације смо већ поменули.

8.3. Другу скупину, насталу на основу почетне поделе лексема из нашег корпуса, чине оне именице са значењем сродника које су се у нашој грађи увек јављале као непромењене. То су лексеме: *џеџа, ујка, баџа, џрија, сџрина*.¹⁸

8.3.1. У нашем корпусу, дакле, нема потврда за промењену именицу *џеџа* у именичким синтагмама:

Нане, поскоро ће да ни украдну *џеџа*-Зону! (Срем., 75). Љубазношћу видовите *џеџа* Наде, испунили смо и помало необичну жељу наше читатељке Смиљане Урошевић (Свет, ЕК). Хвала *џеџа* Марији што нам је омогућила да боље упознамо прошлост (Полит. м., ЕК). Стекли смо утисак да малишани имају пуно поверење у *џеџа* докторку (И., ЕК).

Значење сваког од тих непромењених облика именице *џеџа* је хипокористик од значења 'старија жена упоште', па претпостављамо да су, аналогно именици *џеџка*, могуће промењене форме именице *џеџа* у значењу 'очева или мајчина сестра'.

8.3.2. Лексема *ујка* је такође двосложни хипокористик на *-а*. Помињани речници не бележе њена секундарна значења. Редовно се јавља у непромењеном облику – и кад значи сродника, и кад је симболички употребљена:

Заштити својом светом десницом *ујка* Жарка, који нас брани од непријатеља (Ћос. Б., ЕК). Играш ... Соњу у '*Ујка* Вањи' (Ил. полит., ЕК). Сустрет са *Ујка* Нолетом смо искористили да бисмо чули његово мишљење (Свет, ЕК). Свети Ђорђе са ликом *ујка* Сепе сјахао је са коња (Тиш., ЕК). Софија је, закључује „Дума“, поново демонстрирала послушност „*ујка* Сему“ с оне стране Атлантика (Политика, ЕК).

8.3.3. Лексему *баџа* смо евидентирали само у делу С. Сремца, увек у номинативном лику а у значењу 'друг, пријатељ', нпр.: *Баџа*-Мане, поздравила ти се Зоне! (Срем., 46).

8.3.4. Лексеме *сџрина* и *џрија* потврђене су само по једанпут, и то као непромењене:

Присетих се моје професорке, *сџрина* Олге... Била је супруга мог стрица Апостола (Ињац О., ЕК),

односно:

¹⁷ Напомињемо да нас је на овакав закључак навело поређење броја деклинираних и недеклинираних потврда у сродничком, односно несродничком значењу. Овај закључак треба разумети као покушај резимирања релевантних фактора који утичу на појаву недеклинирања. Прецизну хијерархију ових критеријума ваљало би испитати на већем корпусу.

¹⁸ Наравно, језичка компетенција нам потврђује могућност употребе и њихових деклинираних форми.

Чула сам од његове стрине, *џрија* Славке, мајка га је већ питала (Хабј. Љ., 149).

8.4. За лексеме друге групе можемо рећи да су по свим параметрима (семантички, морфолошки итд.) идентичне са анализираним именицама из прве скупине, с тим што су ове и језички маркиране – скоро све су хипокористици (изузев именице *сџрина*). Већина примера са недеклинираном формом ових именица показује да се говори о блиској или познатој особи.

9.1. Да резимирамо: наше истраживање показало је да постоје скупине одређених именица које се, у позицији првог члана именичке синтагме, употребљавају и у свом неконгруираном номинативном лику. Анализа прикупљене грађе показала је да су то именице којима се квалификују људи према различитим врстама међусобних односа (према родбинском, социјалном и сл.), као и према професионалном статусу. Видели смо да су то махом номинационе и термилошке јединице за обраћање. Ми смо их поделили у две групе: у лексичко-семантичку групу са заједничком архисемом *род/својџа* и сл. у односу *џрема некоме* и лексичко-семантичку групу са заједничком архисемом *чин, џиџиџула, занимање, звање* и сл.

За разлику од именица са значењем занимања, звања и сл., на недеклинирање именица са значењем сродника утиче и њихова полисемија. Због тога смо у раду покушали да уочимо правилност у јављању деклинираних, односно недеклинираних форми именица на примерима сродничких назива.

9.2. Уочили смо да недеклинирању ових именица доприноси више лингвистичких и екстралингвистичких фактора и да су они најчешће међусобно повезани.

Већина именица са значењем сродника је домаћег порекла, двосложна и са наставком *-а* у номинативу јединице.

Због фреквенције употребе, сроднички називи се доживљавају као део личног имена, те се у синтагматским везама могу понашати попут префиксоида – добијају самостално детерминативно значење у односу на други формант, непроменљивост и синтаксичку несамосталност, а синтагма у којој су употребљене доживљава се као префиксална твореница са непроменљивим првим формантом.

Закон језичке економије учинио је да акценат тих именица ослаби или се изгуби и да номинативни облик ових именица уз властито име у зависном падежу постане довољан за њихово препознавање.

Употребом недеклинираног облика често се сугерише фамилијарност са особом о којој се говори или познатост особе о којој је реч.

Показало се да избор (не)деклинираног облика лексема представљених у раду може зависити од конкретног лексичког значења и од припадности лексеме одређеном варијетету језика насталом функционалним, територијалним и другим раслојавањем. Недеклинирање је најчешће сигнал за несродничко значење употребљене вишезначне лексеме, али, када нема функцију семантичког знака, и одлика разговорног језика и супстандардних идиома.

Видели смо да је ова морфолошка појава у функцији семантичке диференцијације најпостојанија у говорима источнохерцеговачког типа, као и то да

је у нашем језику данас актуелна тенденција недеклинирања ових именица без обзира на њихово значење.

Због недовољности грађе, не можемо са сигурношћу утврдити редослед поменутих фактора недеклинирања. Можда би већи и разноврснији корпус показао њихову поузданију хијерархију.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић 1994: Марта Бјелетић, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолоџ* 1, 199–207.
- Маретић ³1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Мршевић Радовић 1976: Драгана Мршевић Радовић, Атрибутиви у српскохрватском језику, *Књижевност и језик* XXXIII/3, 223–229.
- Николић 1991: Мирослав Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII, Београд.
- Николић 1995–1996: Мирослав Николић, Недеклинабилне именице у српском језику, *Наш језик* XXX/1–5, 15–43.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер и др., *Синтакса савременој српској језика – њерстоја реченица*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Правопис МС–МХ 1960: *Правопис српскохрватскоја књижевноја језика са Правонисним речником*, приредила Правонисна комисија, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.
- Правопис МС 1993: *Правопис српскоја језика*, приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Матица српска, Нови Сад.
- Правопис МС 2010: *Правопис српскоја језика*, приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Матица српска, Нови Сад.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, I–VI, Матица српска (I–III и Матица хрватска), Нови Сад (I–III и Загреб), 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскоја језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Станковић 1986: Богољуб Станковић, Појава недеклинирања географских имена у синтагми са номенклатурним термином, *Наш језик* XXVII/1–2, 77–89.
- Станојчић–Поповић ¹¹2008: Живојин Станојчић и Љубомор Поповић, *Грамађика српској језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Станојчић 2010: Живојин Станојчић, *Грамађика српској књижевној језика*, Креативни центар, Београд.
- Стевановић ⁴1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Грамађички системи и књижевнојезичка норма. II. Синтакса*, Научна књига, Београд.

ИЗВОРИ

- Андрић: Иво Андрић, *Изабране ђриповејке*, Нолит, Београд, 1991.
- ЕК – Korpus savremenog srpskog jezika Matematičkog fakulteta u Beogradu:
- Бож. С.: Saša Božović, *Tebi, moja Dolores*, 1984.
- Даница: *Danica za godinu 2000*.
- Ђурђ. М.: Mirjana Ђurđević, *Treći sektor ili sama žena u tranziciji*, 2001.
- Ил. полит.: *Ilustrovana politika*.
- Ињац О.: Oliver B. Injac, *Velike advokatske odbrane*, 2007.
- Исак.: Antonije Isaković, *Tren 2*, 1983.
- Полит. м.: *Politikin magazin* (2001).
- Политика: *Politika* (decembar 2000, mart 2001, januar 2001, avgust 2000, 2007).
- Свет: *Svet* (br. 221, br. 216, br. 210).
- Стев. В.: Vidosav Stevanović, *Idem Dunav plivam leđa*, u: Antologija srpskih pripovedača XIX i XX, 1999.
- Суб. Ст.: Jan Potocki, *Rukopis nađen u Saragosi*, preveo Stojan Subotin, 1988.
- Тиш.: Aleksandar Tišma, *Upotreba čoveka*, 1977.
- Ђос. Б.: Branimir Ćosić, *Kroz knjige i književnost*, 1937.
- Киш Д.: Danilo Kiš, *Rani jadi*, Prosveta, Beograd, 1987.
- Лаз. Л.: Лаза Лазаревић, *Приповејке*, www.ask.rs (2009)
- Нуш. 1: Бранислав Нушић, *Ауџиобиографија*, www.ask.rs (2009)
- Нуш. 2: Бранислав Нушић, *Госџођа минисџарка*, www.ask.rs (2009)
- Петр. У. 1: Uroš Petrović, *Misterije Ginkove ulice*, Laguna, Beograd, 2010.
- Петр. У. 2: Uroš Petrović, *Zagonetne priče*, knjiga prva, Laguna, Beograd, 2010.
- С. Ана: Francisko Goldman, *Priznaj da je voliš*, prevela Ana Stijelja, Mono i Manjana, Beograd, 2011.
- Сек.: Исидора Секулић, *Кроника џаланачкоџ пробља*, СКЗ, Београд, 1958.
- Софрон. М.: Harijete Bičer-Stou, *Їїча-Томина koliba*, s nem. preveo Milorad Sofronijević, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1986.
- Срем.: Стеван Сремац, *Зона Замфирова*, www.ask.rs (2009)
- Стој. Д.: Dejan Stojiljković, *Konstantinovo raskršće*, Laguna, Beograd, 2009.
- Ђоп.: Бранко Ђопић, *Орлови рано лејџе*, www.ask.rs (2009)
- Ђос. Д.: Добрица Ђосић, *Корени*, Просвета, Београд, 1976.
- Хабј. Љ.: Љиљана Хабјановић Ђуровић, *Вода из камена*, Глобосино д.о.о. Александрија, Београд, 2009.
- Црњ.: Милош Црњански, *Сеобе*, www.ask.rs (2009)
- <http://forum.krstarica.com>
- <http://www.rts.rs>

S u m m a r y*Aneta Spasojević*ON DECLENSION OF NOUNS WITH THE MEANING
OF RELATIVES IN SYNTAGMATIC RELATIONS

In this paper we address the use of alternative forms of declined, i.e. undeclined forms of nouns with the meaning of relatives in the position of the first member of the phrase. The aim of this paper is to describe the lexical and grammatical properties of these nouns and to identify factors that influence on their declined or undeclined use. It turns out that non-declension of these lexemes also occurs, except in the colloquial and/or substandard language, in a function of semantic differentiation of polysemic lexemes of this type.

АНА РАНЂЕЛОВИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПРИМЕНА ПРАВОПИСА У НЕКИМ БЕОГРАДСКИМ КУЛТУРНИМ ВОДИЧИМА*

Предмет овога рада је анализа примене правописа у два београдска културна водича. Ексерпирана грађа класификована је према правописним областима оним редом којим су то чинили и приређивачи новог, допуњеног издања *Правописа српскога језика* (2010), с циљем да се утврди у којој мери новинари ових културних водича поштују правописну норму и које се гране правописа показују као најпроблематичније.

Кључне речи: правописна норма, језичка култура, културни водичи, интерпункција, транскрипција, стране препозитивне компоненте, англосрпски језик.

1. Уводна разматрања

1.1. Данас ће се готово сви наши лингвисти сложити да језик српских медија обилује правописним, граматичким, лексичким и стилистичким грешкама. На запуштеност језичке културе у медијима указао је Александар Милановић на округлом столу „Језик у медијима“, одржаном 1. јуна 2011. године у организацији Удружења новинара Србије¹. Имајући у виду да би један од задатака новинара требало да буде култивисање језика читалаца (слушалаца и гледалаца), запитали смо се који је вид штампаних медија најдоступнији младима, шта је то што они читају и какав им се језички узор пружа.

1.2. Последњих година, на многим јавним местима широм Београда двапут месечно појављују се нови бројеви културних водича *City Magazine*² и *Singidunum Weekly*³. Бесплатни, и самим тим широко доступни, ови градски водичи се свакодневно налазе у рукама основаца, средњошколаца и студената, али и свих оних који су заинтересовани за „урбани животни стил у Београду“.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ А. Милановић је истакао да се медијски језик данас све више изједначава са језиком кафана, ћаскања и породичних разговора, јер новинари на тај начин желе да се приближе публици. Свесна, програмирана банализација, таблоидизација и колоквијализација медијског израза постаје свеprisутна (www.mukesajezikom.rs/31.3.2012).

² У даљем тексту СМ.

³ У даљем тексту SW.

Будући да се ови часописи представљају као културни водичи⁴, одмах су нас изненадили нетранскрибовани енглески називи које они носе. Прегледавши њихове странице, запазили смо да аутори не теже уобичајеном новинарском начину изражавања, већ да махом употребљавају специфичну мешавину колоквијално-разговорног и жаргонског српског језика, желећи да културне водиче учине ближим својим читаоцима. Најбројније и најупадљивије су свакако правописне омашке⁵ и оне ће бити предмет овога рада.

1.3. Циљ нашега рада је да истражимо и откријемо у којој мери су аутори ових часописа поштовали правописну норму. Корпус за наше истраживање чинило је по пет бројева поменутих културних водича⁶. За часопис *City magazine* ексцерпирани су бројеви 46, 49, 50, 51 и 54, а за *Singidunum Weekly* бројеви 150, 152, 154, 157 и 159. Сви наведени бројеви објављени су 2011. године.

1.4. Ексцерпирану грађу, која броји преко 1000 примера, класификовали смо према правописним областима оним редом којим су то учинили и приређивачи новог, допуњеног издања *Правописа српскога језика* (2010). Анализирајући добијене податке, установили смо да се најпроблематичнијом показала примена правила из следећих правописних области: велико слово, спојено и одвојено писање речи, интерпункција, подела речи на крају реда и прилагођено писање имена из страних језика (транскрипција). Посебну пажњу посветили смо спојеном и одвојеном писању страних препозитивних компоненти⁷, које, као последица глобализације и тежње ка интернационализацији, постају веома фреквентне крајем XX и почетком XXI века⁸. Због ограниченог обима, навешћемо само примере који су се аутору овог рада учинили најзанимљивијим, али и оне чија је фреквентност била највећа.

2. Велико слово

2.1. Прво, уопштено правило о писању великог слова јесте да се великим почетним словом пишу властита имена, прва реч у реченици и прва реч издвојеног дела текста, као и речи из поштовања, односно почасти (Правопис 2010, т. 39). Да се властита имена пишу великим почетним словом, познато је сваком лаику. Стога је неочекивано да у културним водичима налазимо следеће примере:

- *stevan živković, dušan džakić, dragan tešanović* (SW 154, 42);

⁴ „Осмишљени смо за kulturu velikim slovima i krojeni po meri stepenica na Platou, Kalemegdanskih zidina i kaldrme sa Kosančičevog venca“ (CM 50, 6).

⁵ Огрешења о језичку норму на свим нивоима у овој врсти штампаних медија илустрована је у раду *Језичка (не)култура у београдским културним водичима* (Ранђеловић и др. 2012).

⁶ Издавач водича CM је белгијска издавачка кућа Руларта медија груп (Roularta media Group), а часописа SW француска издавачка кућа Медија нуво (Media nouveaux).

⁷ На терминолошко шаренило у славистичкој литератури приликом анализе сложених назива са препозитивном индеклинабилном компонентом страног порекла указао је Б. Ћорић (2008: 121).

⁸ „Глобализациони процеси довели су у језику до активирања *штенденције ка интернационализацији*, што је довело до хипертрофије страних језичких елемената у словенским (и другим) језицима“ (Ћорић 2008: 117).

- *scena raša plaović* (SW 154, 33);
- *leo Martin* (CM 46, 7).

2.1.1. Ново, допуњено издање српског правописа (Правопис 2010) прописује новину да се атрибут *свeтuи* уз имена светаца пише великим почетним словом као саставни и неискључиви део имена (т. 41. б). Међутим, наша грађа показује да се ово правило не примењује:

- *sa ansamblom Gudači sv. Đorđa* (CM 66, 9);
- *Dan sv. Trifuna* (SW 150, 28);
- *sv. Sava* (CM 50, 21).

2.1.2. Анализирањем грађе уочен је и проблем писања помоћних речи које су у саставу властитих имена. Правопис (2010) наводи да се помоћна реч пише великим почетним словом када властито име њоме почиње (т. 58). Правопис даље не прецизира, али се из примера закључује да када је помоћна реч део презимена, а испред ње се налази властито име, онда је треба писати малим словима. Навешћемо одступања од оба правила:

- *van Dorm* (CM 50, 10);
- *Robert De Niro* (SW 150, 27);
- *Miguela Di Denove* (SW 154, 7);
- *glavne uloge poverene su Šaji Le Befu* (SW 159, 22).

2.1.3. Правописна решења која нису у духу српског језика запажају се у писању страних презимена са иницијалним *Мек-*:

- *Vejn MekGregor* (CM 50, 17),
- *delo Jan⁹ MekNila* (CM 50, 23).

Посебно треба истаћи да српски правопис никада није познавао овакво писање – писање великог слова унутар речи¹⁰. У изворном облику ова презимена гласе *McGregor* и *McNeal*, те је утицај енглеског језика, односно његове ортографије очигледан.

2.2. Да новинари и лектори бесплатних културних водича уопште не прате правописну литературу говори и огроман број грешака у писању вишечланих имена институција, установа, школа, организација и манифестација, у којима би само прво почетно слово требало да буде велико (Правопис 2010, т. 63):

- *u Beogradskom Bilet servisu* (SW 157, 28);
- *Dolazim iz XV Beogradske gimnazije* (SW 157, 38);
- *Noć Reklamoždera*¹¹ (CM 66, 7);
- *150 godina postojanja Srpskog Narodnog pozorišta* (SW 150, 34);

⁹ У наведеном примеру уочена су два пропуста. Први се тиче деклинације мушког имена, а други је правописне природе. Дакле, исправно би било: *delo Jana Meknila*.

¹⁰ Такође као ненормативно, овакво писање јавило се почетком 2012. године, када су уведене тзв. „бус плус“ картице за градски превоз у Београду. На њима пише – *BusPlus*.

¹¹ Да је новинар био у дилеми док је писао текст говори нам исправно написан пример, који налазимо на истој страни, неколико редова ниже: *Tema Noći reklamoždera* (CM 66, 7).

- *koreograf Londonskog Kraljevskog baleta* (CM 50, 22);
- *nastup Dečije svetske Fitnes Federacije* (SW 159, 6).

2.2.1. Англосрпски језик¹², спонтана хибридна творевина настала англизацијом српског језика, јесте врста српског језика који све више одступа од својих норми и бива употребљен према нормама енглеског језика. Једна од његових одлика је и писање свих чланова вишечланих имена институција, установа, школа, организација и манифестација великим почетним словом:

- *u organizaciji Srpskog Odeljenja Međunarodnog Fonda* (SW 159, 34);
- *nastup Svetske Fitnes Federacije* (SW 159, 6);
- *na Frankfurtском Salonu Automobila 2001.* (CM 49, 16);
- *u prostorijama Fakulteta za Medije i Komunikacije* (SW 150, 37);
- *Tehnološko Metalurški Fakultet* (SW 150, 36).

2.3. Неправилну употребу великог слова запажамо и у писању назива врста роба, артикала, односно серијских производа, који би, без обзира на то да ли су пореклом властита имена или не, требало да се пишу малим почетним словом (Правопис 2010, т. 71). Наша грађа показује да се ово правило системски не примењује:

- *novi Polo* (SW 152, 29);
- *Prodajem Yuga¹³ u delovima* (SW 159, 4);
- *paket Bambi* (CM 50, 8);
- *tradicija i kvalitet razlikuju Vegetu od ostalih sličnih proizvoda* (CM 50, 9);
- *Jelen Pivo* (CM 50, 8).

2.5. Усамљени, али ништа мање значајни, јављају се и следећи примери погрешне употребе великог почетног слова:

- а) присвојни придеви – *sa Evropskim standardima* (SW 152, 37), *na Londonsku modnu scenu* (SW 150, 12);
- б) историјска раздобља – *treći milenijum Nove ere* (SW 150, 6);
- в) месеци у години – *25. i 26. Marta* (SW 150, 37);
- г) титуле – *u doba Despota Stefana Lazarevića* (SW 159, 38).

2. Спојено и одвојено писање

2.1. Као што смо напоменули у уводном делу, ово поглавље биће посвећено писању страних препозитивних компоненти. У нашој грађи забележена су 133 оваква примера, које смо, према начину на који су их новинари ових водича бележили, сврстали у три категорије: сложенице (написане су спојено), полусложенице (написане су с цртицом или с неким другим интерпункцијским знаком)¹⁴ и синтагме (написане су одвојено). Као

¹² Детаљније о англосрпском језику и његовим особинама в. Прћић и др. 2001.

¹³ Наведена марка аутомобила забележена је у изворном облику. Дакле, нетранскрибовано, и уз кршење морфолошког правила о разликовању акузатива у категоријама „живо : неживо“ (Станојчић–Поповић 2008: 83).

¹⁴ О драстичном кршењу ортографске норме говори и податак да су новинари наведених „културних“ водича између спојева које су осећали као делимично несамо-

посебну групу издвојићемо тзв. удвојене форманте (Правопис 2010, т. 85 и 91).

2.2. Спојено су написана 24 примера (18,04%). Од тога је правилно написан чак 21 пример (87,5%): *snaga supermoći* (SW 157, 20), *anticeulit* (SW 157, 40), *krepmita* (CM 66, 47), *fotogalerija* (CM 66, 5), *multiinstrumentalista* (CM 66, 6), 16 *megapiksela* (CM 66, 16), *pseudoistorija* (CM 66, 34), *autoportret* (CM 66, 36), *supermarket* (CM 66, 45), *antioksidans* (CM 66, 50), и ... *autoportretu* (CM 66, 52), 50 *megabajta* (SW 159, 5), *megazvezde* (SW 159, 22), *poligraf* (SW 159, 45), *jedan od... kantautora* (CM 51, 5), *automobili* (CM 50, 4), *logotip* (CM 50, 7), *grupa antiheroja* (CM 50, 23), и *monoplanu* (CM 50, 12), *prema fotografiji* (CM 50, 12), *fotograf* (CM 50, 12).

2.2.1. Три примера (12,5%) су написана неправилно, спојено уместо са цртицом: *fotoaparati* (CM 66, 16), *turoperator* (SW 150, 6), *didžej* (SW 150, 14).

2.3. Највећи део грађе, чак 74 примера (48,12%) написан је одвојено. Исправно је написано 39 примера (60,94%): *beta fazu* (SW 157, 6), *verziju hit suknji* (SW 157, 8), и *vidu... kapri pantalona* (SW 157, 8), *boho stil* (SW 157, 9), *sa hipi pokretom* (SW 157, 9), *treš komedija* (SW 157, 24), *na internet strani* (SW 157, 30), *na fitnes spravama* (SW 157, 37), *dens muzika* (SW 157, 38), *fitnes centar* (SW 157, 41), *dens zvezda* (CM 66, 10), *iz ... pop dueta* (CM 66, 20), *na Fejsbuk stranicu* (CM 66, 22), *uz ... fanki zvukove* (CM 66, 22), *disko zvezdu* (CM 66, 24), *oni ... jesu super ljudi* (CM 66, 24), *trendi obuća* (CM 66, 29), *solo karijere* (CM 66, 32), *šoping centar* (CM 66, 35), *rok sastav* (SW 154, 14), *rok svirka* (SW 159, 7), *osim solo projekata* (SW 159, 14), *metal bend* (SW 159, 15), *uz hit singlove* (SW 159, 30), *džez muzičar* (CM 51, 5), *do nivoa rok zvezde* (CM 50, 4), *solo karijeru* (CM 50, 5), *ka korenima haus muzike* (CM 50, 10), *internet prostor* (CM 50, 11), *rok sastav* (CM 50, 18), *hit mjuzikl* (CM 50, 22), *solo izvođači* (CM 50, 10).

2.3.1. Новинари културних водича грешку у писању оваквих спојева направили су 25 пута (39,06%). Од тога су у 23 случаја полусложенице писали одвојено уместо с цртицом: *pop koncert* (SW 157, 6), *mini suknje* (SW 157, 9), *među... maksi suknjama* (SW 157, 9), *akten tašna* (SW 157, 20), *etno restoran* (SW 157, 31), *remek dela* (SW 157, 36), *etno pevači* (SW 157, 38), *na eko pumpama* (CM 66, 5), *hard disk* (CM 66, 16), *bas gitara* (CM 66, 32), *audio kaseta* (CM 66, 36), *na radio stanicama* (SW 150, 14), *mini golf* (SW 150, 40), *na ... veb adresi* (SW 150, 50), *na ... veb strani* (SW 150, 51), *foto aparat*¹⁵ (SW 159, 4), *na set listu* (SW 159, 14), *top lista* (SW 159, 30), и *video igrama* (SW 159, 39), *disk dzokej*¹⁶ (SW 159, 48), *o pet ambalaži* (CM 51, 7), *na mini sajtu* (CM 51, 10), *sa audio komandama* (CM 50, 13).

2.3.2. У нашој грађи забележена су само два случаја у којима су сложенеце написане одвојено. Оба се односе на писање стране препозитивне компоненте међа-: *pet mega piksela* (SW 154, 17) и *mega hit* (CM 50, 15).

2.4. Са цртицом (понегде и са цртом) налазимо 30 примера, од којих је исправно свега 17 (56,67%): *svlačionice sa tuš-kabinom* (SW 157, 41), *trim-staza*

стале наводили различите правописне знаке. Тако уместо цртице можемо пронаћи и црту, па чак и знак косе црте (код удвојених форми).

¹⁵ Да се аутор ексерпираног текста колебао у писању говори и исправно написан пример забележен на истој страни, неколико редова ниже: *foto-aparat* (SW 159, 4).

¹⁶ Наведени пример сведочи и о честим недостацима дијакритичких знакова.

(SW 157, 41), *top-lista* (CM 66, 5), *foto-takmičenje* (CM 66, 22), *avio-karte* (CM 66, 22), *foto-oprema* (CM 66, 22), *set-lista* (CM 66, 32), *kafe-klub* (CM 66, 45), *objavljivanjem ... video-igara* (SW 159, 7), *video-snimak* (SW 159, 23), *kombinacija hip-hopa* (SW 159, 30), *emisija ugljen-dioksida* (CM 51, 6), *auto-prikolice* (CM 50, 4), *auto-industrije* (CM 50, 12), *za gledanje video-sadržaja* (CM 50, 14), *sa 20 video-formata* (CM 50, 15), *za 11 audio-formata* (CM 50, 15).

2.4.1. Погрешно написаних примера има 13 (43,33%). Међу њима преовладавају они који указују на погрешну употребу црте уместо цртице (укупно седам примера): *posetioci veb-sajta* (SW 150, 8), *striptiz-klub* (SW 150, 30), *disk-džokeji* (SW 150, 6), *di-džejeva* (SW 150, 6), *auto-oprema* (SW 150, 7), *mini-zološkom vrtu*¹⁷ (SW 150, 44), *kafe-restoran* (SW 152, 40).

2.4.2. У три случаја наилазимо на цртицу уместо одвојеног писања: *hit-komedija*¹⁸ (SW 157, 21), *hit-singlovi* (SW 150, 15) и *sa pop-kulturom* (CM 50, 6).

2.4.3. Цртицу срећемо и међу сложеницама, где јој такође није место (три примера): *arhi-neprijatelj* (SW 157, 20), *hidro-masažu* (SW 157, 40) и *mi-kro-detalj* (SW 159, 30), јер Правопис (2010, т. 86) прописује спојено писање оваквих примера.

2.5. Као посебну скупину издвојили смо удвојене компоненте, односно случајеве када се стране препозитивне компоненте јављају удвојено (Правопис 2010, т. 85). Таквих примера има 15 (11,28%). Од тога је исправно написано мање од половине – укупно седам примера (46,67%): *nastup... elektro-pop dua* (SW 157, 6), *art i treš filmovi* (SW 157, 22), *filmski i video autori* (SW 157, 22), *elektro-pop bend* (CM 66, 20), *pop-rok bendovi* (CM 66, 45), *elektro-haus muzičar* (SW 150, 20), *od ... brit-pop zvuka* (SW 159, 30).

2.5.1. Грешке у писању удвојених компоненти забележили смо у осам случајева (53,33%). Од тога је шест примера написано одвојено уместо са цртицом: *elektro pop grupa* (SW 157, 16), *do big bend numera* (SW 150, 14), *jedan od najuspešnijih hevi metal bendova* (SW 159, 15), *bubnjar pank rok benda* (SW 159, 20), *sa ... pop rok zvukom* (SW 159, 30) и *elektro tango atrakcija* (CM 50, 5), док у два примера уместо цртице наилазимо на косу црту: *pop/ rok zvezda* (SW 157, 14) и *hardkor/rege sastav* (CM 66, 8).

3. Интерпункција

3.1. Анализа прикупљене грађе показала је да се аутори културних водича често оглушују о правила употребе појединих интерпункцијских знакова. Најпроблематичнијом се показала употреба запете, и то у следећим случајевима:

а) апозиција и вокатив се често не одвајају запетама:

- *Beograđani ljubitelji ultimata fajta ponovo imaju razloga za veselje* (SW 154, 42);

- *Ti si mi mršavi baš simpatičan* (CM 51, 8);

¹⁷ У наведеном примеру очигледан је још један пропуст – страна препозитивна компонента *зоо-* забележена је као *зо-*.

¹⁸ Ауторово незнање, а самим тим и колебање долази до изражаја и неколико редова наниже, где наилазимо на исправно написан пример: *hit komedija* (SW 157, 21).

- *Da, da, drage moje dobro ste pročitale* (SW 152, 8).

б) нису ретки ни примери када запета недостаје након зависне реченице у инверзији:

- *Dok god izbegavate izgled novogodišnje jelke sve će biti OK* (SW 154, 9);
- *Kada izađemo iz toplog stana na glavi moramo imati...* (SW 150, 5);
- *Da je sve to normalno svako od nas bi se rodio kao medved* (SW 159, 5).

в) запетама се не одвајају ни модалне речи и речце које се осећају као посебна интонациона целина или као коментар садржаја реченице у којој се налазе:

- *raspolaze svlačionicama, klubom i naravno restoranom* (SW 159, 40);
- *Dakle prva pozicija...* (SW 150, 40);
- *naravno sve zavisi od garderobe* (SW 154, 9).

г) запету налазимо тамо где јој никако није место, нпр. између субјекта и предиката:

- *Beka, pokušava da redefiniše svrhu...* (SW 150, 21);
- *svi zainteresovani, mogu se dodatno informisati...* (SW 154, 6);
- *junaci serije TNT, provode nezaboravan raspust...* (SW 154, 24).

д) или између објекта и предиката:

- *novu kolekciju za jesen/zimu 2011, predstaviće i srpska dizajnerka* (SW 150, 12);
- *novu scenografiju, dizajnirao je poznati američki arhitekta* (SW 150, 14);
- *autora značajnog književnog opusa, staviće u orbitu interesovanja* (SW 150, 33).

ђ) па чак и испред енклитике:

- *već dobrih nekoliko sezona, je prsten...* (SW 154, 9);
- *kao vrhunac Sensation-a, je momenat...* (SW 154, 15);
- *Ingerine Dahl, je počela da svira violinu sa 3 godine* (SW 159, 14).

3.2. Под утицајем енглеског језика, отворени наводници пишу се горе:

- *“VIS životinje”* (CM 46, 32);
- *“roditeljski vikendi”* (SW 153, 34);
- *kampanja “Biram da recikliram”* (SW 159, 20).

3.3. Греша се и у писању појединих помоћних знакова – ситне бројке не пишу се као експонентне (подигнуте) када означавају разне симболе и стручне граfiје¹⁹:

- *600m2* (SW 154, 40);
- *25.000 m2* (SW 154, 45);
- *50M2* (SW 157, 5).

4. Подела речи на слоге

¹⁹ Термини којима се именују помоћни знакови преузети су из Правописа (2010, т. 177).

4.1. Мноштво је примера у којима се погрешно деле речи на крају реда:

- *porod-ice* (SW 150, 21);
- *na-jpoznatijih* (SW 152, 6);
- *Ap-atinska pivara* (SW 154, 38);
- *odgon-etnete* (SW 159, 27);
- *kaf-eterije* (SW 159, 48).

4.2. Најзанимљивији примери из наше грађе свакако су они у којима се раздвајају латиничка двојна слова у значењу једног гласа:

- *ozbil-jan* (SW 150, 29);
- *namen-jen* (SW 154, 9);
- *prikrivan-ju* (SW 159, 26);
- *nedel-ja* (SW 154, 15);
- *upravl-janje* (SW 159, 13).

5. Транскрипција²⁰

5.1. Имајући у виду да текстови ових новина обилују страном лексиком и да су писани латиницом, запазили смо да су те речи преузимање у изворном ортографском лику, односно нетранскрибоване су.²¹ Због прекомерности англицизама (у изворној ортографији или прилагођених), као и због других поменутих средстава деформисања и ружења, стиче се утисак да је овај медијски језик заиста еволуирао у некакав англосрпски хибрид. Стране речи из енглеског језика написане оригиналним писмом (ређе транскрибоване) срећемо у следећим случајевима:

а) у спојевима са домаћим (одомаћеним) именицама, у којима англицизам као прва реч споја одређује другу, главну реч, па је тако *ulaz u workshop centar slobodan* (SW 150, 6), посете *spa & wellness centru* (SW 154, 28) веома су популарне, као и *house, dubstep i funk izvođači* (SW 154, 19), а препоручују се *Flex-Flix integrisani sistemi prevoza stvari* (SW 150, 29) и *bluetooth dodaci* (SW 159, 31);

б) у спојевима у којима је енглески потпуно потиснуо српски, нпр.: *animal print* (SW 159, 8);

в) уместо постојећих домаћих лексема или синтагми за одређене појмове: *dress up* (SW 150, 3), *clutch* (SW 150, 8), *beauty trendovi* (SW 157, 9), *out* (SW 157, 28) *event* (SW 154, 17), *road-trip* (SW 154, 22), *must have* (SW 152, 8), *stretching* (SW 154, 27), *downsizing* (CM 49, 8), *technogym* (SW 154, 40), *yoge* (SW 154, 27), *online* (SW 154, 39), *Google* (SW 157, 6), *Facebook* (SW 154, 17), *rijaliti overloud* (CM 46, 18);

²⁰ Одељак о транскрипцији детаљније је обрађен у раду *Језичка (не)култура у београдским културним водичима* (Ранђеловић и др. 2012: 47–48).

²¹ Наш Правопис (2010, т. 195–197) прописује да се имена из страних језика прилагођавају у ћириличком окружењу. Међутим, у текстовима писаним латиницом, остављен је избор да се стране речи пишу изворно или прилагођено. Дакле, тачни критеријуми за избор између транскрипције и изворног писања нису утврђени.

г) у називима музичких догађаја: *Beckspexperience* (SW 150, 6), манифестација: *Fashion Week* (SW 150, 12), *Wedding Weekend* (CM 46, 7), удружења: *State of Exit Fondacija* (SW 152, 6), клубова: *Plastic* (SW 152, 7), тржних центара: *Delta City* (SW 157, 31), *Belexpo centar* (SW 159, 12), *UŠCE Shopping Centar* (SW 159, 39), награда: *BBC World Music Award* (SW 154, 15);

д) у називима разних серијских производа: *Doncafe Instant* (SW 157, 6), *Mercedes Benz* (SW 154, 6), *Motorola Xoom* (CM 46, 14);

ђ) у антропонимима: *Beckspexperience u Beograd dovodi Švedanina Erica Prydza* (SW 157, 6), *u goste nam dolazi Boy George* (SW 159, 7) итд.

5.2. Ексерпирани примери показују недоследну ортографску адаптацију страних имена, а највећи део је ипак дат оригиналном ортографијом. Такође, неуједначена је и употреба наших флективних наставка уз стране речи – са цртицом или без ње – на окрњену или пуну реч и сл.²²: *u Tuckwoodu* (SW 150, 22), *Singidunum Weekly-ja* (SW 154, 26), *look-a* (SW 154, 26), *Karl Sander-ov* (SW 154, 15), *za MC-Geeja* (SW 159, 16), *VIP deck-ovi* (SW 154, 16), *wellness-a* (SW 154, 39), *sony play station-om* (SW 154, 49) и сл.

6. Закључне напомене

6.1. Анализа наше грађе показала је велики степен неусклађености текстова у културним водичима са ортографском нормом. Уочена одступања су врло често последица једног процеса који прожима све подсистеме нашег језика, а то је англизација текста. Она је, као што је показано, веома често неоправдана, али, нажалост, представља општу тенденцију савременог језика коју је тешко зауставити, али је треба контролисати.

6.2. Да би се часописи сматрали културним водичима, није довољно само да информишу о културним дешавањима. Најчешће се пренебрегава чињеница да, осим информативне функције, језик медија мора бити усклађен са нормом стандардног језика, чиме показује компетенцију кода и комуникације оних који га користе као средство информисања. Заиста је недопустиво да, било због немара или незнања, аутори ових текстова пишу латиничко Ћ као диграм: *pronadji* (SW 152, 1), *dogadjaj* (SW 154, 23) или сугласнике Ш, Ч, Ћ без дијакритичких знакова: *grupa mladih ljudi koja pokušava da artikulisе svoj stvaralacki nagon* (SW 159, 32), изостављају слова или погрешно пишу речи и читаве реченице: *majca* (SW 150, 5), *orjentacija* (CM 51, 32), *sagovcornica* (SW 152, 26), *zološki* (SW 150, 44), *dimenzje* (SW 154, 30), *drmasko pozorište* (SW 150, 33), *publika će gledаћи*, *Crnogosrko narodno pozorište, urđana je po motivima* (SW 159, 12), *Izaddavač* (SW 150, 33), *MI, највећи, izložn n Blknu nlzi se* (SW 152, 7), *na severnoj strni, ulz 106^a* (SW 150, 7), *svi koji pravu i autentičnu tuči моћи же да užивају u majstorijama најчврћih илјуди* (SW 154, 42).

6.3. Стекли смо утисак да језичке поучнике, којих има на десетине, као и нормативистику (речник, граматику и правопис), најмање читају новинари, уредници и лектори, творци медијског језика, који би требало да буде модел

²² Док је Правопис (2010, т. 1956) недовољно прецизан у прописивању правила за промену стране нетранскрибоване речи кроз падеже, М. Шипка предлаже да се у латиничним текстовима страна имена или транскрибују или преузимају у изворном ортографском лику, а да се наши флективни наставци не одвајају цртицом (Шипка 1996: 65–70).

како говорити и писати. Очигледно је да часописима ове врсте недостају компетентни језички стручњаци (лектори), који би све правописне (али и друге) омашке препознали и ускладили са нормом. После свега наведеног, усуђујемо се да закључимо да овакви часописи неоправдано носе назив културни водичи.

ЛИТЕРАТУРА

- Брборић 2004: Вељко Брборић, *Правойис српској језика у наставној пракси*, Филолошки факултет, Београд.
- Ивић и др. 2007: Павле Ивић и др., *Српски језички приручник*, Београдска књига, Београд.
- Клајн 2002: Ivan Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, Čigoja štampa, Beograd.
- Милановић 2010: Александар Милановић, Језичка култура у штампаним медијима, *Даница 2011*, Београд, 116–127.
- Правопис 2010: Митар Пешикан и др., *Правойис српскога језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Прћић и др. 2001: Tvrtko Prčić i dr., *Du you speak anglosrpski*, Zmaj, Novi Sad.
- Ранђеловић и др. 2012: Ана Ранђеловић и др., Језичка (не)култура у београдским културним водичима, *Зборник радова са научној скупштини Наука и идентитет*, Пале, 43–51.
- Станојчић–Поповић 2008: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамањика српској језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ћорић 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд.
- Шипка 1996: Милан Шипка, Неке правописне дилеме (Питања и одговори), *Наш језик* XXXI/1–5, 65–70.
- Шипка 2010: Милан Шипка, *Правойисни речник српској језика: са љавойисно-јрамањичким саветњиком*, Прометеј, Нови Сад.
- www.mukesajezikom.rs

ИЗВОРИ

- CM: *City Magazine*, бројеви: 46, 49, 50, 51, 54.
- SW: *Singidunum Weekly*, бројеви: 150, 152, 154, 157, 159.

Р е з ю м е

*Ана Ранделович*ПРИМЕНЕНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ ПРАВИЛ В НЕКОТОРЫХ
БЕЛГРАДСКИХ КУЛЬТУРНЫХ СПРАВОЧНЫХ ЖУРНАЛАХ

Настоящая статья представляет анализ применения орфографических правил в двух белградских культурных справочных журналах. Материал исследования – тексты пяти экземплярах журнала *Singidunum Weekly* и пять экземплярах журнала *City magazine*. Классификация проведена в пяти орфографических областях, в порядке которых существует в новом издании *Правойиса српскога језика* (2010). Цель исследования: утвердить степень использования орфографических правил в этих культурных справочных журналах. Также, какие области орфографии самые являются самыми сложными.

Прикази

Софија Милорадовић, *Музички жаргон младих и молодежний музыкальный сленг. Компаративни поглед**

Иако је жаргонска лексика дуги низ година током прошлог века у научним круговима обеју средина, српској и руској, табуисана као предмет истраживања, у обама научним срединама појављивали су се речници и научни радови посвећени овој теми. У Русији се са изучавањем жаргонске лексике кренуло раније него у Србији, а истраживачки захват и број штампаних радова посвећених овој теми далеко је већи у руској него у српској средини. Уопште, значај који се у руској лингвистици поклања изучавању супстандардне лексике и фразеологије далеко је већи када се упореди са стањем у српској лингвистици. У нашој средини пак још увек се с подозрењем гледа на супстандардну лексiku, којој се, као „језику некултуре“, противставља књижевни, нормирани језик, као језик лепог стила и културе. Овакав став о жаргону као супстандардној лексици чини се да још увек преовлађује не само код лаика него и код језичких стручњака. Стога се у истраживање ове теме могу и смеју упустити само одважни стручњаци, прекаљени научници, самосвесни и слободоумни мислиоци, они који знањем и радом утичу на токове у лингвистици, утиру путеве будућим истраживачима и научним следбеницима. Један од таквих прегалаца у домаћој лингвистичкој науци је др Софија Милорадовић, научни саветник Института за српски језик САНУ и редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу, ангажован на пројекту Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, чија је књига *Музички жаргон младих и молодежний музыкальный сленг. Компаративни поглед*, у оквиру Посебних издања Етнографског института САНУ, књига 76 (суиздавач: Институт за српски језик САНУ), Београд 2012, недавно обогатила публикацијски фонд науке о српском језику и допринела да се празнина у пољу изучавања социјалних дијалеката донекле попуни и поправи. С обзиром на то да се систематска анализа на великом броју примера у конкретном жаргонском подсистему у српском језику до сада није спроводила¹, значај ове монографије огледа се

* Етнографски институт САНУ (суиздавач: Институт за српски језик САНУ), Београд, 2012, 308 стр.

¹ Жаргонску лексiku српског језика са општелингвистичког становишта монографски је обрадио Ранко Бугарски у књизи *Жаргон*, XX век, Београд, 2003 [лат. изд.], Зорица Кнежевић је у књизи *Човек у жаргону. Семантичко-деривациона анализа*

и у добро утемељеној методологији истраживања и примени одговарајућег појмовно-терминолошког апарата, утемељеног на богатој традицији словенске, нарочито руске лингвистике, али и српске лингвистике – и то нарочито у области творбе речи.

Ауторово научно интересовање и истраживања презентована у досадашњим радовима и монографијама тичу се, пре свега, народних говора или дијалеката², области у којој је наука о српском језику до сада постигла запажене резултате, и области у којој се аутор Софија Милорадовић научној јавности израније представила као озбиљан млади научник, дијалектолог и стручњак за српски језик у целини. Досадашње богато знање и искуство у теренском прикупљању грађе из народних говора, класификовању и анализи језичког материјала и његовог презентовања у научним радовима, аутор књиге Софија Милорадовић успешно је проширила са терена просторног раслојавања језика на терен његовог функционалног раслојавања, узимајући за предмет анализе један од продуката социјалног раслојавања – жаргон, односно жаргонску лексику.

Књига *Музички жаргон младих и молодежний музыкальни сленг. Компаративни поглед*, аутора Софије Милорадовић, састоји се из следећих делова: Прелудиј (9–13), Уводни *шактови*: о жаргону и око њега (15–48), I. *Ледило свирка* у Београду (49–89), II. „Жаргонско сећање: *Све било је музика...*“ (91–105) III. *Гнать веселуху* у Москви (107–183), IV. *Обраћени музички поглед* на жаргонизме (185–206), V. Сличности и разлике: музички жаргон младих и молодежний музыкальни сленг (207–231), Завршни *понови* (233–234); затим следе прилози организовани у форми мини лексикона музичке жаргонске лексике, који представљају истраживачку грађу (235–274), Скраћенице (275–276), Извори и литература (277–288), и резимеи на руском (289–303) и енглеском језику (305–306).

Тема истраживања садржана је у наслову књиге – жаргон, и још уже – музички жаргон младих. О разлозима због којих се одлучила за тему музички жаргон, и жаргон уопште, Софија Милорадовић је у Прелудију (9–13) – одабраном метафоричком називу којим се уводни део научног, лингвистичког текста именује називом уводног дела музичког дела – навела два момента

жаргонизама са архисемом човек, Алма, Београд, 2010 [лат. изд.] спровела семантичко-деривациону анализу жаргонизама са архисемом човек, док се у монографији Стане Ристић под насловом *Експресивна лексика у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2004, могу наћи опсервације драгоцене за бављење социјалним дијалектима. Од лексикографских дела вреди поменути неколико веома корисних домаћих речника жаргона: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, БИГЗ, Београд, 1976. и Zeptr Book World, Beograd, 2005, Borivoj Gerzić i Nataša Gerzić, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Istar, Beograd, 2002, Petrit Imami, *Beogradski frajerski rečnik*, NNK International, Beograd, 2003. и 2007.

² Поред великог броја радова, својим значајем за српску дијалектологију и лингвистичку науку уопште издваја се монографија *Упоиштеба надежних облика у јовору Параћинској Поморавља* (Балканистички и етномиграциони аспект), Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књига 50, Београд, 2003, у којој је ауторка С. Милорадовић својим приступом анализи, методологијом и истраживачким обухватом унела одређену наградњу у српску традиционалну дијалектологију, пре свега, у подручје дијалекатске синтаксе, уводећи притом у анализу и балканистичку и етнолингвистичку перспективу.

која су „заискрила“ интересовање за ову тему. Једну искру произвела је ауторова приврженост музици и понесеност њоме, њеном благотворношћу која делује на ум и душу, њеном моћи да утиче на животни стил, понашање, одевање, и уопште – поглед на свет младих људи. Другу искру произвела је ауторова заинтересованост, као лингвисте, за језичку страну музичких израза и термина који се користе у неформалном, разговорном дискурсу младих, и који су, као такви, одраслима непознати. Аутор књиге Софија Милорадовић каже да јој је пажњу на ову тему скренуо „најпре необавезно прелистани – Толковый словарь молодежного сленга, аутора Т. Г. Никитине, објављен у Москви 2003. године, са [њој] помало интригантним поднасловом: слова, непонятные взрослым“ (9). И тај поднаслов иницирао је „трећи моменат“, који уједно заузима централно место истраживања, а то је намера аутора да више сазна о тим одраслима непознатим речима, о томе како те речи настају, како живе у језику са осталим речима књижевног или стандардног језика. Ширина истраживачког захвата изнета је већ у наслову књиге, у којем, поред српског, стоји и део наслова на руском, са поднасловом који читаоца упућује на компаративни поглед анализе, чиме се на ширем словенском плану детаљније и боље осветљавају општесловенске, веома често и општејезичке црте српског омладинског музичког жаргона.

Уводни део књиге, који носи наслов „Уводни *џакџови*: о жаргону и око њега“ (15–48), представља теоријски оквир истраживања, у коме је дефинисан појам жаргона и њему слични појмови, као што су *арјо* и *слен*. Одомаћено одређење термина *жаргон* као специфичног вокабулара неке струке или друштвеног слоја аутор С. Милорадовић не доводи у питање. Овај термин се за означавање супстандардног лексичког слоја најбоље одомаћило и уобичајило далеко испред синонима *слен* или *арјо*. А што се тиче жаргона младих, као својеврсног жаргонског подтипа, његова главна одлика у односу на друге постојеће жаргоне је „брза *променљивост*“, која се објашњава непрекидним „привлачењем“ омладинске групације и „изласком“ из ње“ (26). Како је музика у средишту интересовања младих свуда у свету, па тако и у Срба, појмови који се односе на реалије из света музике заузимају знатан део омладинске жаргонске лексике. То значи да се музички жаргон узима као подврста омладинског жаргона, јер се односи на „једну значајну област интересовања младих људи – на свет музике“ (29). Младима је музика стил живота, онај у којем појединац отргнут од прописа и социјалних норми и калупа испољава слободарски дух у погледу избора одеће коју ће носити, у којој ће мери поштовати религију и придржавати се обичаја заједнице из које потиче или у којој живи, а, наравно, и у погледу избора језичког израза којим ће у одговарајућем чину вербалне интеракције недвосмислено околини показати „*ко је он заправо*“ (33).

Узимајући у обзир чињеницу да је омладински жаргон социолингвистичка категорија, аутор Софија Милорадовић је анализу омладинског музичког жаргона спровела у контексту актуелних друштвених феномена у којима се жаргон развијао и у оквиру којих се развија. Тако се савремени омладински жаргон не може посматрати изван нове глобалне културе и друштвено-политичког устројства уопште. Масовније прихватање новије културе донело је и *нови језик*, што се десило и у Србији, као делу некадашњег југословенског простора, и у постсовјетској Русији, као и у другим источноевропским земљама у периоду политичке транзиције. Све те промене, илустроване великим

бројем примера, аутор С. Милорадовић објашњава на материјалу музичког жаргона младих у српском и руском језику.

У првом поглављу централног, истраживачког дела књиге, који носи наслов „Ледило свирка у Београду“ (49–89), аутор је начинио осврт на састав мини лексикона београдског музичког жаргона изнетог у Прилогу 1, те са творбеног и семантичко-мотивационог аспекта размотрио лексичке јединице које му припадају. Грађа из овог прилога сакупљена је на основу упитника (115 питања са потпитањима) који је сам аутор сачинио, трудећи се да њиме обухвати репертоар музичке жаргонске лексике у једном делу популације младих у Београду. Најужи круг анкетираних чинило је петнаестак младих људи са формалним музичким образовањем (студенти музичких академија и ученици завршних разреда средњих музичких школа), рођених између 1987. и 1991. године. Аутор је грађу проширивао користећи и друге изворе.

Анализирајући богат језички материјал, аутор констатује да је доминантан творбени начин настајања жаргонских лексема – морфемска творба. У оквиру овог творбеног начина, као најпродуктивнији вид истиче се суфиксација, којом су настале следеће супстантивне жаргонске лексеме: *акусџара*, *лајаница* / *сенџиш*, *басица*, *блеја*, *јојић*, *скречовање*, *џезџарење*, *џезџарош*, *џезерица* / *џезијана* / *џезић* и др. Слагањем су добијене речи као *суџерсџар*, *расџаман*, *фронџмен*, *фолкоџека* и друге, од којих су неке, у овом случају прве три, као такве преузете из језика примаоца, док се друге, у конкретном случају – четврти пример, граде додавањем афиксоидних везаних основа на основу речи домаћег или страног порекла. Сливањем су настале речи као *корейџејџајорка* (корепетитор + петљати), *хармониџијак* (хармоника + ништак), *Слинински* (слине + Лисински) итд. Продуктиван је и тип компресивне творбе, у оквиру кога се разликују три подтипа: универбизација (*акусџара*, *дискаџ*, *елекџроника* ← електронска музика, *лајаница* итд.), скраћивање (бас ← контрабас, диско ← *дискотека*) и абревијација (КА-ЕС-ТЕ, СКЦ, ХА-ЦЕ ← енгл. НС, тј. hard core). Речи као што су, на пример, *буџица*, *домаћица*, *истџоричар*, *кесица* и сл., иако настале суфиксацијом, жаргонско значење развиле су на основу значења општеупотребне, кодификоване речи, па се зато издвајају од примера у којима је резултат суфиксалне творбе – жаргонска реч. „Карневалским“ начином образовања настала је изведеница *џузичарка* 'ученица средње музичке школе', према речи *музичарка*, „при чему је ова језичка игра заснована на асоцијативно-фонетској мимикрији (г – м)“ (71). У мањем броју, у поређењу са осталим жаргонизмима, присутни су оними: *Дорси*, *Мејдини*, *Писџолси*, *Моделсице*, *Смаковци*, *Дуџме*, *Чорба*, а чувени црни џез музичар Стиви Вондер (Stevie Wonder) постао је у жаргону београдске омладине *Сџева Чудо*, итд. Жаргонизам *ледило* из наслова поглавља лепо илуструје стваралачку машту и творачку снагу његовог ствараоца. Овај жаргонизам настао је по творбеном обрасцу *луд* + *ило*, а као мотивација послужила је енглеска реч *cool* у значењу 'хладан', „иначе веома фреквентна у савременом омладинском жаргону у значењу 'опуштен': хладан → хладан као лед → *ледило*“ (73).

За потребе другог поглавља „Жаргонско сећање: Све било је музика...“ (91–105) издвојена је лексика из музичке сфере употребе из *Речника жаргона*, аутора Драгослава Андрића, објављеног 1976. године, којој је придодата и лексика из другог, допуњеног издања овог речника, а списак издвојених лексичких јединица приложен је на крају књиге у Прилогу 3.

Исто је учињено и са грађом преузетом из *Речника савременој београдској жаргона*, аутора Боривоја и Наташе Герзић, која је приложена у виду мини лексикона у Прилогу 4. Анализирајући дијахрони план жаргонске лексике, Софија Милорадовић је уочила извесне промене проузроковане променама у техници и технологији (нпр. до данас се нису задржали жаргонизми везани за појмове попут радио-пријемника, транзистора, грамофона, магнетофона, касетофона или вокмена), као и уопште нестајањем реалија за које су се одређене лексеме везивале. Тако, на пример, међу савременом урбаном младежи недостаје и понеки жаргонски термин везан за кафанску музику или блуз. На другој страни, као сведочанство једног времена, забележена је лексема *буџарин*, којом се означавао пиратски компакт-диск прошверцован из Бугарске, купљен по веома повољној цени.

У трећем поглављу „*Гнать веселуху у Москви*“ (107–183), аутор је у општим цртама осмотрио начине настајања жаргонских лексичких јединица сврстаних у музички мини лексикон, сачињен на основу материјала из речника Т. Г. Никитине: *Толковый словарь молодежного сленга (слова, непонятные взрослым)*, Астрель, Москва, 2003, који је уједно био и главни „иницијатор“ да се ова тема истражује и да се о њој пише. Из овог речника је аутор Софија Милорадовић издвојила нешто преко три стотине лексема којима се именују музичке реалије и радње, а списак издвојених жаргонизама приложен је на крају књиге (Прилог 2), заједно са другим приложеним мини лексиконима. Резултати анализе лексичких јединица указују на сличности са грађом српског музичког жаргона – именица је такође највише, нешто преко 45 %, потом следе глаголи, а забележен је нешто већи број онима и устаљених синтагматских спојева, када се упореде са ситуацијом у српском музичком жаргону. И када је реч о мотивацији руских жаргонизама, изведеница има готово двоструко више од неизведених речи. Поред осталог, аутор у овом поглављу разматра начине настајања појединих жаргонских лексичких јединица (именичких, придевских и глаголских), износећи промишљања у вези са семантичко-мотивационим аспектима настајања ових лексема. Тако, на пример, аутор детаљно објашњава жаргонску клишетирану синтагму *гнать веселуху* ‘увесељавати публику’, одабрану из одређених разлога за наслов овог поглавља. На овај руски израз, чији буквални превод гласи ‘терати весеље’, подсећају домаћи изрази *ћера весеље*, *ћерамо свадбу*, *ћерао исцарај* (у војску), уобичајени у неким српским народним говорима.

За потребе четвртог поглавља „*Образни музички поглед на жаргонизме*“ (185–206), у коме се анализира употреба музичког називља за жаргонско именовање различитих немужичких појмова, издвојене су одговарајуће лексеме из оба поменута Андрићева жаргонска речника (Прилог 5), потом из *Речника савременој београдској жаргона* (Прилог 6), као и из руског *Тумацбеној речника омладинској жаргона* (Прилог 7). У питању су речи и изрази чије је основно значење познато говорницима датог језика, а чији избор и употреба у нарочитом контексту чини да се одређена реалија искаже живописније и упечатљивије. Тако се, на пример, у пољу лица жаргонизма најчешће именују „карактеристике које су нам визуелно доступне, које можемо запазити на први поглед, а ређе оне које се везују за нечији морал“ (193), нпр. *виолина* ‘мршава особа; витка девојка одн. жена’, *клавир* ‘ретки зуби’, *кларинетиста* ‘младић одн. мушкарац великог носа’, *йевачица* ‘девојка одн. жена са танким ногама

(асоц. на птицу)', *балалайка* 'мршава девојка с неразвијеним грудима', *клавиш* 'зуб' итд.

Анализирајући сличности и разлике између *музичкој жарјона младих и младежног музикалног сленга* у поглављу које носи наслов „Сличности и разлике: музички жаргон младих и младежний музикальный сленг“ (207–231), аутор закључује да се и српски и руски жаргон, без обзира на изворе мотивација, одликују језичко-стилским својствима чија се ефективност постиже избором лексеме и њене семантичке реализације, употребом нарочитих творбених средстава, од којих преовлађују суфиксација, метафоричност и асоцијативност, поигравањем звуком и значењем, и тако даље.

Закључне речи аутор је изложио у поглављу „Завршни *џонови*“ (233–234), у којем је централно место заузело питање које заокупља не само лаике него и језичке стручњаке: *Да ли жарјон обојађује или њак наружује језик?* Аутор је на постављено питање одговорио веома опрезно, са становишта струке – сасвим компетентно, наводећи да „одговор ... лежи негде између, обухваћен увек драгоценим (под условом да није труп!) компромисом“ (234).

Увидом у богату грађу музичког жаргона и свестрано спроведену језичку анализу презентовану у књизи *Музички жарјон младих и младежний музикальный сленг. Компаративни џојлед*, аутора Софије Милорадовић, стичемо утисак о виталности и експанзивности жаргонизама у језику, као особине која се данас, рекли бисмо више него раније, испољава у различитим друштвеним слојевима и групама. Разлог за ово је интензивна, масовна комуникација у савремено доба, која „доприноси 'шетању' жаргонске лексике из једног подсистема у други, као и њеном 'утапању' у тзв. општи жаргонски фонд“ (49), али у малом броју случајева – и у општеупотребни лексички фонд. Особине савремене жаргонске лексике, као што су богатство језичког израза, функционалностилска распрострањеност, фреквентност употребе и експанзивност, упућују на то да се жаргон, као знатан део лексичког фонда српског језика, не може игнорисати нити заобилазити у језичким истраживањима. Ова књига представља добар пример за то како се уз савесно прикупљену грађу, одабрану методологију и сачињену концепцију, као и уз умешно спроведену анализу, долази до закључака и резултата који ће сасвим сигурно убудуће послужити као полазиште и ослонац за слична истраживања.

Владан Јовановић

Зборник радова *Творци српској књижевности језика**

У просторијама Вукове задужбине у Београду, 14. и 15. септембра 2010. године одржан је округли сто на тему *Писци као творци језика*, у организацији Вукове задужбине и Института за књижевност и уметност. Овај научни скуп представљао је једну од манифестација којом се обележавала *Година књије и језика* у Србији. На скупу су учествовали бројни лингвисти, књижевници и театролози како из земље, тако и из иностранства. Њихови радови објављени су у зборнику *Творци српској књижевности језика*.

Зборник су уредили председник Вукове задужбине др Миодраг Матицки и директорка Института за књижевност и уметност др Весна Матовић. На 351 страни своје место пронашла су 24 рада, подељена у четири тематске целине. Пети, завршни део зборника, чине дискусија и индекс имена.

У првом, уводном делу налазе се радови уредника. Весна Матовић у раду „Писци као творци српског књижевног језика“ (9–18) објашњава повод и концепт зборника *Творци српској књижевности језика*. Она истиче да је предлог за одржавање овог скупа потекао од Миодрага Матицког, који је и предложио наведену тему. В. Матовић даље указује на значај полемике око Вукове реформе језика, као и на њене последице по укупни развој српског језика, литературе и културе. Други део рада посвећен је епохи модерне, када се, захваљујући утицају Српског књижевног гласника, ствара модеран књижевни језик кодификован „београдским стилем“. Реферат „Творци песничког језика“ (19–27) Миодрага Матицког пружа нам преглед најснажнијих и најплодоноснијих токова у стварању српског књижевног језика. Као најзначајније творце песничког језика у новијој српској књижевности М. Матицки издваја Сарајлију, Вука, Његоша, Стерију, Кодера, Л. Костића, Црњанског, М. Настасијевића и В. Попу, али и поједине живе савремене песнике (М. Бећковића, Јб. Симовића, Р. Нога, А. Вукадиновића, М. Тешића и др.). Проучавајући парадигматске одлике поетских речника појединих песника, аутор овог реферата желео је да покаже значај поетских речника за утврђивање суштинске развојне линије и елемената самосвојности српске књижевности, као и за одређивање места које она заузима у контексту опште књижевности.

* Вукова задужбина – Институт за књижевност и уметност, Београд, 2011, 351 стр.

Предмет наредна два рада, којима започиње друга целина зборника, јесте вредност и значај Мркаљеве реформе ћирилице. У раду „Сава Мркаљ – непризнати реформатор српске азбуке“ (31–37), Владо Ђукановић истиче да је Мркаљ први описао и дефинисао фонолошки систем савременог језика – сваки глас треба да има само једно слово. Мркаљ је, како Ђукановић наглашава, ово написао 1810. године, у време када нико није имао довољно знања да озбиљно размишља о реформи азбуке, и то је његов кључни теоријски допринос. Он у закључку Мркаља назива непризнатим генијем, а Вука маестралним прагматичарем, који је схватио значај Мркаљевог дела и који је умео да га, уз неколико интервенција, приведе коначној намени. Реферат Вељка Брборића „Реформе ћирилице пре Вука и реформа Саве Мркаља“ (39–48) говори о покушајима реформе нашег језика и писма у превуковском периоду. Централни део рада посвећен је реформи језика и правописа Саве Мркаља, где аутор указује на вредност и значај дела *Сало дебелоћа јера либо азбукойројрес*. Сличном проблематиком са другог аспекта бави се рад Бојана Ђорђевића „Предвуковска размишљања о писму и правопису“ (49–53). Овде се излажу основни ставови о реформи правописа двојице писаца из XVIII века – Дубровчанина Игњата Ђурђевића и бококторског књижевника Ивана Антуна Ненадића.

Аутори радова у зборнику бавили су се и ранијим периодима и анализирали су језик бугаршлица, као и језик уметничких спева о Првом српском устанку, како би утврдили посредне или непосредне утицаје лексичких или морфолошких својстава усменог песништва на писану уметничку реч. У реферату „На путу их устријели стр’јела (О формулама бугаршлица)“ (55–70), Бошко Сувајџић се бави вербалним слојем бугаршлица у светлу апелативних образаца молитве и клетве. Формуле и сижејне моделе аутор посматра у контексту варијантности и формулативности као интегралних законитости усмене књижевности. Тема рада Бранка Златковића јесте „Песнички језик уметничких спева о српском устанку (1804–1807)“ (71–79). У песмама Доситеја Обрадовића, Гаврила Ковачевића, Георгија Михаљевића, Глигорија Трлајића, Арона Јеленића и Михаила Витковића, испеваних у част Првог српског устанка, аутор реферата утврђује знатно присуство народних језичких црта. Стога он констатује да је, између осталог, и у овоме невеликом, али значајном песничком корпусу превуковског периода створена добра основа за потоњу Вукову језичку реформу.

Веома су значајни и радови који покушавају да опишу и назначе својства језика појединих епоха или стилских раздобља, јер су засновани на широким увидима друштвеног и културног контекста и познавању репрезентативних представника и парадигматичних жанрова тих епоха. Тако Мирјана Стефановић у раду „Књижевни и/или песнички језик у српском просветитељству“ (81–87) полази од претпоставке о песничком језику као обухватнијем речничком фонду од књижевног језика, с циљем да то илуструје на примеру књижевне грађе из епохе српског просветитељства. Ауторка утврђује стилистичке вредности неких израза за које је књижевна и лингвистичка наука тврдила да су настали под страним утицајем. Анализирајући поједине елементе Доситејевог језика и стила, она закључује да је проучавање стила овог писца данас неопходна област истраживања.

Трећу тематску целину зборника представљају веома значајни и занимљиви радови који покушавају да утврде језик стваралаца или „језиконо-

саца“ какви су Његош, Сарајлија, Кодер, Л. Костић, М. Бојић, Р. Петровић, И. Секулић, М. Црњански и А. Поповић. Рад Душана Иванића „Ка историји рјечотворства у новој српској књижевности“ (91–101) проучава различите историјскопоетичке аспекте „твораштва“ у језику српских писаца новог доба (од XVIII до XX века). Д. Иванић наводи да различити поступци у стварању речи укључују посрбљивање страних речи, преузимање из других словенских језика, калкирање, стварање нових речи, као и метафоризацију основног значења. У оквиру типологије „рјечотворства“, он посебно указује на препородни период нове српске књижевности, који претходи стварању језичке норме, а затим издваја неологистичку праксу Сарајлије, Кодера, Л. Костића и Винавера. Тема реферата Станише Војиновића је „О узроцима језикотворства Симе Милутиновића Сарајлије“ (103–117). Као најважније узроке језикотворства поменутог песника (посебно када је реч о периоду настанка *Србијанке*), аутор издваја могуће утицаје књижевних кругова за време Сарајлијиног боравка у Русији и Лајпцигу. У реферату се посебно истичу утицаји српских књижевника и књижевне, филолошке критике Л. Мушицког, В. Караџића, као и професора В. Круга, В. Герхарда и Л. Х. Јакоба. Занимљиво је запажање да је начин на који је Сарајлија стварао нове речи и позиционирао их у стиху условљен његовим занимањем за гегавички језик (тајни језик слепих гуслара) као за феномен „језика у језику“. Прозодијском и интонационом структуром стиха Његошевог спева *Луча микрокозма* бави се Радмило Маројевић у раду „Пјесничка творба и поетска синтакса Његошева у *Лучи микрокозма*“ (119–133). Он проучава акценте (метричке и неметричке, главне и побочне), версолошка опкорачења (стиха, строфе, цезуре и такта), као и елипсу, инверзију, семантичку конгруенцију и реченице с неконгруентним, односно посесивним обликом. Фразеологизме у Његошевим и Мажуранићевим делима истражује Ана Пејановић у раду „Његош и Мажуранић као фразеотворци“ (135–141). А. Пејановић испитује улогу појединих фразеолошких жанрова у поетском поступку наведених песника, као и настанак окационалних фразеологизама на бази узуалних, општејезичких. Она закључује да се фразеотворство двојице песника огледа и у крилатемама из њихових дела које су заступљене у живој употреби у савременом српском језику. У реферату „Ковачи песничког језика епохе романтизма“ (143–158), Александар Милановић анализира песничку продукцију кованица (потенцијалних речи и окационализама) у епохи српског романтизма. Посебно су занимљиве сличности и разлике у творби кованица које аутор уочава између Л. Костића, Ђ. Јакшића и Ј. Јовановића Змаја, с једне стране, који при творби кованица углавном остају у оквирима законитости народног и фолклорног језика, и Ђ. Марковића Кодера, с друге стране, који драстично крши творбене законитости измишљајући творбене основе које у српском језику уопште не постоје. Миливој Ненин у раду „Исподвлачени егземплар“ (159–169) анализира подвучена места у личном примерку Светислава Стефановића *Књије о Змају* Лазе Костића и закључује да је С. Стефановић најчешће подвлачио нове речи, односно Костићеве кованице. У првом делу рада „Лексика чула у Бојићевој поезији“ (171–186) Ђорђе Вуковић се најпре осврће на жанрове, теме, простор, време, предмете и фигуре којима се Бојић служио. У другом делу рада разматра се употреба лексике чула. Идејама Растка Петровића о језичкој проблематици бавио се Бојан Јовић у реферату „Растко Петровић и авангардно схватање језика“ (187–196). Санела Мушија из Рима бавила се језиком прозе у раду „Истраживање могућности језика у кратком авангардном роману *Гро-*

зданин кикой̑ Хамзе Хуме“ (197–212). Размишљања И. Секулић о проблемима језика и превођења изложила је Слободанка Пековић у саопштењу „Исидора Секулић о језику“ (213–220). Реферат „Језичко стваралаштво у прози Милоша Црњанског“ (221–230) Срета Танасића издваја новине које је Црњански унео у језик српске књижевности (употреба рускославенизама, с једне стране, и парцелација реченице, с друге стране). У раду „Александар Поповић – експеримент у драми, експеримент у језику“ (231–233), Јован Ћирилов проучава сличности и разлике у драмском стваралаштву А. Поповића и Е. Јонеска.

Радови у четвртој целини зборника наглашавају удео и значај преводилачког рада у развоју језика, односно начин на који „језик оживљава у преводу“. Александра Манчић је са традуктолошког становишта испитивала шире културне аспекте преношења и превођења модела мишљења као поступака који учествују у стварању књижевног језика уопште. У реферату „Како језик оживљава у преводу или *Не хойџх коснуџисџа суиџих џаче мене*“ (237–246), она истиче значај преводне књижевности и преводне традиције за обликовање српског књижевног језика. Лука Ваљо из Рима у раду „Употреба италијанског језика у делима Владана Деснице“ (247–265) говори нам о поетичкој вредности италијанског језика у стваралаштву поменутог писца. Реферат Роберта Ходела из Хамбурга „О интернационалној рецепцији и преводљивости Драгослава Михаиловића“ (267–275) испитује због чега интернационална рецепција Д. Михаиловића значајно заостаје у односу на његов национални значај. И последњи, али ништа мање значајан, јесте рад Душана Витаса „О квантитативној анализи језика три песника (Растко Петровић – Момчило Настасијевић – Васко Попа)“ (277–294). Први део рада приказује проблеме у аутоматској анализи текста, а други могућности које у оваквој анализи пружа метода лексичког препознавања.

Занимљива сучељавања и укрштања различитих перспектива учесника скупа довела су до веома подстицајне дискусије, која је снимљена, транскрибована, дата ауторима на ауторизацију и штампана у петом, завршном делу зборника.

Овим зборником обједињена су интересовања већине релевантних стручњака из области језикотворства, имајући у виду не само гране науке о књижевности, књижевну историју, поетичка, компаративна и теоријска изучавања, већ и теорију превођења и лингвистику.

Ана Ранђеловић

НОВО О ДИРЕКТНОМ ОБЈЕКТУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Нада Арсенијевић, *Падежи правој објекта
у стандардном српском језику**

Откад се почетком педесетих година појавила монографија Милке Ивић о инструменталу¹, падежи су постали стална тема у српској синтаксичкој науци. И томе се могу тражити разлози, с једне стране, у комплексности падежног система у српском стандардном језику, а, с друге стране, у порасту интересовања за падеже у лингвистичкој науци. Уосталом, и прва наша велика синтакса почела је са синтаксом падежа², а и у великој Стевановићевој синтакси овој проблематици посвећени су велика пажња и простор. Данас су свим зависним падежима у српском језику посвећене монографије – неким и више³. Књига о којој ће овдје бити ријечи посвећена је исказивању директног објекта у српском стандардном језику. Аутор ове књиге Нада Арсенијевић, професор Филозофског факултета у Новом Саду, већ се подробно занимала проблематиком синтаксе падежа; она је одбранила докторску дисертацију о акузативу без предлога у савременом српском језику⁴.

У уводном дијелу књиге Нада Арсенијевић се бави теоријским питањима транзитивности уз осврт на најрелевантнију литературу о том питању. Она у вези с тим истиче да је проблем у томе што транзитивност нема своје граматичко обиљежје на нивоу глаголске лексеме. Наравно, анализира се класични приступ питањима транзитивности и објекту. Аутор књиге полази од чињенице да је за граматичаре често довољно да се уз глагол јавља акузатив, па да се говори

* Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 2012, 175 стр.

¹ Милка Ивић, *Значења српскохрватској инструментала и њихов развој (Синтаксичко-семантичка студија)*, Београд, 1954.

² Ђура Даничић, *Српска синтакса. Део први*, Београд, 1858.

³ О дативу је написана монографија, али контрастивна – Љубо Милинковић, *Датив у савременом руском и српскохрватском језику (конфронтитивна анализа)*, Београд, 1988.

⁴ Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1–2, 2003, 107–263; Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI–4, 2003, 53–216.

о транзитивности. Нада Арсенијевић одмах указује да то није сигуран пут, јер не мора сваки пут кад се уз глагол појави акузатив без предлога бити прелазан (*Ану* боли глава), некад се генитив без предлога јавља у функцији ближег објекта, понекад је то сентенцијална допуна, која, опет, у неким случајевима јесте и једина могућа објекатска допуна. Зато аутор извлачи закључак: „Дефиницију транзитивности је готово немогуће поставити без интеграције синтаксичких и семантичких обележја глаголског и именских конституената посматраних на релацијама које успостављају предикат и њему придружени аргументи, субјекат и објекат“ (стр. 15). Затим даје и дефиницију транзитивности: то је „семантичко-синтаксичка категорија карактеристична за глаголе који као предикати повезују два различито хијерархизована аргумента – једног агентивног који изазива, контролише и усмерава радњу и другог пасивног који је директно или индиректно у њу укључен“. Даље се говори о томе како се дијеле објекти на праве и неправе. У наставку се говори о корпусу, методологији рада и класификацији грађе. Корпус сачињавају одабрана значајна дјела српске књижевности XX вијека, научна дјела, те дневна и периодична штампа.

Кад је ријеч о приступу проблему транзитивности и правог објекта, Н. Арсенијевић та два појма разматра у међусобној вези. Јер, транзитивност нема свој морфолошки израз, већ је синтаксички ниво на коме се прелазност изражава кроз могућност остварења везе глагола и именице директног објекта. Ово добро одређује Нада Арсенијевић – не мора свака реченица имати могућност да се појави акузатив објекта/пацијенса – то је случај кад је реченица оформљена у складу с законитостима пасивне дијатезе. Зато она као један од начина провјере да ли је глагол прелазан истиче: да ли је предикат⁵ комбинован или другачијом перспективизацијом реченице може бити комбинован са синтаксичким објектом (стр. 16). Нада Арсенијевић, видјели смо, глаголску транзитивност дефинише кроз однос глагола са два актанта, са субјектом и објектом. Није проблем ако се говори о субјекту као синтаксичком појму. Међутим, до потешкоћа може довести инсистирање на агентивности субјекта⁶. Ако се као битан узима управо аргумент у субјекатској позицији са својством агенса, онда се долази у ситуацију да се неке реченице изостављају из разматрања⁷. Мислим да, кад је ријеч о савременом српском језику, не треба субјекат сводити на именице типичног агенса, како је данас агенс дефинисан⁸, а како га види и Нада Арсенијевић. Боље је говорити о томе да се у позицији субјекта јављају именице које означавају појмове који су покретачи или вршиоци радње. Углавном је општеприхваћено да прелазни глаголи захтијевају најмање два актанта – на синтаксичком плану то су субјекат и директни

⁵ Ради прецизности боље би, по мом мишљењу, било да се умјесто ријечи *предикат* каже *глагол у реченици*, јер и глагол ван позиције предиката може добити ближи објекат.

⁶ Наравно, није она у томе усамљена.

⁷ То управо чини Н. Арсенијевић – в. напомену 14, на стр. 15. Истина, она ту говори о субјектима који нису агенс, већ означавају друге самоактивне појмове, без својстава које има агенс.

⁸ Имајући у виду могућност да се као аргумент уз прелазне глаголе јавља именица која није ознака агенса, данас се у литератури такве реченице гдје је у предикату трпни придев а пацијенс у позицији реченичног субјекта издавају из реда пасивних и дефинишу као израз посебне дијатезе (в. Срето Танасић, Агенс у пасивним реченицама у савременом српском језику, *Јужнословенски филолоџ* LXVIII, 2012).

објекат, при режиму активне дијатезе. Тако, Предраг Пипер каже: „Својство предиката да тражи директан објекат као граматички израз другог аргумента назива се прелазност или транзитивност“⁹.

У централном поглављу др Нада Арсенијевић анализира богату језичку грађу из различитих функционалних стилова, прво ону са акузативом ближег објекта, а затим и са генитивом ближег објекта. Анализа је комбинована са увидом у дотадашњу литературу која се директно, понекад и индиректно тиче питања правог објекта. Закључци су увијек у вези са резултатима обављених анализа. Аутор је анализирао директни објекат код појединих класа глагола посматрајући какву улогу има глагол на избор именице директног објекта и обратно, шта именица у позицији директног објекта даје глаголу уз који стоји. Тако ова књига доноси повелики списак глагола разврстаних по одређеним класама. У овом поглављу релативно доста пажње је посвећено генитиву ближег објекта. И аутор ове књиге слаже се са претходним истраживачима да је генитив ближег објекта у процесу повлачења у савременом српском језику, првенствено онај који знамо под именом *словенски ђенитив*.

У Закључку су прво кратко сведени резултати анализе – „Кратак преглед“, а затим је дат „Општи закључак“. Основна поставка јесте та да је очигледна међузависност транзитивности глагола и семантичко-синтаксички условљене објекатске допуне, из чега слиједи да се у разматрању ове проблематике мора полазити од релације глагола и њему придружених аргумената. На крају аутор наводи следећа објекатска значења: објектив, пацијентив, до-натив, трансформатив, акустик, перцептив, делиберат, стимулатив, посесив, релант и финитив.

Након читања ове књиге може се рећи следеће. Нада Арсенијевић је понудила читаоцима књигу *Падежи правој објекта у стандардном српском језику*, у којој је подвргла анализи српске језичке датости у вези с том темом. Све говори да је посриједи врло солидно написана књига о теми која је актуелна у лингвистици и у науци о српском језику и у славистици. Аутор је показао и доказао да суверено влада овом проблематиком, како у погледу познавања језичких факата у савременом српском језику, тако и у погледу познавања релевантне научне литературе. Посебно желим да нагласим да је анализа вршена на стилски разноврсном корпусу, што обезбјеђује поузданост закључака који слиједе из анализа.

Књига др Наде Арсенијевић *Падежи правој објекта у стандардном српском језику* обогатиће нашу литературу о питањима правог објекта и глаголске транзитивности која су у њој разматрана и подстицати и на нова истраживања те проблематике. Читаоцима се ова књига препоручује и стилем: писана је јасно, а и научни апарат је коришћен тако да не оптерећује читаоца. Нема сумње да ће она наћи пут до читалаца и да завређује да се нађе у нашим библиотекама.

Срејко Танасић

⁹ П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица*, Београд, 2005, 611. На истом мјесту он говори и о прелазности глагола.

Рајна Драгићевић, *Лексикологија и граматика у школи*
(методички ојледи)*

Почетком 2012. године обрадовала нас је књига професорке Рајне Драгићевић, компетентног стручњака за лексикологију, којом она проширује своје интересовање и на питања из методике на свим нивоима наставе учења српског језика. Наиме, књигу *Лексикологија и граматика у школи* претежно сачињавају предавања из методике наставе српског језика која је поменута професорка држала учитељима, наставницима и професорима српског језика у различитим градовима Србије у периоду од 2001. до 2011. године. Мањи део радова чине реферати са научних конференција посвећених методици српског језика.

Анализом планова и програма наставе српског језика и књижевности, као и анализом уџбеника српског језика и уопште методичким питањима професорка се интензивније почела бавити у време кад ју је Завод за уџбенике ангажовао да напише уџбенике за српски језик за четврти и пети разред основне школе. По њеним речима, тај задатак се показао као један од тежих и изазовнијих у њеном досадашњем раду.

У основној школи су по наставном плану и програму заступљеније теме из граматике него из књижевности. Граматички систем је апстрактан систем, који функционише по апстрактним логичким законима. Сви његови елементи, поделе, закони и детаљи и њихово усвајање често су непримерени когнитивним способностима ученика одређеног узраста. У овој књизи износе се неки проблеми са којима се среће ауторка уџбеника која покушава да усклади захтеве из планова и програма са способностима једанаестогодишњака и дванаестогодишњака у почетној настави граматике. Ауторка предлаже другачију обраду појединих граматичких тема и притом их обогаћује адекватнијим вежбањима.

Поред „Уводних разматрања“ (9–25), текстови ове књиге груписани су у четири већа поглавља: „Настава српског језика“ (27–144), „Уџбеници за наставу српског језика“ (145–188), „Настава српског језика као страног“

* Учитељски факултет Универзитета у Београду, Едиција Студије, Београд, 2012, 241 стр.

(189–205) и „Универзитетска настава“ (207–219). Ту су још и „Литература“, „Индекс имена“ и „Библиографске белешке“.

Методичари наставе српског језика учили су да наши ученици по завршетку средње школе носе мале језичке способности и долазе на факултет са грешкама стеченим у првом кругу учења. Резултати на међународним тестирањима где се оцењују језичке способности ученика (разумевање прочитаног, препричавање, лексичко богатство итд.) показују лоше резултате. То је подстакло надлежне институције и појединце да реформишу планове и програме за овај предмет и изграде језичко осећање ученика. Проф. Рајна Драгићевић као универзитетски професор овом књигом даје допринос таквим настојањима.

Кључно поглавље књиге је „Настава српског језика“. У њему се ауторка теоријски и емпиријски бави недостацима наставе на различитим језичким нивоима (лексикологијом, творбом речи, синтаксом). Заједничка идеја овог поглавља је да би наставу српског језика требало пребацити са теоријског на функционални план, тј. са граматике на употребу српског језика. Да би то показала, ауторка за сваки анализирани проблем наводи конкретна вежбања која се могу користити на часу. Вежбања су састављена тако да показују ауторкин став да је настава српског језика интердисциплинарна и да се додирује са другим наукама хуманистичке оријентације.

У књизи претежу теме из лексикологије (утицај полисемије на творбу речи, лексички односи и полисемија, паронимија, језичка култура). То је и разумљиво јер се без лексиколошких тема не усавршава ни култура изражавања, а такве теме су уједно и зенит ауторкиних научних интересовања.

Представимо укратко и прилоге у оквиру поглавља „Настава српског језика“. Професорка Драгићевић сматра да је у наставном плану и програму област језичке културе запостављенија од других области. Тај проблем она износи у уводном тексту „Култура изражавања у настави српског језика“. Овде проф. Драгићевић излаже свој став да учбеници у почетној настави српског језика треба да одустану од формалистичког приступа граматички и да би требало употребу језика повезати са стварним животом. Она даје низ корисних вежбања којим се развија језичка култура, лексичка и реченичка синонимија, богати речнички фонд и новим речима и значењима већ познатих речи, вежба писање састава, читање резимирање, препричавање.

Вежбања која су инкорпорирана у прилогу „Разумевање значења реченице“ посебно су препоручљива у основној школи. Њима се развија когнитивни механизам, способност логичког мишљења јер се семантика сложене реченице заснива на узрочно-последичном, условном и сл. односу, богате се језичке способности и унапређује језичко осећање.

Проблемом настанка нових речи ауторка се бави у раду „Утицај полисемије на творбу речи“. Творбени процес је и семантички чин јер лексеми чини систем значења, а мотивна лексема се налази у једном од својих, често многобројних, значења у процесу грађења нове речи. Од тога које значење учествује у творбеном процесу зависиће и значење мотивисане лексеми. Ауторка износи осам различитих могућности утицаја мотивне речи на значење деривата и њима показује да је јако велики значај полисемије на свим нивоима употребе лексеми: у морфологији, творби речи, лексикологији, синтакси.

Лексичко-семантички односи, као што су синонимија, антонимија, хипонимија, енантисемија и њихове везе са полисемијом предмет су рада „Лексички односи и полисемија“.

У делу књиге под насловом „Лексикологија у настави: лексичко богаћење“ ауторка износи поражавајуће податке о лексичким проблемима одличних ученика петог и шестог разреда једне угледне београдске школе, а затим наводи конкретне примере лексичких вежбања који би се могли користити у школи.

О најважнијим речницима српског језика, као и о начину на који се они могу користити у настави, ауторка пише у тексту „Једнојезички речници у настави српског језика“.

У тексту „Творба речи у настави српског језика“ професорка указује на велики проблем концепције наших уџбеника, где се творбени процеси обрађују искључиво као граматички процеси, а не сагледава се њихов значај у свакодневном животу. Па тако, ученици често схватају ову област као учење напамет безбројних суфикса, префикса и комбинација основа и различитих афикса. Уместо тога, треба ученике упознати са творбеним моделима и подстицати их да се сами њима користе за стварање појава које нису имале имена или чија имена не знамо. Више пута у књизи ауторка наглашава значај полисемије и деривације у језику јер су то најпродуктивнији процеси за грађење нових речи.

Текст „Паронимија у настави српског језика“ износи крупан недостатак наших уџбеника, а то је да се лексикологијом, а понајмање паронимијом, готово уопште не баве. Она наводи значај обрађивања паронимије у школи из више разлога. Утврђивање различитости њиховог значења доводи до богаћења језичке културе. Вежбања о паронимији представљају један од бољих начина за упознавање могућности творбених морфема. Упоредивањем сличних семантичких садржаја изоштравају се аналитичке способности ученика. И на крају, упознавање са паронимијом у српском језику помаже ученицима у савладавању међујезичке паронимије, тј. лажних пријатеља.

Текстове „Провера знања из лексикологије: где греше ученици, а где наставници“, „Настава граматике у четвртном разреду основне школе“ и „Типичне грешке ученика у првом кругу усвајања градива у настави српског језика“ професорка Драгићевић пише као искусан методичар. Она представљају професоркина емпиријска открића ученичких, а касније и студентских грешака, као и њене сугестије везане за реформу наставног плана и програма. Она на више места указује на пропусте у састављању задатака, па би за ученичке и студентске грешке свој део одговорности требало да преузму и ученици, али и наставници.

У одељку „Уџбеници за наставу српског језика“ ауторка преко свог уџбеника за четврти разред основне школе даје предлог за концепцију бољих уџбеника српског језика. Она инсистира на чињеници да ученику треба понудити такав текст који ће он сам моћи да резимира. Такође, често се подвлачи да у лекцији не треба наводити превише детаља јер они оптерећују меморију ученика. Да би се одржала динамичност наставе, уз правила треба навести и изузетке. Исто тако, ако у лекцији додамо податак о последици неке појаве о којој је реч, тај податак ће ученику помоћи да боље разуме саму

појаву. На пример, ако аутор пише о гласовним променама, текст ће учинити пријемчивијим ако опише гласовну промену, објасни је на примеру, а затим покаже и последице до којих она доводи у морфологији и творби речи. Да би уџбенике за четврти и пети разред основне школе учинила ближим и занимљивијим деци, ауторка се у писању инспирисала и неким ставовима Душана Радовића.

Поред вежбања посвећених значењу лексема неопходно је стране студенте неосетно кроз наставу подучити и културолошким обележјима. Они треба да се упознају са елементима српске културе који су урезали свој траг у српском језику, као што су афоризми или фразеологизми. То је предмет поглавља „Настава српског језика као страног“.

Ауторка, као искусан универзитетски професор, осећа дубоку захвалност према својим професорима, али схвата и неопходност у преношењу свог знања и подстицања студената у истраживачком раду. Тако се постиже континуитет научне мисли у датој области. То је предмет поглавља „Универзитетска настава“.

Ова књига може се посматрати као својеврсни методолошки приручник наставницима и професорима на свим нивоима образовања, а пре свега онима у основној школи. Професорка врло прецизно описује проблеме у стицању првих граматичких сазнања, уочава недоследности у концепцији планова и програма за српски језик, као и пропусте у креирању уџбеника на првом нивоу учења граматике. Уз све то, она сваки проблем теоријски објашњава достигнућима савремених методичара, психолога и психоллингвиста и на крају даје конкретне предлоге за превазилажење проблема у виду интердисциплинарних вежбања. Задатке које ауторка предлаже наставници би у основној школи могли да користе као петоминутна допунска вежбања у току обраде наставног градива, као део контролних задатака или као припремна вежбања за такмичења. И на крају, можемо похвалити изузетну темељну и озбиљну обраду тема из методике, што свакако препоручује ову књигу наставницима основних и средњих школа.

Данијела Сџанић

ГОРДАНА ВУШОВИЋ РАДИВОЈЕВИЋ
(24. фебруар 1934 – 5. април 2012)*

Гордана Вушовић Радивојевић рођена је 24. фебруара 1934. године у Београду у породици интелектуалаца лингвиста. Њен отац је Данило Вушовић, познати српски лингвиста, родом из старе Херцеговине, његошолог, међу најбољим предатним познаваоцима Његошевог дјела и језика, врсни дијалектолог (*Диалект и источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник III, Српска краљевска академија, Београд–Земун, 1927), проучавалац савременог српског језика, сакупљач грађе за *Речник* САНУ, и Белићев асистент, задужио је много српску науку о језику иако је умро врло млад (1939). Мајка Гордане Вушовић била је такође средњошколски професор српског језика. Будући да је Гордана потекла из такве породице, и не чуди њено опредељење за студирање српског језика и долазак у Институт за српски језик САНУ.

Недуго по завршетку студија Гордана Вушовић дошла је у Институт за српскохрватски језик – 1. јуна 1961. године, гдје је провела цео свој радни вијек, до одласка у пензију 18. децембра 1998. године. У Институту се укључила на најзначајнији пројекат – израду великог *Речника* САНУ. Тако се она јавља већ 1962. године у другој књизи *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* међу тада младим сарадницима који су извршили техничке и коректорске послове рукописа те књиге, што је веома захтјеван посао. Већ у трећој књизи *Речника*, која је штампана 1965. године, поред ових послова, Гордана Вушовић је потписана и као обрађивач рјечничке грађе. Тада није назначавано који сарадник *Речника* је обрађивао коју секцију, тако да овом приликом не можемо рећи која је била прва ријеч коју је обрадила и протумачила Гордана Вушовић Радивојевић. Такође, у следећој, четвртој, књизи Гордана Вушовић Радивојевић појављује се као обрађивач у *Рјечнику*. И тако, књиге рјечника су се редале и у свакој се међу њеним ауторима налазило и име Гордане Вушовић Радивојевић. Гордана Вушовић Радивојевић је, заједно са својим другим млађим колегама, лексикографски занат учила уз неке од најбољих српских лексикографа, какви су били Ирена Грицкат, Митар Пешикан и други, а отишла је у пензију кад је њена генерација већ била преузела најодговорније послове у изради *Речника* САНУ. Међу колегама остала је упамћена као добар сарадник, спремна да помогне у трагању за одговорима на питања

* Ријеч прочитана на испраћају.

која лексикографска пракса свакодневно ставља пред лексикографе. Посебно се памти њена добронамјерна кооперативност кад су у питању млађе колеге.

Иако је Гордана Вушовић Радивојевић отишла у пензију 1998. године, оставила је за собом завршене послове, па се њено име налази и у посљедњој објављеној књизи – осамнаестој, која је изашла 2010. Дакле, у седамнаест књига налази се и име наше Гордане Вушовић Радивојевић. Цио један радни вијек уградила је она у овај највећи и најзначајнији српски језички пројекат: откривање мреже значења које плету различите ријечи српског књижевног и народног језика.

Мјесто Гордане Вушовић Радивојевић у раду Института за српски језик САНУ остаће трајно, као што ће и успомена на њу живјети међу њеним колегама.

Срећко Танасић